

KUMULATÍV STRESSZ, VAGY KOMPENZÁCIÓ? KÉTSZÜLŐS, EGYSZÜLŐS ÉS MOZAIKCSALÁDBAN NEVELKEDETT FIATALOK BEILLESZKEDÉSE ÉS LELKI EGÉSZSÉGE

MIRNICS Zsuzsanna, TERÉK Zoltán

Absztrakt

A szülők válása negatívan befolyásolja a gyermekek szocializációját, pszichés állapotát, beilleszkedését (Amato, 2010). Kutatási eredmények tanúsítják, hogy a válás után kialakuló nem hagyományos családformák (egyszülős család, mozaikcsalád) is fokozott kockázatot jelenthetnek a fejlődésre nézve (Golombok és Tasker, 2015). Vizsgálatunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a kétszülős családban nevelkedett fiatalokkal összehasonlítva jelentősebb pszichés terheltség érinti-e a mozaikcsaládban és egyszülős közegben felnőtt fiatalokat. Mintánkat 774, 18-25 év közti személy alkotta, akik közül 279-en egész életükben kétszülős családban, 217-en huzamos ideig egyszülős, 278-an pedig mozaikcsaládban éltek. Vizsgálatunkhoz online és papírformában elérhető tesztbatteriót használtunk, amelyben az aktuális pszichés terheltséget egyes SCL-90R skálákkal és a WHO Jól-Lét Indexszel, míg a szocializáció során előfordult pszichés problémákat saját kérdéssor útján mértük. Eredményeink szerint a teljes szocializáció folyamatát tekintve a mozaikcsaládban nevelkedettek bizonyultak a leginkább terheltnek (kisebbségi eltérésekkel); és ők voltak azok is, akik legkorábban külön költöztek a családjuktól. Az aktuális pszichés állapot az egyszülős családok gyermekeinél alakult a leginkább negatívan. Eredményeink alátámasztják a mozaikcsaládosok életében jelenlévő kumulatív stresszt (Bachman, Coley, & Carrano, 2012), és azt, hogy a többszörös életvitel-váltás több negatív következményt implicál; nem zárják ki azonban azt a lehetőséget sem, hogy az aktuális pszichés állapot eltéréseinél a mozaikcsalád pozitív irányú, kompenzáló hatása is tükröződhet.

ELMÉLETI HÁTTÉR

A válások számának növekedésével megváltoztak a jellegzetes családstruktúrák, növekedett az egyszülős családok és más nem hagyományos családformák aránya (Martin és Kats, 2003). Számos pszichológiai tanulmány vizsgálta a válás és újraházasodás hatásait a gyermekek viselkedési és érzelmi beilleszkedésére, valamint iskolai teljesítményükre. A szakirodalmi források többsége a válás negatív következményeit emeli ki, hangsúlyozva, hogy az elvált családok gyermekeinek pszichés közérzete rosszabb, iskolai teljesítménymutatóik gyengébbek (Ruschena, Prior, Sanson, és Smart, 2005).

A válás folyamata nem egyszeri történet, hanem hosszadalmas folyamat, elhúzódó következményekkel. Maga a döntés és a vele járó egyezkedés vagy pereskedés évekig húzódhat; további évekre nyúlik az elvált felek reintegrációja (Clarke-Stewart és Brentano, 2006; Forste és Heaton, 2004). Bár a döntés

megszületése az érintettek számára hozhat fájdalmat vagy megkönnyebbülést is, a különköltözés és a readaptációs folyamat mindenképpen gyakorlati problémák, jogi és érzelmi kihívások sora elé állítja őket. A szülőtársi együttműködés a különköltözéstől kezdődően még nagyobb terheket ró a pár tagjaira, mint az együttélés során. A válással felmerülő további életfeladatok az érzelmi leválás, az anyagi függetlenség megteremtése, a szociális háló újraszervezése (Preece és DeLongis, 2005). A szakirodalmi források szerint a különélés első másfél éve jár a legtöbb stresszel; az életvitel az új környezetben 2-4 év alatt stabilizálódik, javul a hangulat, csökkennek a pszichoszomatikus tünetek és a felek káros-szer-használata is (Clarke-Stewart és Brentano, 2006.)

A válás időszakában a gyermekek rendszerint elszenvedik szüleik kisebb-nagyobb konfliktusát, és ezen túlmenően, szinte törvényszerűen csökken az egyik szülővel való kontaktusuk. Kezdetben általában egyszülős családformába kerülnek, amely átmeneti és instabil; erre a családformára egyszerre jellemző egy felnőtt nagy döntési szabadsága, de ezzel együtt felelőssége a család irányításában, a gyermeknevelés és sok esetben a létfenntartás kérdéseinél. Az egyedülálló szülőknek gyakran szűkösebbek az anyagi lehetőségei, terheltebb az időbeosztásuk (Ceballo és McLoyd, 2003; Cherlin, 1992). Mindezek következtében egészségi állapotukat rosszabbnak ítélik meg a párkapcsolatban élőkénél, magasabb a depresszió és érzelmi probléma kockázatuk, és negatívabban minősítik életminőségüket (Crosier, Butterworth, és Rodgers, 2007; Rousou, Kouta, Middleton, és Karanikola, 2013). Az egyedülálló szülők által felnevelt gyermekek számos tekintetben lemaradnak a kétszülős családok gyermekeihez képest, így például az iskolai teljesítmény és az érzelmi egészség terén. Gyakoribb a deviáns csoportokhoz csapódásuk, jelentősebb a szerhasználat kockázatuk; párkapcsolataik pedig kevésbé stabilak (Rodgers, Grey, Davidson, és Butterworth, 2011; Schleider, Chorpita, és Weisz, 2014).

A gyermekek egy része – szülője új házasságával vagy élettársi kapcsolatával – mozaikcsaládban folytatja a válás utáni életét. A mozaikcsaládot olyan együttélési formaként definiáljuk, melyben a pár legalább egy tagjának van gyermeke egy korábbi kapcsolatból (Ganong és Coleman, 2012). Napjainkban a mozaikcsalád egyre általánosabb családformává válik (Sweeney, 2010), ugyanakkor jelentős stresszt hoz mind a felnőttek, mind pedig a gyermekek életébe. A mozaikcsaládok működése kevésbé hasonlít a hagyományos családokéhoz, nincsenek általánosan elfogadott társadalmi mintáik, normáik (Fine, 1996; Deal, 2014). Nemcsak a családi szerepek meghatározása kevésbé egyértelmű, hanem még azzal kapcsolatban is relatíve sok a vitatott kérdés és feszültség, hogy ki tartozik a családhoz és ki nem (Stewart, 2005; Brown és Manning, 2009). Jelentős stresszforrás az új családtagokhoz való „hozzászokás”, a közös életvitel, szokások, normák kialakítása (Menaghan, Kowaleski-Jones, és Mott, 1997; Fomby és Cherlin, 2007). A mozaikcsaládok tagjainál – felnőtteknél, gyermekeknél egyaránt –, különösen kezdetben szinte normatív jellemző a kirekesztettség érzése,

általánosak a szerep- és értékkonfliktusok, az instabilitás érzése, a családi szerepek formálódása pedig akár hét évig is eltarthat (Papernow, 1998).

Nem egyértelmű a szakirodalmi források álláspontja az újrarahasodás pszichés fejlődésre gyakorolt hatásával kapcsolatban; abban azonban megegyeznek a vélemények, hogy negatív következmények jöhetnek létre (Ruschena és mtsai, 2005). A mozaikcsaládokban élő gyermekeknek több kutatási adat szerint szignifikánsan rosszabb az iskolai teljesítménye, közérzete és a pszichés állapota a kétszülős családban élőkhöz képest; nagyobb arányban jellemző rájuk externalizáló és internalizáló viselkedés (Clarke-Stewart és Brentano, 2006; Halpern-Meekin és Tach, 2008; Tillman, 2008; Amato, 2001 és 2003; Hetherington és Kelly, 2002). A mozaikcsaládban nevelkedett fiatalok kevésbé érzik „sajátjuknak” az új családjukat (King és mtsai 2015), a pótszülő¹ iránti ambivalens érzéseik, konfliktusaik és lojalitásproblémáik miatt pedig a kutatási adatok tükrében korábban költöznek el az otthonukból (Golombok és Tasker, 2015).

Összességében tehát a családok jelentős változásai (válás, újrarahasodás) a gyermekek kognitív, érzelmi és szociális fejlődése szempontjából jelentős stresszfaktornak tekinthetők (Bachman és mtsai, 2012; Bzostek és Beck, 2011; Cooper, Osborne, Beck, és McLanahan, 2011; Goodnight és mtsai, 2013; Osborne és McLanahan, 2007), közvetlen összefüggésben állhatnak a gyermekek társas beilleszkedésének zavarásával (Lee és McLanahan, 2015), a magatartási problémák fokozott előfordulásával (Magnuson és Berger, 2009), a gyengébb iskolai teljesítménnyel (Sun és Li, 2008) és a pszichés tüneteikkel is (Lee és McLanahan, 2015). A családi környezet instabilitása összefügghet a felnőttkori instabil párkapcsolatokkal, válásokkal (Bloome, 2017; Fomby és Bosick, 2013; Hampden-Thompson és Galindo, 2015). A családi környezet változásainak negatív következményeit a kutatók elsősorban a változásokkal járó stresszel magyarázzák; amely hatására a szülők szigorúbbá vagy következtelenebbé, gyermekeik szükségletei iránt kevésbé érzékennyé válhatnak (Cooper, McLanahan, Meadows és Brooks-Gunn, 2009). A szakirodalmi források ezzel együtt nemi eltéréseket is felvetnek (Malone és mtsai, 2004).

Vizsgálatunk célja háromféle családi kontextusban – nukleáris, egyszülős és mozaikcsalád – nevelkedett fiatal felnőttek pszichés közérzetének, illetve beilleszkedési mutatóinak összehasonlítása volt. Azt feltételeztük, hogy vannak olyan specifikus nehézségek, amelyek a háromféle kontextus valamelyikénél jellemzőbbek, valamint az egyes problémátípusok vonatkozásában nemi eltéréseket is feltételeztünk.

¹ Tanulmányunkban következetesen a „pótszülő” kifejezést használjuk a biológiai szülő új párjának megjelölésére. Ez a terminus más szakirodalmi forrásokban is szerepel (Pl. Krähenbühl és mtsai: Mozaikcsaládok, Animula, Budapest, 2009). A kifejezés használatával nem azt kívánjuk sugallni, hogy a pótszülő a távol élő biológiai szülő helyébe kívánna lépni, hanem éppen azt, hogy csak elláthatja szükség szerint egyes funkcióit, őt magát egészben sohasem (ahogyan pótkávéval sem tudjuk pótolni a valódi kávé). Más kifejezések használatától azért óvakodunk, mert a „mostoha” kifejezés stigmatizáló, a „nevelőszülő” már foglalt más kontextusra, a köznyelvi „bónusz” szülő pedig tudománytalan.

MÓDSZER

Vizsgálati személyek

Mintánkat 774 fő, 18-25 év közötti, a vizsgálatban önkéntesen részt vevő fiatal felnőtt alkotta, köztük 374 fiatal férfi és 400 fiatal nő. Az 1. táblázatban az egyes csoportokra vonatkozó adatokat foglaltuk össze. Kritériumok meghatározása útján törekedtünk olyan csoportokat létrehozni, amelyek által a lehető legtisztábban ragadhatjuk meg a háromféle családi kontextus lehetséges következményeit. A kétszülős családban nevelkedettekhez azok a személyek kerültek, akik egész fiatalkorukban kétszülős családban éltek mindkét biológiai szülőjükkel, fél- és mozaiktestvérek nélkül. Az egyszülős családban nevelkedett alanyok szülei 13 éves koruk előtt elváltak, ők pedig életvitelszerűen az egyik biológiai szülővel éltek, aki nem házasodott újra, és egy évnél tovább tartó együttéléses kapcsolatot sem létesített. A mozaikcsaládos csoportba tartozók szülei szintén 13 éves koruk előtt váltak el, de az a szülő, akivel életvitelszerűen laktak, legalább 5 évig tartó házasságot kötött, vagy élettársi kapcsolatot létesített, ilyenformán nevelkedésük legalább 5 évét mozaikcsaládban töltötték.

1. táblázat. A három vizsgált csoport nemi, életkori összetétele és végzettsége

	Összesen	Férfi	Nő	Alapfokú	Középfokú	Felsőfokú	Átlag-életkor
Kétszülős család	279	168	111	9,3	71,7	19,0	21,11+/-2,13
Egyszülős család	217	118	99	7,8	74,2	18	21,20+/-2,07
Mozaikcsalád	278	88	190	6,5	68,3	28,2	21,76+/-2,13

A minta toborzása személyes ismeretségi csatornán történt a KRE Pszichológiai Intézet 60 harmadéves hallgatója által. Mindhárom csoport online és offline változatban is elérhető elektronikus kérdőívcsomagot töltött, melynek az informált beleegyezési nyilatkozat is részét képezte. A kérdőívtöltés önkéntes és anonim volt. A kutatás lebonyolításához a KRE Pszichológiai Intézet Etikai Bizottságának engedélyével rendelkezünk.

Vizsgálati eszközök

A kérdőívcsomagban 9 mérőeszköz szerepelt, amelyek közül jelen vizsgálatban a következők adatait dolgozzuk fel: WHO Jólét Index (Susánszky, Konkoly Thege, Stauder, és Kopp, 2006), Symptom Checklist 90 Revised (Derogatis, 1977), valamint egy saját kidolgozású rövid mérőeszköz („Problémalista”).

WHO Jól-lét Index (Well-being Index, WBI) átdolgozott, 5 tételes változata (Bech, Gudex, és Johansen, 1996; magyar adaptáció Susánszky és mtsai, 2006). A mérőeszköz adott személy általános közérzetét méri az elmúlt kéthetes periódusra vonatkozóan. A tételeket ötfokú skálán (1 = egyáltalán nem volt jellemző, 5 = nagyon jellemző volt) kell értékelni. A teszt olyan állításokat tartalmaz, mint „Az elmúlt két hét során általában véve aktívnak és élénknek érezted magad.” vagy „Az elmúlt két hét során általában ébredéskor frissnek és élénknek érezted magad”, fordított tételek nélkül. Minél magasabb a pontszáma a válaszadónak, annál kedvezőbb a pszichés állapota.

Az SCL-90 R (Symptom Check-List-90-R, Derogatis, 1977; Unoka, Rózsa, Kő, Kállai, és Fábíán, 2004) a pszichiátriai tünetek előfordulására és súlyossági fokokra vonatkozó tünetlista. Az eredeti teszt kilenc alskálából áll: szomatizáció, kényszeresség, interperszonális érzékenység, depresszió, szorongás, ellenségesség, fóbia, paranoia, pszichoticizmus, valamint egyik skálába sem sorolható tételek (Unoka és mtsai, 2004). A kutatásban használt rövidített változatba a szorongás, szomatizáció, depresszió, interperszonális érzékenység és ellenségesség szempontokat mérő tételek kerültek bele. Az 50 kérdést ötpontos skálán (0-4) értékelték a válaszadók (0 = egyáltalán nem, 4 = nagyon), meg kell határozniuk, mennyire zavarták az elmúlt egy hétben egyes problémák, mint például fejfájás, gyengeség vagy szédülés, félnétség, stb. Az egyes alskálákon elért magasabb érték esetén a válaszadóra erősebben jellemző az adott panasz.

A „Problémalistába” tartozó saját tételeket a szakirodalmi előzmények (ld. a szakirodalmi áttekintésben a háromféle kontextusra vonatkozó kutatások hivatkozásai) alapján fogalmazzuk meg, egy életesemény skála mintájára. A kérdéssor 18 ítemet tartalmaz, olyan krízisek és problémák felsorolása, amelyek a szocializáció folyamatában előfordulhattak. A személynek azt kellett megjelölnie, hogy gyermek- vagy serdülőkorában előfordult-e, és egyszer vagy esetleg többször/huzamos ideig történt-e meg vele adott nehézség, mint például tanulási zavar lelki okokból és részképesség zavar miatt; magány és kirekesztettség az iskolában, illetve a családban; anyagi nehézségek a családi környezetben; az egyik szülő lelki zavara, a szülők közti, pereskedésben is megnyilvánuló súlyos konfliktus; mértéktelen alkohol- vagy drogfogyasztás (hosszabb időn keresztül), deviáns csoportokban való tagság, instabil és változó szexuális kapcsolatok, nem kívánt terhesség, öngyilkossági kísérlet, fizikai vagy verbális bántalmazás a családban (felnevelt vagy mozaiktestvér részéről), illetve pszichoterápiás kezelésben való részvétel. A mérőeszköz kérdéseit a fiatal felnőttek számára érthető nyelvezettel, hétköznapi szóhasználattal fogalmazzuk meg. A mérőeszköz használhatóságát itemanalízis segítségével elemeztük, a Cronbach-alfa mutató 0,83 volt, kilógó tételt nem találtunk.

HIPOTÉZISEK

A szakirodalmi források (Bachman és mtsai, 2012; Bzostek és Beck, 2011; Cooper és mtsai, 2011; Goodnight és mtsai, 2013; Osborne és McLanahan, 2007) nyomán hipotézisként az fogalmaztuk meg, hogy az egyszülős családban és mozaikcsaládban nevelkedett fiatalok egyes beilleszkedési mutatók tekintetében eltérnek a kétszülős családban nevelkedett fiatalokhoz képest; így például gyengeségeik lehetnek a kötődés, illetve az iskolai teljesítmény terén, nagyobb arányban érinthetik őket érzelmi problémák, illetve deviáns magatartás. Feltételeztük azt is, hogy egyes családi problémák (pl. bántalmazás egyes formái, anyagi nehézségek, korai leválás a családról, szülő lelki zavara) fokozottabb arányban lehetnek jelen a nem hagyományos családformáknál.

A háromféle kontextust egymással összehasonlító vizsgálatot a szakirodalmi források sorában nem találtunk, ugyanakkor mi magunk azt feltételeztük, hogy egyes esetekben inkább a mozaikcsaládban, míg másoknál inkább az egyszülős kontextusban különböznek a beilleszkedési mutatók a kétszülős családban nevelkedett csoporthoz képest. Ha elfogadjuk, hogy a szakirodalmi források értelmében (pl. Bachman és mtsai, 2012) a családi rendszerek valamennyi radikális változása járulékos stresszt jelent a fiatalok beilleszkedése szempontjából, összességében a mozaikcsaládban élő fiatalok pszichés szempontból terheltebbek lehetnek mind a kétszülős, mint az egyszülős családban nevelkedettekhez viszonyítva. Az egyszülős csoport életében ugyanis „csak” egy radikális változás (válás, különköltözés) történt, a mozaikcsaládban felnőtt fiataloknál pedig ezen túlmenően, újraraházasodásra is sor került.

Malone és mtsai (2004), valamint Coleman, Ganong, és Fine (2000) nyomán úgy véltük, a három kontextuson belül eltérő lehet a lányok és a fiúk problémáinak mintázata, így egyes szocializációs következmények inkább a fiúkra, míg mások a lányokra lesznek jellemzők. A nemi eltérésekkel kapcsolatban a szakirodalmi források adatai nem egyértelműek, Malone és mtsai (2004) nyomán azonban feltételezhető, hogy a lányok csoportjában inkább internalizáló, míg a fiúk csoportjában inkább externalizáló jellegű problémákkal lehet találkozni.

EREDMÉNYEK

Az SCL skáláira vonatkozó eredmények a 2. táblázatban szerepelnek.

2. táblázat. Az SCL skálák átlagai és szórásai a három vizsgálati csoportban

	Szomatizáció	Szorongás	Depresszió	Interperszonális érzékenység	Agresszió	Jóllét
Nukleáris család	8,02+/- 7,93	10,05+/-7,83	17,78+/-12,34	10,11+/-7,71	5,25+/-4,41	16,03+/-4,65
Egyszülős család	9,27+/- 8,89	11,01+/-7,84	18,76+/-11,79	11,59+/-7,93	6,03+/-4,95	15,77+/-4,59
Mozaikcsalád	9,02+/-9,40	9,02+/-8,73	16,25+/-12,69	9,72+/-8,54	5,53+/-5,49	15,63+/- 4,62

A háromféle családi kontextusban nevelkedett fiatalok pszichés tüneteinek előfordulását rangszámokon végzett varianciaanalízis útján hasonlítottuk össze. Nem kaptunk eltérést a szomatizáció ($W(2; 491,5) = 1,609$ ($p = 0,2011$)) és az agresszió ($W(2; 492,8) = 1,637$ ($p = 0,1957$)) mutatóknál. Szintén nem látszott különbség a WHO Jóllét kérdőív pontszámainál ($W(2; 499,9) = 0,508$ ($p = 0,6021$)). A másik három mutató esetében a csoportok között eltérés mutatkozott: szorongás $W(2; 500,9) = 3,527$ ($p = 0,0301$)*; depresszió $W(2; 502,6) = 2,640$ ($p = 0,0724$)+; interperszonális érzékenység $W(2; 498,9) = 3,488$ ($p = 0,0313$)*. A szorongás szempontnál az eltérés $p < 0,05$ szinten szignifikáns, mégpedig a mozaikcsaládban felnőttek és az egyszülős családokban nevelkedett gyermekek különböztek ($T_{23} = 3,79$ *), amiből az a következtetés vonható le, hogy az egyszülős családokban felnőtt fiatalok valószínűbben mutatnak szorongásos tüneteket, mint a mozaikcsaládokban élők. A depresszió mutatóinál a különbség tendenciaszintű, itt is az egyszülős családokban felnőtteknél mérünk magasabb szorongásszintet, mint a mozaikcsaládok tagjainál ($T_{23}(3; 478) = 3,21+$). Az interperszonális érzékenység mutatója szintén az egyszülős kontextusban a legmagasabb, szignifikánsan eltér a mozaikcsaládban nevelkedettekhez ($T_{23}(3; 478) = 3,21+$) és tendenciaszinten a nukleáris családokban felnőttekhez képest ($T_{12}(3; 458) = 2,95+$).

A problémalista tételei alapján egyes problémaformák a mozaikcsaládos csoportban fordultak elő a leginkább, míg mások egyenlő arányban érintették a két nem hagyományos családformát (3. táblázat)

3. táblázat. A Problémalista egyes tételeire született eredmények a három vizsgálati csoportban (csak szignifikáns eltérések)

Átmeneti tanulási probléma	Nem fordult előX	Egyszer előfordult	Többször/gyakran előfordult	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	129 46,2%	89 31,9%	61 21,9%	rW3(2; 497,4) = 6,088 (p = 0,0024)**
Egyszülős	81 37,3%	67 30,9%	69 31,8%	
Mozaik	105 37,8%	70 25,2%	103 37,1%	
Tartósan gyenge tanulmányi eredmény	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	144 51,6%	85 30,5%	50 17,9%	rW3(2; 498,6) = 7,880 (p = 0,0004)***
Egyszülős	92 42,4%	74 34,1%	51 23,5%	
Mozaik	107 38,5%	81 29,1%	90 32,4%	
A család anyagi problémái	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	187 64,9%	55 19,4%	37 15,8%	rW3(2; 491,4) = 13,788 (p = 0,0000)***
Egyszülős	103 49,8%	54 18,9%	60 31,3%	
Mozaik	146 43,5%	59 21,9%	73 34,5%	
Egy szülő lelki zavara	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	152 54,5%	80 28,7%	47 16,8%	rW3(2; 498,7) = 19,479 (p = 0,0000)***
Egyszülős	67 30,9%	79 36,4%	71 32,7%	
Mozaik	108 38,8%	72 25,9%	98 35,3%	

KUMULATÍV STRESSZ, VAGY KOMPENZÁCIÓ?

Szülők peres viszonya	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	265 95,0%	12 4,3%	2 ,7%	rW3(2; 306,0) = 69,556 (p = 0,0000)***
Egyszülős	126 58,1%	53 24,4%	38 17,5%	
Mozaik	189 68,0%	52 18,7%	37 13,3%	
Szerhasználat	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	208 74,6%	43 15,4%	28 10,0%	rW3(2; 492,9) = 3,779 (p = 0,0235)*
Egyszülős	145 66,8%	37 17,1%	35 16,1%	
Mozaik	183 65,8%	45 16,2%	50 18,0%	
Deviáns kortárs-csoport	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	240 86,0%	30 10,8%	9 3,2%	rW3(2; 492,9) = 2,635 (p = 0,0728)+
Egyszülős	179 82,5%	25 11,5%	13 6,0%	
Mozaik	222 79,9%	21 7,6%	35 12,6%	
Labilis szexuális kapcsolatok	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	227 81,4%	38 13,6%	14 5,0%	rW3(2; 496,7) = 4,086 (p = 0,0174)*
Egyszülős	173 79,7%	26 12,0%	18 8,3%	
Mozaik	202 72,7%	35 12,6%	41 14,7%	

MIRNICS ZSUZSANNA–TERÉK ZOLTÁN

Fizikai bántalmazás	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	192	55	32	rW3(2; 501,6) = 3,209 (p = 0,0412)*
	68,8%	19,7%	11,5%	
Egyszülős	157	33	27	
	72,4%	15,2%	12,4%	
Mozaik	176	43	59	
	63,3%	15,5%	21,2%	
Verbális bántalmazás	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	156	54	69	rW3(2; 498,7) = 8,846 (p = 0,0002)***
	55,9%	19,4%	24,7%	
Egyszülős	101	53	63	
	46,5%	24,4%	29,0%	
Mozaik	108	64	106	
	38,8%	23,0%	38,1%	
Család kirekesztettség	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	232	29	18	rW3(2; 488,5) = 3,716 (p = 0,0250)*
	83,2%	10,4%	6,5%	
Egyszülős	162	31	24	
	74,7%	14,3%	11,1%	
Mozaik	211	36	31	
	75,9%	12,9%	11,2%	
Családon belüli kirekesztettség	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	181	54	44	rW3(2; 490,9) = 17,990 (p = 0,0000)***
	64,9%	19,4%	15,8%	
Egyszülős	108	41	68	
	49,8%	18,9%	31,3%	
Mozaik	121	61	96	
	43,5%	21,9%	34,5%	

KUMULATÍV STRESSZ, VAGY KOMPENZÁCIÓ?

Pszichoterápia igénybevétele	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	237 84,9%	34 12,2%	8 2,9%	rW3(2; 459,0) = 15,087 (p = 0,0000)***
Egyszülős	157 72,4%	34 15,7%	26 12,0%	
Mozaik	189 68,0%	54 19,4%	35 12,6%	

A mindkét nem hagyományos családformát érintő negatívumok sorában a tartósan gyenge tanulmányi eredmény a mozaikcsaládban nevelkedetteknél fordult elő legsűrűbben: náluk szignifikáns eltérés volt látható a kétszülős közeghez képest; ugyanakkor az egyszülős családban felnőttek értékei is tendenciaszerűen különböztek a kétszülős családok tagjaitól ($W_3(2; 498,6) = 7,880$, ($p = 0,0004$)***, $A(1,3) = 0,411$ $BM(547,6) = -3,966$, $p = 0,0001$ és Bonferroni szignif.: $p = 0,0002$ *** és $A(1,2) = 0,449$ $BM(460,6) = -2,132$, $p = 0,0335$; Bonferroni szignif.: $p = 0,1005$). Hasonló mintázatot lehet látni a családtagok lelki zavar általi érintettségére vonatkozó kérdésnél, azaz a terheltségre utaló választ szintén nagyobb arányban jelölték meg mind az egyszülős, mind a mozaikcsaládos kontextusban nevelkedett fiatalok ($A(1,2) = 0,366$ $BM(462,2) = -5,725$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000$ ***; $A(1,3) = 0,393$ $BM(540,8) = -4,826$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000$ ***).

Átmeneti tanulási nehézség az egyszülős és mozaikcsaládban nevelkedett fiatalok csoportjában is szignifikánsan gyakrabban fordult elő, mint a nukleáris családban felnőtt fiataloknál ($A(1,2) = 0,438$ $BM(449,4) = -2,521$, $p = 0,0120$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0361$ *; és $A(1,3) = 0,426$ $BM(542,6) = -3,254$, $p = 0,0012$; Bonferroni szignif. $p = 0,0036$ **). A két nem hagyományos családformába tartozó csoport tagjai otthonukban nagyobb arányban élték meg kirekesztettségüket a nukleáris családban szocializálódottakkal összehasonlítva ($A(1,2) = 0,409$ $BM(421,4) = -3,939$, $p = 0,0001$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0003$ ***és $A(1,3) = 0,377$ $BM(542,4) = -5,749$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000$ ***) és valószínűbben érzékelték családjuk másságát a többi családhoz képest ($A(1,2) = 0,456$ $BM(421,4) = -2,333$, $p = 0,0201$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0604$ + és $A(1,3) = 0,462$, $BM(540,4) = -2,209$, $p = 0,0276$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0829$ +). Végül, e két csoport tagjai nagyobb arányban vettek részt pszichoterápiában is a nukleáris családok gyermekeihez viszonyítva ($A(1,2) = 0,432$ $BM(378,4) = -3,625$, $p = 0,0003$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0010$ ***és $A(1,3) = 0,410$ $BM(495,9) = -5,071$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000$ ***). Mind a mozaikcsaládban élők, mind pedig az egyszülős kontextusban nevelkedők gyakrabban jelölték tartós anyagi problémákra utaló válaszlehetőséget ($rW_3(2; 491,4) = 13,788$ ($p = 0,0000$)*** $A(1,2) = 0,391$, $BM(429,2) = -4,749$, $p = 0,0000$; Bonferroni

szignif.: $p = 0,0000^{***}$ és $A(1,3) = 0,416$ $BM(540,6) = -3,990$, $p = 0,0001$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0002^{***}$). Érthető okokból e két kontextusban fordult elő gyakrabban a szülők közti huzamos ideig tartó pereskedés is ($A(1,2) = 0,313$ $BM(267,6) = -10,408$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000^{***}$ és $A(1,3) = 0,363$, $BM(373,4) = -8,886$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000^{***}$).

A mozaikcsaládos fiatalokat a többi csoporthoz képest erősebben érintő negatív szocializációs következményeknél sorában az is látható, hogy leginkább ők tapasztalták meg a tartós drog- vagy alkoholhasználat problémáját (a nukleáris családban felnőttek csoportjához képest az eltérés szignifikáns ($A(1,3) = 0,451$ $BM(541,5) = -2,520$, $p = 0,0120$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0361^*$), az egyszülős közegnél azonos mutató eltérése csak tendenciaszerű ($A(1,2) = 0,457$ $BM(433,3) = -2,025$, $p = 0,0435$; Bonferroni szignif.: $p = 0,1306$). Szintén a mozaikcsaládban élők jelölték meg leggyakrabban a deviáns csoportban való átmeneti vagy tartós tagságukat, az eltérés tendenciaszerű ($A(1,3) = 0,464$, $BM(515,7) = -2,278$. $p = 0,0231$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0694^+$). A mozaikcsaládban felnőtt fiatalok számoltak be a legnagyobb arányban arról, hogy hosszabb időn keresztül labilis, változó szexuális kapcsolatokat létesítettek; az eltérés a nukleáris családban felnőttekhez képest szignifikáns ($A(1,3) = 0,450$ $BM(521,4) = -2,819$, $p = 0,0050$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0150^*$). A mozaikcsaládos csoport e tekintetben tendenciaszerűen rosszabb mutatókat ér el az egyszülős közegben nevelkedettekhez képest is ($A(2,3) = 0,461$ $BM(489,1) = -2,024$, $p = 0,0435$; Bonferroni szignif.: $p = 0,1304$). A mozaikcsaládos fiatalokat érte a leggyakrabban fizikai bántalmazás, míg az egyszülős kontextusban nevelkedetteket a legkevésbé valószínűen. A mozaik-egyszülős csoport közti eltérés szignifikáns ($A(2,3) = 0,448$, $BM(487,9) = -2,433$, $p = 0,0153$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0460^*$), míg a nukleáris-mozaik eltérés tendenciaszerű ($A(1,3) = 0,460$, $BM(538,4) = -1,934$, $p = 0,0536$; Bonferroni szignif.: $p = 0,1609$). A verbális bántalmazás a nukleáris családoknál fordult elő a legkevésbé, míg a mozaikcsaládos csoportban a legnagyobb arányban ($A(1,3) = 0,406$ $BM(554,7) = -4,222$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0001^{***}$), a mozaik-egyszülős csoport közti eltérés is tendenciaszerű a mozaikcsaládban felnőttek kárára. $A(2,3) = 0,448$ $BM(472,9) = -2,129$, $p = 0,0338$; Bonferroni szignif.: $p = 0,1014$). Érdekes adalék előző eredményekhez az is, hogy – a korábbi szakirodalmi adatokkal összhangban – a mozaikcsaládban nevelkedett fiatalokra jellemzőbb volt, hogy a vizsgálat időpontjában már elköltöztek a családjuktól. Míg a nukleáris családokban felnőttek 64,2 százaléka lakott a szüleiével együtt, az egyedülálló szülők gyermekeinek pedig 66,4 százaléka, a mozaikcsaládosoknál ez az arány lényegesen alacsonyabb, 42,4 százaléka, a kétszülős és egyszülős kontextushoz képest az eltérés egyaránt szignifikáns ($\text{Khi}2 = 33,084$, $p = 0,0000^{***}$ $\text{Khi}2(1-3) = 23,10^{***}$ $\text{Khi}2(2-3) = 24,82^{***}$).

Végül, a két nem összehasonlítására vonatkozóan külön-külön is végeztünk

számításokat mind az SCL tünetlista skáláinál, mind pedig a Problémalista tételeire vonatkozóan. Azt kívántuk feltárni, hogy a két nem problémamintázata eltérő-e a háromféle kontextusban.

Az SCL skáláknál a két nem problémamintázata között kétszülős és egyszülős családban élőknel nem találtunk eltérést; mindemellett a mozaikcsaládban élő lányok a depresszió és interperszonális érzékenység mutatóknál magasabb pontszámokat értek el a mozaikcsaládban élő fiúkhoz képest ($t(276) = -2,229$ ($p = 0,0266$)*; $t(276) = -2,790$ ($p = 0,0056$)**). Kevés nemi eltérés volt megfigyelhető a Problémalista tételeinél is. Az egyszülős mintába tartozó fiúk a lányokhoz képest magasabb arányban értek el gyenge tanulmányi eredményt (Mann-Whitney-Z = 3,280 ($p = 0,001$)**), valamint kerültek deviáns viselkedésű baráti közegebe (Mann-Whitney-Z = 2,305 ($p = 0,021$)*) és fogyasztottak káros szereket (Brunner-Munzel-próba: $BM(214,3) = 2,344$ ($p = 0,0200$)*. A mozaikcsaládos mintán belül a fiúkhoz képest erősebben megjelent a lányok családon belüli ki-rekesztettség érzése (Mann-Whitney-Z = 2,813 ($p = 0,005$)**) és az öngyilkossági kísérlet előfordulása (Mann-Whitney-Z = -3,075 ($p = 0,002$)**).

DISZKUSSZIÓ

A szülők kapcsolatának felbomlása, valamint az újraraházasodással járó változások jelentős kockázatot hordoznak a gyermekek pszichés állapotára és beilleszkedésére nézve (Bachman és mtsai, 2012; Goodnight és mtsai, 2013). Nemcsak a válással járó konfliktusok és az abból fakadó veszteségek, de egy új családba kerülés, a pótszülő és a mozaiktestvérek megjelenése is jelentős alkalmazkodási nyomással jár (Fomby és Cherlin, 2007). Minden újabb változás fokozza a gyermekek mentális egészségére nehezedő terheket (Bachman és mtsai, 2012). Vizsgálatunkban a többszöri változások kockázatának néhány bizonyítékát találtuk, tekintve, hogy az általunk használt problémalista szinte valamennyi szempontja szerint a mozaikcsaládban nevelkedettek bizonyultak terheltebbnek az egyszülős családok gyermekeinél. A mozaikcsaládban felnőtt fiatalok adaptációja gyengébb volt egyebek közt a szerhasználat, a párkapcsolatok stabilitása és a deviáns viselkedés tekintetében; és őket érte legvalószínűbben a családjukban verbális vagy fizikai bántalmazás. Adataink tükrében azonban sok szempontból terhelt volt az egyszülős közeg is. Mindkét nem hagyományos családformában nevelkedett csoport tagjai a kétszülős közegben felnőttekkel összehasonlítva valószínűbben számoltak be közeli családtagjuk lelki zavaráról, tanulási problémákról, a családjukat jelentősen érintő anyagi nehézségekről, a szüleik közti állandósult konfliktusról, pereskedésről. A nukleáris családhoz viszonyított nagyobb terheltség abban is megnyilvánult, hogy a két nem hagyományos

mányos családformában élők valószínűbben vettek igénybe felnövekedésük során pszichoterápiát.

Míg a szocializáció során előforduló beilleszkedési problémák több típusa is leginkább a mozaikcsaládok csoportját érintette, az aktuálisan is fennálló lelki tünetek fokozottabban jellemezték az egyszülős családok gyermekeit a szorongás, depresszió, valamint az interperszonális érzékenység szempontoknál. Az eltérésből arra következtethetünk, hogy a mozaikcsaládok kontextusa a teljes szocializáció vonatkozásában összességében több kockázatot hordoz, és mégis az aktuális pszichés állapotnál az egyszülős családban élők terheltsége erősebb. Annak magyarázata, hogy az egyedülálló szülők által felnevelt fiatalok viszont miért szenvednek hangulati problémáktól, abban kereshető, hogy e kontextus szülői sok szempontból túlterheltek, és érzelmileg labilisabbak a kétszülős családban élőkkel összehasonlítva (Daryanani és mtsai, 2017). Az egyedülálló édesanyákra valószínűbben jellemző a kontrolláló viselkedés, mely gyermekeik számára megnehezíti, hogy kialakítsák az életkoruknak megfelelő önállóságukat. A szülőtől tapasztalt erős kontroll a későbbiekben pszichés tünetek, ezen belül érzelmi problémák fokozottabb jelentkezésével, nehezebb leválással, erős lojalitáskonfliktussal is járhat (Van der Bruggen és mtsai, 2010). Az eredmények alakulásában egyébként akár az a körülmény is közrejátszhatott, hogy a mozaikcsaládban élő fiatalok közül költöztek el a legtöbben az otthonukból, így aktuális pszichés tüneteiket az egyszülős családban felnőtt fiatalokkal összehasonlítva már kevésbé közvetlenül befolyásolja a származási közegük. Fel kell vetnünk továbbá azt a lehetőséget is, hogy a mozaikcsaládok közeg az érintett fiatalok korai elköltözése ellenére kompenzálhatta a válással járó megpróbáltatásokat, nehézségeket egy részét (Deal, 2014), akár annak ellenére is, hogy a fiatalok nem mindig érezték benne otthonosan magukat. A szakirodalmi források szerint az újjászerveződött család ritkán biztosít a biológiai családhoz hasonló érzelmi és tevéleges támogatást, de stabilabb anyagi feltételek vagy pozitív párkapcsolati modell nyújtásával bizonyos mértékig támogathatja a pszichés egyensúlyt (Sweeney, 2007), ami tükröződhet a mozaikcsaládok fiatalok egyes tüneteinek ritkább előfordulásában is.

A kumulatív stresszt kiemelő érvelésen kívül a mozaikcsaládok minta összességében nagyobb terheltségének előidézője az is lehet, hogy a pótszülők a gyermekek szocializációja során kevésbé szentelnek időt és energiát nevelt gyermekeik jóllétére és tanulmányaira, különösen az olyan esetekben, amikor a nevelt gyermek átmeneti vagy tartós ellenállást, ambivalens reakciót mutat a közeledésükre (Wojtkiewicz és Holtzman, 2011). A lojalitáskonfliktusok, a válásból maradt feldolgozatlan gyász, valamint a teljes rendszerben jelen levő szerepkonfúzió gátolhatja a mozaikcsaládba került gyermekeket abban, hogy az új családot biztonságos, támogató háttérként éljék meg (Deal, 2014; Salazar, 2015; King és Boyd, 2016), és erre reagálhatnak a későbbiekben a családtól való eltávolodással, váltakozó párkapcsolatokba, szerhasználatba vagy deviáns csoport-

ba való meneküléssel, korai elköltözéssel (Rodgers és Pryor, 1998); melyek jelét a vizsgálatunkban is volt alkalmunk megfigyelni.

A pszichés jóllét és agresszió szempontoknál, illetve a kortárs csoportból való kirekesztettség és a nem kívánt terhesség mutatóknál a vizsgálati csoportok között nem mutatkozott szignifikáns eltérés. A pszichés jóllétnél erre magyarázatot adhat, hogy az fiatal felnőttkorban sok más aktuális tényezőtől is függ, nemcsak a családi környezettől (Erikson, 1997); a kortárs csoportba való eredményes beilleszkedés így egyes esetekben akár kompenzálhatja is a negatívabb családi közérzetet. A nem kívánt terhesség a vizsgált csoportoknál általánosságban alacsony előfordulást ért el (összesen 32 eset), ami statisztikai értelemben nem biztos, hogy megmutatja a hosszabb időintervallumban talán jelentkező szocializációs különbségeket. A korábbi forrásoknak (pl. Malone és mtsai, 2004) továbbá valamelyest ellentmond, hogy az externalizációt jelző SCL agresszió pontszám a három vizsgált csoportunknál nem tér el szignifikánsan. Feltételezhető, hogy a vizsgálati csoportok életkora miatt van így: fiatal felnőttekről van szó, akik életében a gyermekkori externalizáló viselkedés némelyest már csökkenhetett valamelyest a serdülőkorhoz képest. A deviáns csoportokban való tagság önbevallása alapján azonban lehet következtetni a múltbeli externalizációs problémákra; és e mutatónál pedig már megfigyelhető a három csoport közti különbség, mégpedig a mozaikcsaládban nevelkedettek hátrányára.

Saját kutatásunkban a kevés nemi eltérés alapvetően azt a szakirodalmi álláspontot erősíti (pl. Leake, 2007; Coleman és mtsai, 2000), hogy a családi konfliktusok és veszteségek dinamikája fiúkat, lányokat hasonlóan érint. A mozaikcsaládban élők részmintájánál mindemellett a lányok magasabb értéket értek el a depresszió és az interperszonális érzékenység skálákon a fiúknál; azonos csoportban fokozottabban megjelent továbbá a Problémalista által jelzett kirekesztettség és az öngyilkossági kísérlet kockázata is. Elgondolkodtató, újszerű adatunk, hogy a lányok a mozaikcsalád körülményei között a fiúkhoz képest védtelenebbek, könnyebben kerülhetnek kirekesztett szerepbe, és az autoagresszív viselkedés kockázatuk is magasabb. Az egyszülős családban felnőtt fiúk esetében ugyanakkor fokozottabban mutatkoztak a deviancia, szerhasználat, gyenge tanulmányi eredmény kockázatai a lányok alcsoportjához képest; azal is összefüggésben, hogy az egyedülálló szülőknek nehezebb megvalósítani a felügyelet (monitoring) feladatát (Amato, 2005). A nemi eltérések ugyan családi kontextustól is függően alakulnak, mégis összhangban állnak a lányok esetében az internalizáló, míg a fiúk esetében az externalizáló viselkedés a források által is jelzett magasabb kockázatával (Malone és mtsai, 2004).

Kutatásunk néhány limitáció által érintett. A magunk részéről kritériumok felállításával szerettük volna biztosítani, hogy a háromféle családi kontextus következményeire vonatkozóan tudjunk eredményeket nyerni, ezzel együtt természetesen egy keresztmetszeti elrendezés a hatások megragadására kevésbé alkalmas egy longitudinális vizsgálatnál. Másodsorban, a három vizsgálati

csoportban viszonylag kiegyensúlyozott nemi arányt törekedtünk elérni, de ez a várt mértékben nem sikerült. A kétszülős csoport kitöltői többségükben fiatal férfiak voltak, a mozaikcsaládos mintánál viszont a nemi arány éppen ellenkezőleg alakult; ami az eredményeket is torzíthatta. Harmadrészt, bár problémalistánkat a szakirodalmi források alapján, célzottan alakítottuk ki, és a nyert eltérések is jól értelmezhetőek, a mérőeszköz használatával még kevés a tapasztalat, ezért az eredményeket is fenntartással kell kezelni, és eljövendő vizsgálatokban ellenőrizni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Amato, P.R. (2001): Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370.
- Amato, P.R. (2003): Reconciling divergent perspectives: Judith Wallerstein, quantitative family research, and children of divorce. *Family Relations*, 52, 332-339.
- Amato, P.R. (2005): The impact of family formation change on the cognitive, social, and emotional well-being of the next generation. *The Future of Children* 15, 75-96.
- Amato, P. (2010). Research on Divorce Continuing Trends and New Developments. *Journal of Marriage and Family*, 72, 650-666
- Bachman, H. J., Coley, R. L., & Carrano, J. (2012): Maternal relationship instability influences on children's emotional and behavioral functioning in low-income families. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39, 1149-1161.
- Bech, P., Gudex, C., & Staehr Johansen, K. (1996): The WHO (Ten) Well-Being Index: Validation in diabetes. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65, 183-190.
- Bloome, D. (2017): Childhood family structure and intergenerational income mobility in the United States, *Demography*, 54, 541-569.
- Brown, S. L., & Manning, W. D. (2009): Family boundary ambiguity and the measurement of family structure: The significance of cohabitation. *Demography*, 46, 85-101.
- Bzostek, S. H., & Beck, A. N. (2011): Familial instability and young children's physical health. *Social Science & Medicine*, 73, 282-292.
- Ceballos R., & McLoyd V.C. (2003): Social support and parenting in poor, dangerous neighborhoods. *Child Development*, 73, 1310-1321.
- Cherlin A. (1992): *Marriage, Divorce, Remarriage*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Clarke-Stewart A., & Brentano C. (2006): *Divorce: Causes and consequences*. New Haven, CT, US: Yale University Press.
- Coleman, M., Ganong, L., & Fine, M. (2000): Reinvestigating remarriage: Another decade of progress. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1288-1307.
- Cooper, C. E., McLanahan, S. S., Meadows, S. O., & Brooks-Gunn, J. (2009): Family structure transitions and maternal parenting stress. *Journal of Marriage and Family*, 71, 55-574.
- Cooper, C. E., Osborne, C. A., Beck, A. N., & McLanahan, S. S. (2011). Partnership instability, school readiness, and gender disparities. *Sociology of Education*, 84, 246-259.

- Crosier, T., Butterworth, P., & Rodgers, B. (2007): Mental health problems among single and partnered mothers. The role of financial hardship and social support. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42, 6-13.
- Daryanani I, Hamilton J.L., Abramson L.Y., Alloy L.B. (2016) Single mother parenting and adolescent psychopathology. *Journal of Abnormal Child Psychology* 44:1411–1423.
- Deal, R.L. (2014): *The Smart Stepfamily: Seven Steps to a Healthy Family*. Bethany House Publishers.
- Derogatis L. R. (1977): SCL-90-R, administration, scoring and procedures manual for the Revised version. Baltimore: John Hopkins University, School of Medicine.
- Erikson, E. H. (1997): Az emberi életciklus. In: Bernáth L., & Solymosi K. (Szerk.). *Fejlődéslélektan. Olvasókönyv* (pp. 27-42). Budapest: Tertia.
- Fine, M. A. (1996): The clarity and content of the stepparent role. *Journal of Divorce and Remarriage*, 24, 19-34.
- Fomby, P., & Bosick, S. J. (2013): Family instability and the transition to adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 75, 1266-1287.
- Fomby, P., & Cherlin, A. J. (2007): Family instability and child well-being. *American Sociological Review*, 72, 181-204.
- Forste, R., & Heaton, T. B. (2004): The divorce generation: Well-being, family attitudes, and socioeconomic consequences of marital disruption. *Journal of Divorce & Remarriage*, 41, 95-114.
- Ganong, L. H., & Coleman, M. (2012): *Stepfamily relationships*. New York: Springer-Verlag.
- Golombok S., & Tasker F. (2015): Socioemotional development in changing families. In: Lerner R.M. (Ed.). *Handbook of Child Psychology and Developmental Science* (pp. 1-45). Wiley.
- Goodnight, J. A., D'Onofrio, B. M., Cherlin, A. J., Emery, R. E., Van Hulle, C. A., & Lahey, B. B. (2013): Effects of multiple maternal relationship transitions on offspring antisocial behavior in childhood and adolescence: A cousin-comparison analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41, 185-198.
- Halpern-Meekin, S., & Tach, L. (2008): Heterogeneity in two-parent families and adolescent well-being. *Journal of Marriage and Family*, 70, 435-451.
- Hampden-Thompson, G., & Galindo, C. (2015): Family structure instability and the educational persistence of young people in England. *British Educational Research Journal*, 41, 749-766.
- Hetherington, E.M., & Kelly, J. (2002): *For better or worse*. New York: Norton.
- King, V., Boyd L. M. (2016): Factors Associated With Perceptions of Family Belonging Among Adolescents. *Journal of Marriage and the Family*, 78, 1114-1130.
- King, V., Boyd, L.M., Thorsen, M.L. (2015): Adolescents' perceptions of family belonging in stepfamilies. *Journal of Marriage and the Family*, 77, 761-774.
- Krähenbühl & mtsai (2009): *Mozaikcsaládok*. Budapest: Animula.
- Leake, V. S. (2007): Personal, familial, and systematic factors associated with family belonging for stepfamily adolescents. *Journal of Divorce and Remarriage*, 47, 135-155.
- Lee, D., & McLanahan, S. (2015): Family structure transitions and child development: Instability, selection, and population heterogeneity. *American Sociological Review*, 80, 738-763.
- Magnuson, K., & Berger, L. M. (2009): Family structure states and transitions: Associations with children's well-being during middle childhood. *Journal of Marriage and Family*, 71, 575-591.

- Malone, P. S., Lansford, J. E., Castellino, D. R., Berlin, L. J., Dodge, K. A., Bates, J. E., & Pettit, G. S. (2004): Divorce and child behavior problems: Applying latent change score models to life event data. *Structural Equation Modeling*, *11*, 401-442.
- Martin, G., & Kats, V. (2003). Families and work in transition in 12 Countries, 1980-2001. *Monthly Labor Review*, *126*, 3-32.
- Menaghan, E. G., Kowaleski-Jones, L., & Mott, F. L. (1997): The intergenerational costs of parental social stressors: Academic and social difficulties in early adolescence for children of young mothers. *Journal of Health and Social Behavior*, *38*, 72-86.
- Osborne, C., & McLanahan, S. (2007): Partnership instability and child well-being. *Journal of Marriage and Family*, *69*, 1065-1083.
- Papernow, P. L. (1998): *Becoming a stepfamily*, GICPress.
- Preece, M., & DeLongis, A. (2005): A Contextual Examination of Stress and Coping Processes in Stepfamilies. In: Reyenson T. A., Kayser, K., & Bodenmann G. (Eds.). *Couples coping with stress: Emerging perspectives on dyadic coping* (pp. 51-69). Washington, DC: American Psychological Association.
- Rodgers, B., Grey, P., Davidson, T. & Butterworth, P. (2011): Parental Divorce and Adult Family, Social and Psychological Outcomes: The contribution of childhood family adversity. (Social Policy Research Paper No. 42)
- Rodgers, B., & Pryor, J. (1998): *Divorce and separation: The outcomes for children*. Layerthorpe, York: York Publishing Service.
- Rousou E., Kouta C., Middleton N., & Karanikola M. (2013): Single mothers' self-assessment of health: A systematic exploration of the literature. *Int Nurs Rev* *60*(4), 425-434.
- Ruschena, E., Prior, M., Sanson, A., & Smart, D. (2005): A longitudinal study of adolescent adjustment following family transitions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* *46*, 353-363.
- Salazar, M. (2015): Blended Family Dynamics and its Impact on Behavioral Communication and Overall Success. (Disszertáció.) Gonzaga University.
http://web02.gonzaga.edu/comltheses/proquestftp/Salazar_gonzaga_0736M_10505.pdf.
Letöltés dátuma: 2019. 08. 10.
- Schleider, J. L., Chorpita, B. F., & Weisz, J. R. (2014): Relation between parent psychiatric symptoms and youth problems: Moderation through family structure and youth gender. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *42*, 195-204.
- Stewart, S. D. (2005): How the birth of a child affects involvement with stepchildren. *Journal of Marriage and Family*, *67*, 461-473.
- Sun, Y., & Li, Y. (2008): Stable postdivorce family structures during late adolescence and socioeconomic consequences in adulthood. *Journal of Marriage and Family*, *70*, 129-143.
- Susánszky É., Konkoly Thege B., Stauder A., & Kopp M. (2006): A WHO Jól-Lét Kérdőív rövidített (WBI-5) magyar változatának validálása a Hungarostudy 2002 országos lakossági egészségfelmérés alapján. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, *7*, 247-255.
- Sweeney, M. M. (2007): Stepfather stepfamilies and the emotional well-being of adolescents. *Journal of Health and Social Behavior*, *48*, 33-49.
- Sweeney, M. M. (2010): Remarriage and stepfamilies: Strategic sites for family scholarship in the 21st century. *Journal of Marriage and Family*, *72*, 667-684.

KUMULATÍV STRESSZ, VAGY KOMPENZÁCIÓ?

- Tillman, K. H. (2008): "Non-traditional" siblings and the academic outcomes of adolescents. *Social Science Research*, 37, 88-108.
- Unoka Zs., Rózsa S., Kő N., Kállai J., & Fábián Á. (2004): A Derogatis-féle Tünetlista hazai alkalmazásával szerzett tapasztalatok. *Psychiatria Hungarica*, 19(3), 235-243.
- Van der Bruggen, C.O., Stams, G.J.J.M., Bögels S.M., Paulussen-Hoogeboom M.C. (2010): Parenting behaviour as a mediator between young children's negative emotionality and their anxiety/depression. *Infant and Child Development* 19: 354-365
- Wojtkiewicz, R., & Holtzman, M. (2011): Family Structure And College Graduation: Is The Stepparent Effect More Negative Than The Single Parent Effect? *Sociological Spectrum*, 498-521.

A KORAI KÖTŐDÉS ÉS A SZÜLŐI BÁNÁSMÓD VIZSGÁLATA DROGFÜGGŐKNÉL

BASTANI Franciska, CSÁSZÁR-NAGY Noémi

Absztrakt

Jelen tanulmányban a szülői bánásmód és a korai kötődés eltéréseit elemezzük egy drogfüggő és egy kontrollesoportot vizsgálva, annak érdekében, hogy a család hatásának egy újabb szeletét térképezzük fel kérdőíves és projektív vizsgálati eszközök segítségével.

Vizsgálatunkat 41 drogrehabilitáción résztvevő, 16-41 éves, korábbi droghasználó férfival végeztünk személyesen a Kallódó Ifjúságot Mentő Misszió rehabilitációs otthonában és a Noszlopi Rehabilitációs Otthonban. A kutatásban a Szülői Bánásmód Kérdőívet, a projektív anya-gyermek tesztet, az élettér tesztet és a Hatvan Másodperces Rajztesztet használtuk.

Az eredmények a Szülői Bánásmód Kérdőíven az apai szeretet alacsony hőfokát, továbbá az apai korlátozás és az apai és anyai túlvédés kontroll csoporthoz képest jelentősen magas pontszámát mutatják. Emellett azt találtuk, hogy az apai szeretet pontszám jelentősen alacsonyabb mint az anyai, illetve a drogfüggő csoportban az apai és anyai szeretet pontszám közötti különbség jelentősen nagyobb, mint a kontroll csoportban.

Eredményeinket a rajzteszt mutatói is alátámasztották. Az élettér tesztben az anyákat jelképező szimbólumot a drogfogyasztó csoportban jelentősen több vonallal kötötték az önmagukat jelképező körhöz, mint az apát jelképezőt, ám a kapcsolatban bekövetkezett törést jelképező megszakító vonalak számában nem találtunk különbséget az apa és az anya között. A Hatvan Másodperces Rajztesztben a drogfogyasztók az édesanyát jelképező kört tendenciaszinten közelebb rajzolták magukhoz, mint az édesapát jelképezőt. A drogfüggőség kialakulásában szerepet játszó szülői tényezők feltárása nagymértékben hozzájárulhat a betegség háttértényezőinek és kialakulásának megértéséhez, így segítséget nyújtva a megelőzés és terápia újfajta szemléletének kialakításában.

Kulcsszavak: drogfüggőség ▪ H-PBI ▪ projektív anya-gyermek teszt ▪ élettér teszt ▪ Hatvan Másodperces Rajzteszt ▪ szeretet ▪ korlátozás ▪ túlvédés

BEVEZETÉS

A pszichológia tudománya a szülők szerepének változatos megnyilvánulási formáit több szempontból körülfárja, újra és újra kiemelve a szülőkkel való kapcsolat jelentőségét. Jelen kutatás a szülők szerepének egy újabb megnyilvánulási formájában igyekszik újdonsággal szolgálni. A vizsgálat nem vállalkozhat a szülők szerepének széleskörű feltárására, kizárólag a szülőkkel való érzelmi kapcsolat erejét és a szülők gyermekeik első 16 évében megnyilvánuló bánásmódját vizsgálja a felnőtt drogfogyasztó szemszögéből.

Bár a drogfüggőség kialakulásában szerepet játszó számos tényező közül a szülők szerepe csupán egy a sok közül, kutatásunkkal arra törekszünk, hogy a drogfogyasztás kialakulásában jelentős faktorokat bemutattva útmutatással szolgáljunk arra nézve, hogy a kiemelt rizikótényezőkkel szemben mik azok a szülői

viselkedésmódok, amik biztosítják a gyermek egészséges fejlődését, védőburokként szolgálnak és ezáltal csökkentik a drogfogyasztás kialakulásának esélyeit.

ELMÉLETI HÁTTÉR

1. Az addikciókról és drogról általánosan

A drog szó növényi (ritkán állati) vagy mesterséges eredetű hatóanyagot jelent; ezzel jelöljük a gyógyszereket, kábítószereket és a gyógyászati értelemben vett drogokat, élvezeti szereket és pszichotrop hatású ipari anyagokat (Ferenczi, 2006a, Rácz, 1988). A drogfüggőséget úgy határozhatjuk meg, mint egy olyan krónikus mentális betegséget, ami a negatív következmények ellenére történő kényszeres drogfogyasztással és gyakorta visszaesésekkel jellemezhető, az orvosi alkalmazás számára elfogadhatatlan; azzal ellentmondó vagy ahhoz nem kapcsolódik, viselkedésváltozáshoz vezethet, továbbá a tolerancia kifejlődésével az adagolás emelését vonja maga után (National Institute on Drug Abuse, 2012; Wolf & Heberlein, 2003).

2. A droghasználat okai

2.1 A drogfogyasztás okairól általánosan

A drogfüggőség kialakulásában a tényezők komplex együttese játszik szerepet, minek megfelelően a sikeres drogterápiának sorra kell vennie a közrejátszó tényezők összetett rendszerét.

A droghasználat kialakulásában szerepet játszó tényezők között megemlíthetjük a **társadalmi-környezeti hatásokat** (pl.: a fogyasztás kultusza, kortárs csoport, média, jogi szabályozás, drogfogyasztással kapcsolatos társadalmi attitűdök), a **drog jellemzőit** (pl.: vonzerő, függőséget kiváltó hatás, kínálat), a **drogfogyasztó személyiségét** (pl.: genetika, ismeretek a szerfogyasztásra vonatkozóan, személyiségjellemzők) és a **drogfogyasztó családi háttérét** (pl.: szülők iskolázottsága, SES, a család összetétele, devianciák a családban, érzelmi kapcsolatok minősége, nevelési stílus) (Komáromi, 2001; National Institute on Drug Abuse, 2012; Rácz, 2001). A továbbiakban a drogfogyasztó jellemzőiről és a családi háttérrel adunk átfogóbb képet.

2.2 A drogfogyasztó jellemzői

A kutatások arra utalnak, hogy bizonyos személyiségjegyek jelentősen magas arányban fordulnak elő a drogfogyasztók populációjában. Ilyen például a már 3-4 éves korban megmutatkozó **ego alulkontroltsága**, ami magában foglalja a hangulati labilitást, heves reakciókat, felgyorsult tempót és az erős érzelmi kifejezőkészséget (J. Block, J.H. Block, & Keyes, 1988). Serdülőkorban a drogfogyasztók jelentős hányadánál megfigyelhető a **pszichoszociális visszamaradottság**, vagyis a koragyermeki gondolati – és érzelmi világ fennmaradása. Ennek jellemzői a játék és munka elkülönítésének nehézsége; a realitás téves észlelése; az énközpontú világnézet fennmaradása; a környezeti követelményekkel szembeni konfrontáció kerülése és így az egyén izolálódása a tágabb szociokulturális kontextustól. A szabadság illúziójának keresése (pl. csatlakozás valamilyen ifjúsági szubkultúrához) szintén jellemző a droghasználók jelentős részére (Rácz, 2001).

Míg az **impulzivitás** korai megjelenése, mint személyiségjellemző a későbbi szerhasználat szempontjából hajlamosító tényező, az abnormális mértékű **élménykereső magatartást** a szerhasznált hatásának nevezték meg (Ersche, Turton, Pradhan, Bullmore, & Robbins, 2010). Emellett magas arányban fordulnak elő lázadó, önközpontú és hagyományos értékrendet tagadó tulajdonságok, továbbá interperszonális érzéketlenség (J. Block, J. H. Block, & Keyes, 1988).

A droghasználók jelentős részénél megmutatkozhat a nem megfelelő **stresszkezelési képesség**, vagyis a stresszel teli helyzetet a fiatal nem tudja kognitív és/vagy érzelmi úton kielégítően megoldani. Ez esetben a drog megszabadítja az elégtelen megoldástól, vagy a megoldás miatti feszültségektől és szorongásoktól, ezáltal a serdülő nem tanulja meg a megfelelő megoldási formákat, serdülőkkora úgy telik el, hogy a korra jellemző életproblémákat megfelelő formában megoldaná (Pátrai, 1994).

2.3 A család jellemzői

2.3.1 A család modell szerepe és nevelési stílusa

A család hatásának kitüntetett szerepét nem vitathatjuk a későbbi drogfogyasztás kialakulásának szempontjából. Számos kutatás felhívja a figyelmet a **családi traumák** jelentőségére (betegség, halál, válás, erőszak, szeparáció, munkatábor stb) (Hoyer, 2001; Rácz, 2001) és a családtagok **modell szerepére** (Anderson & Henry, 1994; Andrews, Hops, Ary, Tildesley, & Harris, 1993, J.S. Brook, Whiteman, Gordon, & D.W. Brook, 1990; T. Duncan, S. Duncan, Hops, & Stoolmiller, 1995). Minél több személy él a családban pszichoaktív szerekekkel, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a gyermek is kábítószer-fogyasztóvá válik, továbbá annak is, hogy a szer használatát életének viszonylag korai periódusában kezdi el (Anderson, & Henry, 1994; Ranschburg, 2006).

A szülők drogfogyasztásánál még jelentősebb rizikófaktor az idősebb testvérek vagy társak drogfogyasztása, amit az erős szülői kötődés és az anyai be- szabályozás hatásosan ellensúlyoz. a társas hatás leginkább azoknál a serdülők- nél jelentős, ahoz hiányzik a családból az apa (J.S. Brook, D.W. Brook, Gordon, Whiteman, & Cohen, 1990; Farrell, & White, 1998; Brook, Whiteman, Gordon, & Cohen, 1986, Needle, et al. 1986). A szülői **monitorozás alacsony szint- je** azonban kockázati tényezőként jelenik meg (Bahr, Hoffmann, & Yang, 2005; Chilcoat, & Anthony, 1996; Ledoux, Miller, Choquet, & Plant, 2002; Ransch- burg, 2006).

A család **nevelési stílusának** komoly szerepe lehet abban, hogy a gyermek vagy serdülő drogfogyasztóvá válik. Előrejelzője lehet az **engedékenység** és a túlzottan szigorú, **autoriter** szülői magatartás. Az **engedékeny szülő** túlságo- san enyhén ítéli meg a gyermek találkozását bizonyos típusú drogokkal – elsősor- ban az alkohollal – vagy viselkedéséből hiányzik a monitorozás, elmulasztja a gyermek felügyeletét, továbbá a gyermek fejlődését oly módon sietteti, olyan fokú önállósággal és felelősséggel ruházza fel, melyre az adott életkor alkalmatlan. Ezzel ellentétben az **autoriter szülő** nem képes elfogadni, hogy gyermeke nem gyerek többé, korlátozó magatartása lázadást eredményez (Ranschburg, 2006).

Fontos szerepet tölt be a **jutalmazás és büntetés** rendszere és mértéke is. A droghasználat kialakulásában szerepet játszhat, ha a jutalmazás a szülő hangulatától függ, és/vagy mértéke nem áll arányban a gyerek teljesítményé- vel. Amennyiben a viselkedéshez nem illik a nevelési eszköz, felerősödhet az önjutalmazás, és innen már nincs messze a drogok használata (Hoyer, 2001).

2.3.2 Kötődés és intimitás a családban

A **kötődés** a gyermek életében meghatározó mind kognitív, mind emocionális vonatkozásban. Természetes jelenség a gyermek kapcsolódása szüleihez, majd fokozatos elszakadása. A kötődés alapvetően biztonságérzetet ad a gyermeknek, azt közvetíti neki, hogy joga van az életre, fontos, értékes személy. Ezáltal könny- nyen teremt kapcsolatot, lelki jó közérzete alkalmassá teszi arra, hogy kinyíljon, egészséges énkívánság fejlődjön ki benne. A kötődési munkamodell a korai anya-gyermek kapcsolat keretében alakul ki (Dombi, 2004; Pulay, 1997). A biz- tonságos kötődés az optimális intimitás megalapozója. Az **intimitás szükség- lete** az embernél ugyancsak univerzálisnak tekinthető s az intimitásra való ké- pesség egészségvédő faktor. A társas kapcsolatok az egyéni támasz kitüntetett területét képzik, így jelentős szerepük van az egyéni életterhekkel való ellenállás- ban (Gérecz és Hadházi, 2014).

A **szülőkkal való érzelmi kapcsolat** ereje tehát kiemelkedő jelentőségű a fiatal számára. Az anya-gyermek viszony minősége a gyermek ötesztendő- s korában jelentősen befolyásolja a kábítószerrel létrejövő kapcsolat kockázatát egy évtizeddel később. Azok a gyermekek, akik édesanyja **csökkent mértékű reakciókészséget** mutatott, **kevésbé bizonyult gondoskodónak és vé-**

delmezőnek, emocionálisan **hidegen viszonyult** gyermekéhez, azonban elvárásaiban **erős igényeket** támasztott, 18 éves korára nagyobb valószínűséggel vált drogfogyasztóvá (Ranschburg, 2006). A drogos családokban gyakran találunk **rigid, elutasító édesanyákat** vagy **agresszív édesapákat**, esetleg olyan családokat, ahol funkcionálisan vagy reálisan **hiányzik az apa** (Nagy-Molnár, 2001, idézi Ferenczi, 2006b; Farrell, & White, 1998). A férfilelek sebzettségére, mely apától való megfosztottságból ered Rohr (2013) az „apaseb” kifejezést használja. A hiányból vagy az apa közömbösségéből eredő sebzettség, mely ugyancsak tettenérhető az apai megtartó/jellemalakító szeretet hiányában a fiatal férfiben olyan személyiség kialakulásához vezethet, amelyben az énhatárok észlelése torzul, a gondolkodás el van vágva a testtől és érzelmeiktől, a személy bizonytalan identitásában, belső stabilitása hiányában pedig folyamatos külső megerősítésre szorul, ami akár deviáns viselkedéshez is vezethet (Rohr, 2013). A konfliktusokkal és **agresszióval** terhelt családi légkör, ahol a családon belüli kapcsolatokat **hidegség**, kevésbé támogató légkör vagy **elhanyagoló attitűd jellemzi**, szintén kockázati tényezékként jelenik meg (Repetti, Taylor, & Seeman, 2002).

A droghasználat kialakulásában jelentős szerepe van a feltétel nélküli elfogadásnak hiányának. Azokban a családokban, ahol az elfogadó **szeretet hiányzott**, hiába volt jelen az erős értékközvetítés; a gyermek nagyobb valószínűséggel vált drogfogyasztóvá (Nagy-Molnár, 2001 idézi Ferenczi, 2006b).

Lázár úgy véli, hogy a drog iránti éhség tulajdonképpen az anya iránti éhség (2002). Panksepp az anya gyermek kapcsolat kémiai kulcsának az endogén-peptideket tartja, mivel opioid antagonistákkal és naltrexonnal az anya jelenlétében is ki lehet váltani az árvaság érzését. Mivel az anya jelenléte a szimbiotikus szakaszban elengedhetetlen a rendezett endogén opioid háztartáshoz, ezért az ontogenesis korai szakaszában a stresszélmények enyhítése az anya-gyermek kapcsolat optimális állapotának fokozottan függvénye. Ugyanakkor az anya **elhanyagoló**, vagy ambivalens magatartása magában is erőteljes distresszt válthat ki. Lázár (2002) Kulcsár munkásságát isalapjául veszi, amikor megfogalmazza tézisé, miszerint a másik véglet, ami megzavarhatja az endogénopioid rendszer önszabályozását az az anyai **túlgondoskodás, túlvédő magatartás**, mely károsíthatja a szeparációs-individuációs szakaszban az opiát rendszer önszabályozásra való átállását. A következmény lehet az endogén opiátok exogén, szociális szabályozottságának fennmaradása, illetve a fokozottan igényelt szociális igények iránti kielégületlenség esetén az opiátok exogén pótlása, a kábítószer élvezet (Lázár, 2002).

Az erős érzelmi kötés, mely a gyermeket a családhoz fűzi, csökkenti az antiszociális magatartás kialakulását és a kábítószer-fogyasztás valószínűségét serdülőkorban. Ez a kölcsönös érzelmi kapcsolat arra készíti a gyermeket, hogy internalizálja a szülői értékeket. A pozitív érzelmi kötésen alapuló szülő-gyermek kapcsolat, valamint a megfelelő nevelői stílus még akkor

is képes megakadályozni, hogy a serdülő alkoholt fogyasszon, ha a család tagjai között van olyan, aki rendszeresen iszik (Ranschburg, 2006). Az szülőkhöz való erős érzelmi kötődés és a megfelelő nevelési stílus tehát jelentősen csökkenti az alkoholizmus, a dohányzás és a droghasználat kialakulásának esélyét (Anderson, & Henry, 1994; Bahr, Hoffmann, Yang, 2005; Ranschburg, 2006).

A legvédehetőbbnek tehát azok a családok tűnnek, ahol megtalálható a megfelelő értékek és modellek felmutatása, és megfelelő módon követelnek is a szülők, de a családi fészek biztonsága és meghittsége teljesíthetővé teszi az elvárásokat, emellett a szülők feltétel nélkül elfogadják gyermeküket, erős az érzelmi kapcsolat közöttük, kialakul a biztonságos kötődés a szülők és a gyermek között, ezáltal a gyermek képes lesz intim kapcsolatokat kialakítani. Egyéb protektív tényező a megfelelő önértékelés, a személyes felelősség érzése, és annak a meggyőződésnek a megléte, hogy a fiatal képes akarata, vágyai megvalósítására (Ferenczi, 2006b, Gérecz, Hadházi, 2014, Nagy-Molnár, 2001 idézi Ferenczi, 2006b).

A VIZSGÁLAT

1. Kutatási kérdések és hipotézisek

A szakirodalmi háttér áttekintése után a következő kutatási hipotézist és kutatási kérdést fogalmaztuk meg:

A Szülői Bánásmód Kérdőív alapján a drogfüggő csoport szeretet pontszáma alacsonyabb, a korlátozás és túlvédés skála pontszáma pedig magasabb mindkét szülő esetén.

Van e különbség a két szülővel való érzelmi kapcsolat erejében a Hatvan Másodperces Rajzteszt, az élettér teszt és a Szülői Bánásmód Kérdőív alapján?

2. Módszer

2.1. Berendezés, eszközök

A vizsgálatban a korábban drogfüggő személyekkel a projektív anya-gyermek tesztet (melynek jelen dolgozatban csupán leíró statisztikáját ismertetjük), az élettér tesztet és a Hatvan Másodperces Rajztesztet használtuk projektív eszközként, továbbá a Szülői Bánásmód Kérdőív magyar adaptációját (H-PBI, Tóth és Gervai, 1999). A kontrollcsoport kizárólag a Szülői Bánásmód Kérdőívet töltötte ki. A kérdőívet (1. melléklet) és az instrukciók szövegét a mellékletben (2. melléklet) közöljük.

2.2. A tesztek bemutatása

Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI)

(A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata)

Az önértékelő Szülői Bánásmód Kérdőív a gyermekkori szülői bánásmód percepcióját méri a szeretet-elutasítás, függetlenség bátorítása-korlátozás dimenziókban a szülő-gyermek kapcsolat tekintetében. Klinikai vizsgálatokban kimutatták, hogy a különféle pszichopatológiákhoz a normatív PBI értéktől való eltérés társul, és sokszor okozati összefüggést feltételeznek a PBI segítségével megragadott gyermekkori bánásmód és a későbbi patológia között (Tóth és Gervai, 1999).

Projektív anya-gyermek teszt

A családrajzokban szinte állandó motívum az anya-gyermek ábrázolás. A teszt instrukciója a következő: „Rajzolj egy anyát gyermekével”. A rajzokat A4-es, függőlegesen tartott lapra készítik, ceruzával. A vizsgálatvezető nem a saját anyát vagy gyermeket rajzoltatja le a vizsgált személlyel, hanem általánosan fogalmaz. A rajzolás után utótesztelés következik. A legfontosabb kérdések a következők:

1. Kik vannak a rajzon? (melyik az anya, melyik a gyerek)
2. Hány évesek?
3. Mit csinálnak éppen? (mindkettő)
4. Ki fordul a másik felé?
5. Ki akar jobban kapcsolódni a másikhoz?
6. Számozd be őket a rajzolás sorrendjében!

(Vass, 2011)

Élettér teszt

Az Élettér teszt pszichoanalitikus szemléleti keretben vizsgálja a tárgykapcsolatokat. A tesztben a vizsgált személy szimbolikus életterében az emberi kapcsolatokat ábrázolja egyszerű szimbólumok formájában. A szimbólumokat összekötő vonalak a kapcsolat erősségét, az összekötő vonalakat megszakító vonalak a kapcsolatban bekövetkezett törést mutatják (Vass, 2011).

Hatvan Másodperces Rajzteszt

A 60 mp-es rajzteszt a kapcsolat- és kötődésvizsgálat eszköze. Célja a spontán reakciók megfigyelése. Az értelmezés során a vizsgálatvezető a körök távolságát, méretét, átfedését, tartalmazó viszonyát, pozícióját és alakját értékeli először a teszt sorozat egészében, majd az egyes feladatok felszólító jellege szerint (Vass, 2011).

2.3. Eljárás

A kutatást a Kallódó Ifjúságot Mentő Misszió rehabilitációs otthonában Ráckeresztúron (24 fő) és a Noszlopi Rehabilitációs Otthonban (17 fő) személyesen végeztük, a kontrollcsoportot online kerestük, közösségi oldalakra feltöltött kérdőív formájában. A vizsgálat ismertetése után elsőként a projektív anya gyermek tesztet, majd az élettér tesztet és a Hatvan Másodperces Rajztesztet készítették el a vizsgálati csoport tagjai, végül pedig a Szülői Bánásmód Kérdőívre került sor. Az elemzéshez szükséges adatokat a RopStat statisztikai programmal dolgoztuk fel a 43 kérdőív és a 327 rajz alapján.

3. Eredmények

3.1. Mintavétel

A kutatásban 41 korábban drogfogyasztó vett részt, a kontrollcsoport mintájához 204 kérdőív érkezett be, ám a nőket és a korban kiugróan eltérő személyeket levonva 39 fő eredményeit dolgoztuk fel. A kutatásban kizárólag magyar férfiak vettek részt, a két csoport átlagéletkora közel megegyező (drogfogyasztó: 25,58 év, szórása: 5,747, kontroll: 24,87 év, szórása 6,740). A drogfogyasztó mintában szereplő összes személy korábban droghasználó volt, jelenleg drogrehabilitáción vesz részt. A vizsgálati személyek mindegyike jelenleg absztinens, a szerhasználat mellett más pszichiátriai diagnózissal nem rendelkezik és önkéntesen vett részt a kutatásban.

3.2 A projektív anya-gyerek teszt gyakorisági mutatóinak bemutatása

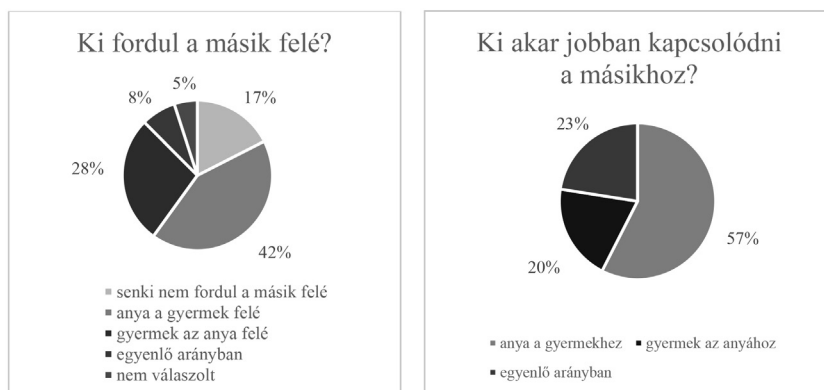
A rajzon szereplők átlagéletkora

A projektív anya-gyermek tesztben a gyerekek átlag életkora 6,8 év, az édesanyáké 32 év, legnagyobb gyakoriságban 2 év alatti gyermekeket rajzoltak (64%, 16 fő).

A „Ki fordul ki felé?” és „Ki akar jobban kapcsolódni a másikhoz” kérdésekre adott válaszok megoszlása

Az esetek majdnem felében (n=17, 42%) az édesanya fordul a gyermek felé, harmadában (n=11, 27,5%) a gyermek az anya felé, 7 esetben (17,5%) a vizsgálati személyek elmondása szerint „senki nem fordul a másik felé”. 3 esetben (7,5%) a szereplők egyformán fordulnak egymás felé, 2 esetben pedig a vizsgálati személy nem válaszolt a kérdésre. A második kérdésre, mely az előzőnél sokkal konkrétan azt kérdezte, hogy ki szeretne jobban kapcsolódni a másikhoz, már csak három féle válasz született. Az esetek több mint felében (n=23, 57,5%) az anya szeretne jobban kapcsolódni a gyermekhez, 8 rajzon (20%) a gyermek az anyá-

hoz, 9 fő (22,5%) pedig azt válaszolta, hogy mindketten ugyanannyira szeretnék (6.2. melléklet). Az eredményeket az 1. diagram szemlélteti.

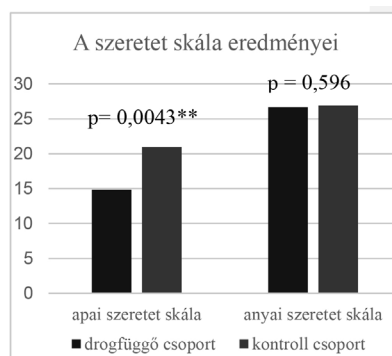

1. diagram. A „ki fordul a másik felé?” és a „Ki akar jobban kapcsolódni a másikhoz?” kérdésre adott válaszok megoszlása a vizsgálati mintán.

3.3. A Szülői Bánásmód Kérdőív eredményeinek statisztikai elemzése

A szeretet skála eredményei

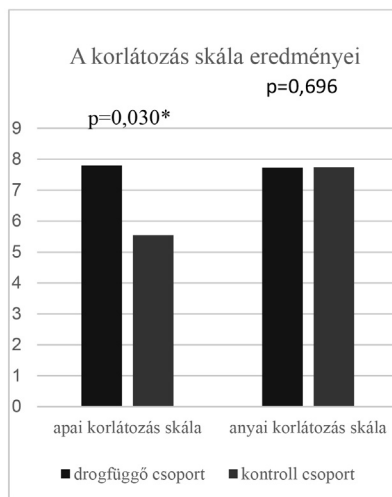
A drogfüggő csoport apai szeretet pontszámai szignifikánsan alacsonyabbak, mint a kontrollcsoport pontszámai ($t(75) = -2,942$ ($p = 0,0043$)). A drogfüggő csoport átlag pontszáma 14,84, szórása 8,426 (min. 0, max. 32), a kontrollcsoport átlag pontszáma 20,97 pont, szórása 9,791 (min. 0, max. 35). Az anyai szeretet pontszám tekintetében azonban a drogfüggő csoport és a kontrollcsoport között nincs szignifikáns különbség ($Z = -0,531$ ($p = 0,596$)). A drogfüggő csoport rangátlaga 38,14 pont, rangszórása 20,65 (min.7, max 36), a kontrollcsoport rangátlaga 40,86, rangszórása 24,62 (min. 6, max. 36). A szeretet skála eredményeit az 2. diagramon hasonlítjuk össze.

2. diagram. A vizsgált minta és a kontrollcsoport átlagának összehasonlítása a szeretet skálán

A korlátozás skála eredményei

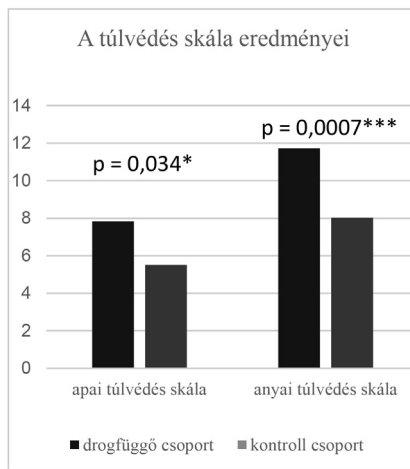
A drogfüggő csoport apai korlátozás skálán elért pontszámai jelentősen magasabban a kontrollcsoport pontszámainál ($Z = 2,167$ ($p = 0,030$)). A drogfüggő csoport rangátlagá 44,58 pont, rangszórása 20,54 (min. 0, max. 17), a kontrollcsoport rangátlagá 33,56, rangszórása 22,86 (min. 0, max. 16). A drogfüggő és a kontrollcsoport anyai korlátozás pontszáma azonban nem tér el jelentős mértékben egymástól ($Z = 0,391$ ($p = 0,696$)). A drogfüggő csoport rangátlagá 39,51 pont, rangszórása 22,74 (min. 2, max. 17), a kontrollcsoport rangátlagá 37,54 rangszórása 21,50 (min. 2, max. 14). A korlátozás skála eredményeit a 3. Diagramon hasonlítjuk össze.

3. diagram. A vizsgált csoport és a kontrollcsoport átlagának összehasonlítása a korlátozás skálán

A túlvédés skála eredményei

A drogfüggő csoport apai túlvédés skálán elért pontszámai jelentősen magasabbak a kontrollcsoport pontszámainál ($Z = 2,122$ ($p = 0,034$)). A drogfüggő csoport rangátlagá 44,46 pont, rangszórása 21,62 (min. 0, max. 19), a kontroll csoport rangátlagá 33,68, rangszórása 21,91 (min. 0, max. 17). Emellett a drogfüggő csoport anyai túlvédés pontszámai is szignifikánsan magasabbak, mint a kontrollcsoport pontszámai ($(t(78) = 3,540$ ($p = 0,0007$)). A drogfüggő csoport átlag pontszáma 11,74, szórása 4,566 (min. 1, max. 21), a kontrollcsoport átlag pontszáma 8,026 pont, szórása 4,799 (min. 1, max. 19). A túlvédés skála eredményeit a 4. diagramon hasonlítjuk össze.

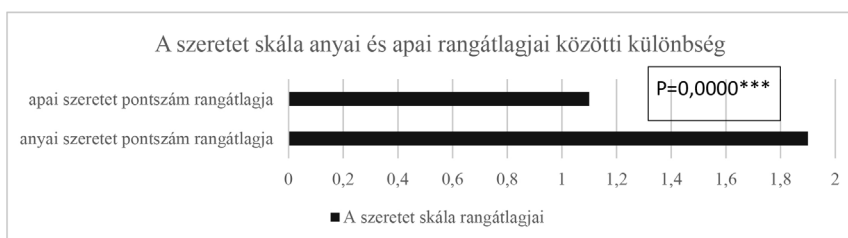
4. diagram. A vizsgált csoport és a kontrollcsoport átlagának összehasonlítása a túlvédés skálán

3.4. Az apa és anya között a kapcsolat erejében mutatkozó különbségek vizsgálata

A kutatási kérdést 2 szempont figyelembevételével végezzük. Elsőként megvizsgáljuk, hogy van-e szignifikáns különbség az apai és az anyai szeretet skála eredményei között, továbbá, hogy az apa és az anya szeretet pontszámai közötti különbség eltér-e jelentősen a kontrollcsoportban megfigyelhető különbségtől. Ezek után az élettér teszt és a Hatvan Másodperces Rajzteszt kötődési mutatói alapján vizsgáljuk meg a kérdést.

3.4.1. A Szülői Bánásmód Kérdőív alapján az apa és az anya között a kapcsolat erejében megmutatkozó különbségek vizsgálata

Az anyai és apai szeretet skálán elért pontszámok között erős szignifikáns különbség van a drogfüggő csoportban ($t(35) = -6,930$ ($p = 0,0000$)). Az anyai szeretet pontszám átlagosan 27,19 pont (szórása 6,667, rangátlagja 1,9), az apai szeretet skála pontszám pedig átlagosan 14,61 (szórása 8,520, rangátlagja 1,10), tehát az anyai szeretet pontszám jelentősen magasabb, mint az apai szeretet pontszám. Eredményeinket az 5. diagram szemlélteti.

5. diagram. A szeretet skála anya és apai rangátlagjai közötti különbség

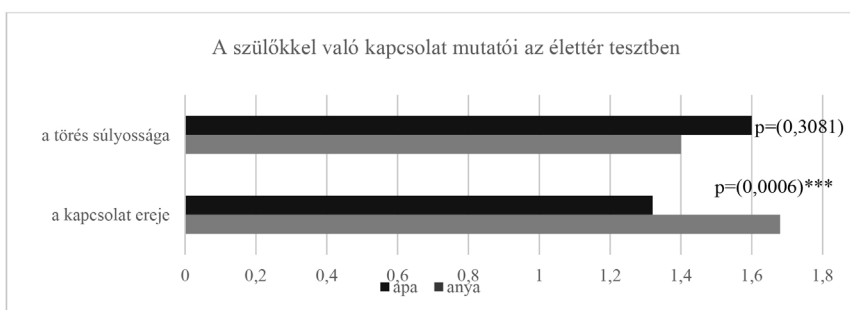
A kutatási kérdés elmélyítésének érdekében az apai és az anyai szeretet pontszám közötti különbséget hasonlítottuk össze a drogfüggő és a kontroll csoport eredményein és azt találtuk, hogy a drogfüggő csoportban az anyai és apai szeretet közötti különbség jelentősen nagyobb, mint a kontroll csoportban ($t(72) = 2,376$ ($p = 0,0202$)). A drogfüggő csoportban az apai szeretetpontszám átlagosan 11,56 ponttal alacsonyabb az anyai szeretet pontszámánál (szórás 10, 87), a kontroll csoportban pedig ez az átlag 5,447 pont (szórása 11,22).

3.4.2. Az élettér teszt és a Hatvan Másodperces Rajzteszt alapján az apa és az anya között a kapcsolat erejében megmutatkozó különbségek vizsgálata

Elsőként az élettér tesztben a szülőkkel való kapcsolat erejét jelképező összekötő vonalak számát hasonlítottuk össze, és azt találtuk, hogy az anyákat jelképező szimbólumot a drogfogyasztó csoportban jelentősen több vonallal kötötték az önmagukat jelképező körhöz, mint az apát jelképezőt ($J(21) = -4,006$

($p = 0,0006$) $n=22$), A szülőt szimbolizáló és a vizsgálati személyt szimbolizáló kör közötti vonalak száma az anyák esetén átlagosan 2,5 db (szórása: 0,859, rangátlagja: 1,68), apák esetén pedig átlagosan 1,955 db (szórása 0,950, rangátlagja 1,32).

Ezek után a kapcsolatban bekövetkezett törés erősségének tesztelését végeztük az önmagát jelképező kör és az édesapát jelképező szimbólum közötti összekötő vonalakat megszakító vonalkák számának összehasonlításával a két szülő esetén, ám nem találtunk szignifikáns különbséget ($t(20) = 1,043$ ($p=0,3081$) $n=21$). A szülőt önmagával összekötő vonalakat megszakító vonalkák száma az anyák esetén 0,952 db (szórása 1,161, rangátlagja 1,4), az apák esetén 1,186 db (szórása 1,171, rangátlagja 1,6). Az adatokat a 6. diagram szemlélteti.

6. diagram. Kapcsolati mutatók rangátlagjainak eltérései a szülő között az élettér tesztben

Végül a Hatvan Másodperces Rajzteszt kapcsolati mutatóját vizsgáltuk meg és arra jutottunk, hogy bár szignifikáns különbség nincs az eredmények között, az édesanyát jelképező kört tendenciaszinten közelebb rajzolták önmagukhoz, mint az édesapát jelképezőt (Gayen-próba szignifikanciája: $p = 0,0522$). (édesanya 1,3 cm-re (szórása 1, 093; rangátlagja 1, 31), az édesapa, 1,95 cm-re (szórása: 2,159, rangátlagja 1, 69)).

AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE

1. A projektív anya-gyermek teszt gyakorisági mutatóinak értelmezése

A projektív anya-gyermek teszt gyakorisági mutatói közül kiemelnénk, hogy a vizsgálati személyek leggyakrabban 2 évnél fiatalabb gyermeket rajzoltak, sőt jelentős mértékben előfordult a rajzok között a csecsemő vagy még meg nem született gyermek ábrázolása. Értelmezésünk szerint egy lehetséges magyarázat, hogy ez kifejeződése a csecsemőkorban megtapasztalt biztonság vagy a még meg nem született csecsemő gondtalansága iránti vágynak. A vizsgálati személyek

elmondása alapján azt találtuk, hogy a rajzokon leginkább az anya fordul a gyermek felé, továbbá jellemzőbb, hogy az anya akar jobban kapcsolódni a gyermekhez, amit legtöbbször azzal indokoltak, hogy a gyermek még túl kicsi ahhoz, hogy a kapcsolódási vágyát megélje.

2. A Szülői Bánásmód Kérdőív statisztikai elemzésének értelmezése

2.1. A szeretet skála eredményeinek értelmezése

Bizonyítást nyert, hogy a drogfüggő csoport apai szeretet pontszáma szignifikánsan alacsonyabb, mint a kontroll csoport pontszámai, azonban az anyai szeretet pontszám tekintetében a két csoport eredménye nem tér el egymástól jelentős mértékben.

Az eredmények abból a szempontból nem meglepőek, hogy több kutatás is rámutatott már korábban a nem megfelelő szülői gondoskodás és védelmezés, az elhanyagoló attitűd, illetve a gyermekekhez való emocionálisan hideg viszonyulás és az elfogadó szeretet hiányának hatására a későbbi droghasználat szempontjából (Nagy-Molnár, 2001, idézi Ferenczi, 2006b; Ranschburg, 2006; Repetti, Taylor, & Seeman, 2002).

Az édesapa hiányának szerepét több kutatás is korábban már kiemelte, kitérve az apai jelenlét fontosságára (Farrell, & White, 1998; Brook, Whiteman, Gordon, & Cohen, 1986, Komáromi, 2001), továbbá több kutatás is felhívta a figyelmet az agresszív édesapák szerepére, mint rizikótényezőre (Nagy-Molnár, 2001, idézi Ferenczi, 2006b; Farrell, & White, 1998). Rohr (2013) ugyancsak rámutat az apa hiányából vagy közömbösségből eredő sebzettségre, mely a deviáns viselkedés kialakulásában szerepet játszhat.

Érdekes azonban, hogy a kutatás nem mutatott ki különbséget az anyai szeretet pontszámainak tekintetében, ugyanis a szakirodalom számos esetben említi az édesanyák elhanyagoló, rigid, elutasító attitűdjének (Lázár, 2002; Nagy-Molnár, 2001, idézi Ferenczi, 2006b), a gondoskodás és védelmezés hiányának szerepét (Ranschburg, 2006). Egy lehetséges magyarázata lehet eredményeinknek, hogy a vizsgálat lefolyásakor a Szülői Bánásmód Kérdőív előtt nem sokkal a vizsgálati személyek azt az instrukciót kapták, rajzoljanak egy anyát gyermekével, ami megindíthatta az édesanyával kapcsolatos pozitív élmények felszabadulását, ezáltal befolyásolva a Szülői Bánásmód Kérdőív eredményeit. Elképzelhető azonban, hogy a drogfüggő vizsgálati személyek valóban édesanyjukkal való kapcsolatukban a szeretet és törődés magas fokát élték meg, illetve arra jelenleg így emlékeznek.

2.2. A korlátozás skála eredményeinek értelmezése

Második eredményünk bebizonyította, hogy az apai korlátozás szignifikánsan magasabb a drogfogyasztó csoportban, az anyai korlátozás erőssége azonban a két csoportban nem tér el.

A túlzottan autoriter szülői magatartás veszélyeire számos egyéb kutatás is felhívja a figyelmet (pl. Chilcoat, & Anthony, 1996; Bahr, Hoffmann, & Yang, 2005; Ledoux, Miller, Choquet, & Plant, 2002; Ranschburg, 2006), kiemelve a túlzottan autoriter szülői magatartás veszélyeit. Ranschburg (2006) megfogalmazza, hogy az autoriter szülő nem képes elfogadni, hogy gyermeke felnőtt, túlzottan korlátozó magatartása pedig a gyermekben lázadást eredményezhet. A kutatások tehát arra hívják fel a figyelmet, hogy a legmegfelelőbb szülői magatartás, ha a szülő gyermekét rendszeresen monitorozza, szabályozza és ellenőrzi tevékenységét, és annyi felelősséggel ruházza fel, amennyit az adott életkorban képes elviselni (Chilcoat, & Anthony, 1996; Bahr, Hoffmann, & Yang, 2005; Ranschburg, 2006).

2.3. A túlvédés skála eredményeinek értelmezése

Érdekes eredményeket kaptunk a Szülői Bánásmód Kérdőív harmadik skálájának elemzésekor, miszerint a túlvédés skála pontszáma mind az anya, mind az apa estén jelentősen magasabb a drogfogyasztó csoportban a kontrollcsoporthoz képest.

Az anyai túlvédés skálán megmutatkozó különbséget Lázár (2002) elmélete magyarázza, miszerint az az anyai túlgondoskodás, túlvédő magatartás megzavarhatja az endogén opioid rendszer önszabályozását a szeparációs-individuációs szakaszban, következménye pedig lehet az endogén opiátok exogén, szociális szabályozottságának fennmaradása, illetve a fokozottan igényelt szociális igények iránti kielégületlenség esetén az opiátok exogén pótlása, a kábítószerélvezet. A túlvédő attitűd emellett a szülők énbizonytalanságának kivetülése lehet és a gyermekben azt a vélekedést akalkítja ki, hogy a világ egy veszélyes hely. Az ily módon kommunikáló felnőtt feltételezhetően azt közvetíti gyermeke számára, hogy a problémák megoldására képtelen, a világban való boldogulás túl nagy feladat számára, így lecsökkentve az esélyét annak, hogy a gyermek megélje azt, hogy képességei elégségesek a feladat teljesítéséhez. Az életben érkező próbatételek és akadályok elől pedig a droghasználat egy egyszerű kilépési lehetőséggel szolgál.

Az apai túlvédés skálán mutatkozó különbség újdonságként jelentkezik és értékes információval szolgál a témával kapcsolatos szakirodalom számára. A korábbi kutatások az drogfogyasztás kialakulásának tekintetében az édesapa hiányának és agresszív viselkedésének rizikófaktorát jelölték, illetve a szorongó, gyermeke számára veszélyt kommunikáló és éngyenge szülői magatartást, mely

a személyiség elakadásához vezethet (Farrell, & White, 1998; Komáromi, 2001; Nagy-Molnár, 2001 idézi Ferenczi, 2006b; Rohr, 2013).

3. Az apa és anya közötti kapcsolat erejében mutatkozó különbségek értelmezése

A kérdőív és a két rajzteszt elemzése azt az eredményt hozta, hogy **az apához és az anyához fűződő kapcsolat között több tényező tekintetében is van különbség.** A kapcsolatban megélt szeretet erőssége jelentősen alacsonyabb az apa esetén, mint az anyánál, továbbá a két szülővel való kapcsolatban megélt szeretet ereje közötti különbség jelentősen nagyobb a drogfüggők esetén, mint a kontrollcsoportban. **Általánosságban a drogfüggő csoport az édesanyával való kapcsolatot érzékeli fontosabbnak,** de a két szülővel való kapcsolatban bekövetkezett törés erejében nincs különbség.

A szakirodalomban korábban kiemelték az édesapa szerepét a drogfüggőség kialakulásában, ám nem beszéltek a megélt szeretet mértékéről a két szülő között. Eredményeink tehát újdonsággal szolgálnak a szakirodalom számára. Érdekes, hogy Rohr (2013) börtönviselt férfiak történetét hallva hasonló következtetésre jutott. Peruban járva egy börtönben dolgozó nővér mesélte el tapasztalatait, miszerint míg a rabok anyák napján sorra küldték édesanyjuknak az üdvözlőlapokat, apák napján egyetlen lap sem fogyott. Arra a következtetésre jutott, hogy a legtöbb férfi azért volt börtönben, mert nem volt apai nevelésben része, soha nem élhette meg, hogy édesapja becsüli őt, így kerülő úton próbálta megelni férfiaságát, törvénytelen ségek és erőszakos cselekedetek révén. A rabok példáján keresztül talán jobban megérthetjük a drogfüggő csoport eredményeit is, akik az édesapjukkal való kapcsolatukban a szeretet alacsony fokát élték meg, ám édesanyjukkal kapcsolatban pozitív élményekről számoltak be.

AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Kutatásunk, mely 41 drogfüggő férfi bevonásával készült, megvizsgálva a projektív anya-gyermek teszt, az élettér teszt, a Hatvan Másodperces Rajzteszt és a Szülői Bánásmód Kérdőív segítségével a szülőkhöz való érzelmi kötés erejét és a szülőkkal való kapcsolatban megélt szeretet, korlátozás és túlvédés skálákat könnyedén illeszkedik a témával kapcsolatos szakirodalomba és értékes eredményekkel gazdagítja azt.

Az eredmények nem csupán arra hívják fel a figyelmet, hogy a drogfüggő személyek az apai szeretet alacsony hőfokát, az apai korlátozás és a mindkét szülőnél jelenlévő túlvédés magasabb szintjét élik meg, hanem a szülők között megjelenő különbségeket is feltárja a hozzájuk fűződő kapcsolat erejében. Eredményeink

alapján a kapcsolatban megélt szeretet szintje alacsonyabb az apa esetén, illetve az anyai és apai szeretet közötti különbség jelentősen nagyobb a drogfüggőknél és így rávilágít az apa kiemelt szerepére a drogfogyasztó férfiak szocializációja esetén.

Az apához és anyához fűződő kapcsolat ereje közti különbségeket a rajztesztek is alátámasztották.

MÓDSZERTANI KRITIKÁK ÉS KITEKINTÉS

Módszertani hibaként kiemelhetjük, hogy az 5 főnél magasabb csoportok esetén a vizsgálati személyek teljes nyugalma nem volt biztosított, a befolyásolás mértékét pedig ezáltal nem tudjuk felmérni. A kutatás alacsony mintaelemszáma ugyancsak limitálja az eredmények erejét.

Kedvező folytatása lenne ennek a kutatásnak a szülőkkel való kapcsolatra irányuló mélyinterjú felvétele drogfogyasztó fiatalokkal.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönjük a Kallódó Ifjúságot Mentő Misszió, a Hajnalcsillag Rehabilitációs Otthon, a Veszprémi Drogambulancia és a Noszlopi Rehabilitációs Otthon dolgozóinak és ápolójainak a támogatását.

HIVATKOZÁSJEGYZÉK

- Anderson, A. R., & Henry, C. S. (1994). Family system characteristics and parental behaviors as predictors of adolescent substance use. *Adolescence*, 29(114), 405.
- Andrews, J. A., Hops, H., Ary, D., Tildesley, E., & Harris, J. (1993). Parental influence on early adolescent substance use specific and nonspecific effects. *The Journal of Early Adolescence*, 13(3), 285-310.
- Bahr, S. J., Hoffmann, J. P., & Yang, X. (2005). Parental and peer influences on the risk of adolescent drug use. *Journal of Primary Prevention*, 26(6), 529-551.
- Block, J., Block, J. H., & Keyes, S. (1988). Longitudinally foretelling drug usage in adolescence: Early childhood personality and environmental precursors. *Child development*, 59(2), 336-355.
- Brook, J. S., Whiteman, M., Gordon, A. S., & Brook, D. W. (1990). The role of older brothers in younger brothers' drug use viewed in the context of parent and peer influences. *The Journal of Genetic Psychology*, 151(1), 59-75.
- Brook, J. S., Whiteman, M., Gordon, A. S., & Cohen, P. (1986). Some models and mechanisms for explaining the impact of maternal and adolescent characteristics on adolescent stage of drug use. *Developmental Psychology*, 22(4), 460.
- Chilcoat, H. D., & Anthony, J. C. (1996). Impact of parent monitoring on initiation of drug use through late childhood. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 35(1), 91-100.

- Dombi A. (2004). Kötődés-érzelmekek-személyiség. In Dombi A., Oláh J., Varga I. (2004). *A neveléselmélet alapkérdései* (pp 349-358). Gyula: APC-Stúdió.
- Duncan, T. E., Duncan, S. C., Hops, H., & Stoolmiller, M. (1995). An analysis of the relationship between parent and adolescent marijuana use via generalized estimating equation methodology. *Multivariate Behavioral Research*, 30(3), 317-339.
- Ersche, K. D., Turton, A. J., Pradhan, S., Bullmore, E. T., & Robbins, T. W. (2010). Drug addiction endophenotypes: impulsive versus sensation-seeking personality traits. *Biological psychiatry*, 68(8), 770-773.
- Farrell, A. D., & White, K. S. (1998). Peer influences and drug use among urban adolescents: Family structure and parent–adolescent relationship as protective factors. *Journal of consulting and clinical psychology*, 66(2), 248.
- Ferenczi I. (2006a). A drogok típusai és csoportosításuk. In Gönczi I., (Szerk.). *Drogmegelőzés* (pp. 11-31). Debrecen: Pallas Debrecina.
- Ferenczi I. (2006b). Egyén-család-társadalom. In Gönczi I., (Szerk.). *Drogmegelőzés* (pp. 99-122). Debrecen: Pallas Debrecina.
- Gérecz Á., Hadházi É. (2014). Az intimitás: a kötődés, a szülői bánásmód és a depresszió összefüggései. In Fülöp J., Mirnics Zs., Vasslányi M., (Szerk.). *Kapcsolatban – Istennel és emberrel* (pp. 32-54). Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és L'Harmattan.
- Hoyer M. (2001). *A droghasználó és a család*. In Ritter I., (Szerk.). *Tanulmányok a kábítószer-problémáról* (pp. 116-123). Veszprém: Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola.
- Komáromi É. (2001). A droghasználat kialakulásának okai. In Ritter I., (Szerk.). *Tanulmányok a kábítószer-problémáról* (pp 72-85). Veszprém: Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola.
- Lázár I., (2002). Kötődés és függőség. In Kapócs I., Maár M., Szabadka P. (Szerk.). *Iffjú-kor 2*. Budapest: Okker kereskedelmi Kft.
- Ledoux, S., Miller, P., Choquet, M., & Plant, M. (2002). Family structure, parent–child relationships, and alcohol and other drug use among teenagers in France and the United Kingdom. *Alcohol and Alcoholism*, 37(1), 52-60.
- National Institute on Drug Abuse, National Institutes of Health; U.S. Department of Health and Human Services. (2012). DrugFacts: Understanding Drug Abuse and Addiction. National Institutes of Health. U.S. Department of Health and Human Services. Letöltve: 2015.04.05. <https://www.drugabuse.gov/publications/drugfacts/understanding-drug-abuse-addiction>
- Needle, R., McCubbin, H., Wilson, M., Reineck, R., Lazar, A., & Mederer, H. (1986). Interpersonal influences in adolescent drug use—the role of older siblings, parents, and peers. *International Journal of the Addictions*, 21(7), 739-766.
- Pátraí K. (1994). *Szenvedélybetegségek*. Budapest: Glaxo és 2Zsiráf Kft.
- Pulay K. (1997). A kötődésről és az anya hiányáról. In Bernáth L., Solymosi K. (Szerk.). *Fejlesztélektan Olvasókönyv*. Budapest: Tetria Kiadó
- Ranschburg J. (2006). A drogfogyasztás kockázati tényezői gyermek – és serdülőkorban. In Gönczi I. (Szerk.). *Drogmegelőzés* (pp. 71-98). Debrecen: Pallas Debrecina.
- Repetti, R. L., Taylor, S. E., & Seeman, T. E. (2002). Risky families: family social environments and the mental and physical health of offspring. *Psychological bulletin*, 128(2), 330-366.
- Rácz J. (1988). *A drogfogyasztó magatartás*. Budapest: Medicina.

A KORAI KÖTŐDÉS ÉS A SZÜLŐI BÁNÁSMÓD VIZSGÁLATA DROGFÜGGŐKNÉL

- Rácz J. (2001). A droghasználat kialakulásának elősegítő és gátló tényezői. In Ritter I., (Szerk.). *Tanulmányok a kábítószer-problémáról* (pp 207-213). Veszprém: Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola.
- Rohr, R. (2013). *A férfi útja*. Budapest: Ursus Libris.
- Tóth I., Gervai J. (1999). A Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI): A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata. In Magyar Pszichológiai Szemle, 54/4. 551-566.
- Vass Z. (2011). *A képi kifejezéspszichológia alapkérdései – szemlélet és módszer*. Budapest: L'Harmattan.
- Wolf, F. W., & Heberlein, U. (2003). Invertebrate models of drug abuse. *Journal of neurobiology*, 54(1), 161-178.

MELLÉKLETEK

melléklet: A kutatás során felhasznált kérdőív
melléklet: A kutatás során felhasznált rajztesztek instrukciói

Melléklet: a Szülői Bánásmód Kérdőív

Az alábbi állítások különféle szülői nézeteket és viselkedési formákat sorolnak fel. Kérjük, hogy gyermekkori emlékei (első 16 év) alapján minden egyes sorban jelölje be, hogyan jellemezhető az ön Édesanyja (nevelőanyja)/ Édesapja (nevelőapja). Az egyes állításokat négyféle módon értékelheti:

NJ = nagyon jellemző: ha az állítás pontos

ÁI = általában igaz: ha az állítás nagyjából helytálló

AG = alig: ha az állítás kevésbé illik rá

EN = egyáltalán nem igaz: ha az állítás egyáltalán nem illik rá

	NJ	ÁI	AG	EN
SZ 1. Meleg, barátságos hangon beszélt hozzám.				
SZ 2. Kevesebbet segített, mint amennyire szükségem lett volna.				
K 3. Engedte, hogy azt tegyem, amihez kedvem volt.				
SZ 4. Érzelmileg hideg volt hozzám.				
SZ 5. Úgy éreztem, hogy megérti a problémáimat, gondjaimat.				
SZ 6. Gyengéd volt velem.				
K 7. Szerette, ha én döntöttem a dolgaimban.				
T 8. Nem akarta, hogy felnőtté váljak.				
T 9. Igyekezett mindenben irányítani.				
T 10. Mindent tudni akart a magánügyeimről.				
SZ 11. Szerette megbeszélni velem a dolgokat.				
SZ 12. Gyakran mosolygott rám.				
T 13. Úgy bánt velem, mintha egészen kisgyerek volnék.				
SZ 14. Nem értette, hogy mit szeretnék, vagy mire van szükségem.				
K 15. Engedte, hogy döntsek a saját dolgaimban.				
SZ 16. Érezte, hogy a terhére vagyok.				
SZ 17. Meg tudott vigasztalni, ha valami bántott.				
SZ 18. Nem sokat beszélgetett velem.				
T 19. Igyekezett függő, önállótlan helyzetben tartani.				
T 20. Úgy érezte, hogy nélküle nem tudnék gondoskodni magamról.				
K 21. Annyira engedett szabadjára, amennyire akartam.				
K 22. Annyit engedett eljárni itthonról, amennyit szerettem volna.				
T 23. Túlzottan óvott mindentől.				
SZ 24. Nem dicsért meg.				
K 25. Hagyta, hogy úgy öltözködjem, ahogy nekem tetszik.				

A tétel mely skálájához tartozik: SZ = Szeretet, T = Túlvédés, K = Korlátozás
(Tóth I., Gervai J. (1999). A Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI))

Melléklet: A rajztesztek instrukciói

A projektív anya-gyermek teszt instrukciója

„Rajzoljon egy anyát a gyermekével.”

Utóteszt:

1. Kik vannak a rajzon? (melyik az anya, melyik a gyerek)
2. Hány évesek?
3. Mit csinálnak éppen? (mindkettő)
4. Ki fordul a másik felé?
5. Ki akar jobban kapcsolódni a másikhoz?
6. Számozd be őket a rajzolás sorrendjében!
(Vass, 2011).

Az élettér teszt instrukciója

„Rajzoljon a lap közepére egy kis kört, körülbelül 2 cm átmérőjűt.” Ha kész: „Ez a lap az Ön életének szimbolikus térképe. A középső kör szimbolizálja Önt. Ábrázoljon rajta mindent, ami fontos az életében. Rajzolja le azokat az embereket, amelyek számítanak Önnek. Bármilyen formában ábrázolhatja őket. Ha vannak olyan gondolatok, tervek, vágyak, tárgyak, dolgok is, amelyek nagyon fontosak, akkor ábrázolja ezeket is. Írja oda mindenhez, hogy mit jelölt vele, és ábrázolja a fontosságot is: egy, két vagy három vonallal kösse össze a lerajzolt motívumokat az Önt ábrázoló körrel. Minél több vonalat húz, annál fontosabb az adott dolog: három vonal jelzi a legnagyobb fontosságot. Ha törés vagy megszakadás volt a kapcsolatban, azt is jelölje: keresztben húzza át a vonalat egy, két vagy három vonalkával. A három vonalka itt is a legjelentősebb törést jelenti. Ha szeretné, egymással is összekötheti az ábrázolt személyeket vagy dolgokat, jelezve ezzel az egymáshoz való viszonyukat.”

Ha kész: „Most rajzolja meg ugyanezt ideális formában, amire vágyik, ahogyan igazából szeretné az életét!”

A tesztfelvétel során a vizsgálatvezető feljegyzi:

1. a rajzoláshoz szükséges időt,
2. a lerajzolt motívumok sorrendjét,
3. a motívumok elhelyezkedését a lapon,
4. a motívumok és a vonalak sorrendjét,
5. minden viselkedéses megnyilvánulást és szóbeli megjegyzést.

A rajz befejezése után megbeszéli a vizsgált személlyel, hogy mit rajzolt (utóteszt)(Vass, 2011).

A 60 mp-es rajzeszt instrukciói

A 16 lehetséges különböző és egymástól független rajzból én csak az alábbi 8 rajzot kérem a vizsgálati személytől. Zárójelben az eredeti számozás található.

1. (1.) „Tedd magad elé a lapokat fektetve, vízszintes tartásban! Vedd elő az első lapot és rajzolj egy kört, ami **TÉGED** jelképez!”

2. (4.) „Ábrázold ezen a lapon magadat és **ÉDESAPÁDAT** is egy-egy körrel!” Ha kész: „Rajzolj a téged ábrázoló kör közepére egy **X-et** úgy, hogy egyértelmű legyen, melyik kört jelölted vele! Írd a lap jobb alsó sarkába: 4”.

3. (5.) „Ábrázold ezen a lapon magadat és **ÉDESANYÁDAT** is egy-egy körrel!” Ha kész: „Rajzolj a téged ábrázoló kör közepére egy **X-et** úgy, hogy egyértelmű legyen, melyik kört jelölted vele! Írd a lap jobb alsó sarkába: 5”.

4. (6.) „Ábrázold ezen a lapon magadat és **TESTVÉREDET** is egy-egy körrel! Ha több testvéred is van, mindet rajzold meg, ha egy sincs, akkor hagyd ki a feladatot és az üres lapot add be, a jobb alsó sarokban a 6-os számmal. Ha kész: „Rajzolj a téged ábrázoló kör közepére egy **X-et** úgy, hogy egyértelmű legyen, melyik kört jelölted vele! Írd a lap jobb alsó sarkába: 6”.

5. (9.) „Gondolj arra a legfontosabb, belső **PROBLÉMÁDRA**, ami mostanában foglalkoztat (aktuális, belső konfliktusra, tünetre, betegségre stb.). Ábrázold ezen a lapon magadat és a problémát is egy-egy körrel!” Ha kész: „Rajzolj a téged ábrázoló kör közepére egy **X-et** úgy, hogy egyértelmű legyen, melyik kört jelölted vele! Írd a lap jobb alsó sarkába: 9. Ebben az esetben én nem azt a klasszikus instrukciót adnám, hanem a következőt: Ábrázold ezen a lapon magadat és a **DROGOT** egy-egy körrel.

6. (10.) „Ábrázold ezen a lapon magadat és az előbbi problémát **EGY ÉV MÚLVA** egy-egy körrel!” Ha kész: „Rajzolj a téged ábrázoló kör közepére egy **X-et** úgy, hogy egyértelmű legyen, melyik kört jelölted vele! Írd a lap jobb alsó sarkába: 10”. Az eredeti intrukcióval ellentétben itt szintén a drogra szeretnék rákérdezni.

7. (12.) „Ábrázold ezen a lapon **GYENGE ÉNEDET ÉS ERŐS ÉNEDET** is egy-egy körrel! Írd oda megfelelő körökhöz: gyenge én, erős én. Rajzolj az egyik kör közepére egy **X-et**!” Ha kész: „Írd a lap jobb alsó sarkába: 12”.

8. (13.) „Ábrázold ezen a lapon magadat és a **BOLDOGSÁGOT** egy-egy körrel!” Ha kész: „Rajzolj a téged ábrázoló kör közepére egy **X-et** úgy, hogy egyértelmű legyen, melyik kört jelölted vele! Írd a lap jobb alsó sarkába: 13”.

Az eredeti tesztben szereplő egyéb kérdések: magadat és a párodat, legjobb barátodat, számodra ideális partnert, akivel konfliktusban állsz, magadat és a párodat 5 év múlva, pénzt, szexualitást, általad választott fogalmat (Vass, 2011).

BESZÁMOLÓ AZ EBADTA LEHETŐSÉGEK: KUTYÁS TERÁPIÁK AZ EGÉSZSÉGÜGYBEN MŰHELY- KONFERENCIÁRÓL A BCSLC SZERVEZÉSÉBEN, 2018. SZEPTEMBER 8. BUDAPEST

NÉMETH-BARNA Petronella

A Budai Családközpontú Lelki Egészség Centrum szervezésében 2018. szeptember 8-án került megrendezésre az *Ebadta lehetőségek: kutyás terápiák az egészségügyben* című műhelykonferencia a budapesti Szent János Kórház és Észak-budai Egyesített Kórházak Pszichiátriai és Pszichiátriai Rehabilitációs Osztályán.

A konferencia legfőbb célkitűzése az volt, hogy lehetőséget biztosítson az egészségügyben, illetve határterületein állatasszisztált terápiával, és állatasszisztált aktivitással dolgozó szakemberek találkozására, tapasztalataik megosztására, munkájuk bemutatására, továbbá a szakmai és személyes kapcsolatépítésre.

AZ ÁLLATASSZISZTÁLT FOGLALKOZÁSOK TÖRTÉNETE, TÍPUSAI ÉS FELHASZNÁLÁSI TERÜLETEI

Az első leírás állatok terápiába történő bevonásáról 1792-ből származik, amikor Angliában, Yorkban egy menedékhelyen pszichés zavarokkal küzdő betegek ellátását segítették haszonállatok bevonásával (Molnár és mtsai, 2015).

1919-ben egy mentálhigiénés program keretében alkalmaztak állatokat a washigtoni St. Elizabeth kórházban. Később a II. világháborúban megsérült katonák rehabilitációjának fontos helyszínei voltak már a kórházak mellett a hozzájuk tartozó farmok is. 1968-ban Boris M. Levinson pszichiáter megfigyelte, hogy gyorsabban és könnyebben tudott kapcsolatot teremteni pácienseivel, ha kutyája is jelen volt az üléseken. Ő később tudatosan is használni kezdte a rapport (azaz a segítő kapcsolat) kiépítésében a kutyák jelenlétét (Bánszky és mtsai, 2012). Sigmund Freud is hasonló megfigyeléseket tett saját kutyája kapcsán, akinek köszönhetően zárkózottabb páciensei is hamarabb megnyíltak a kezelés során (Zsoldos, 2017).

Az utóbbi évtizedekben egyre elterjedtebbé vált a különféle állatok bevonása a terápiás ellátásba. Számos esettanulmány és közlemény elérhető már a témában, azonban egyelőre kevés a valódi tudományos értékű kutatás, melyekkel igazolható lenne az állatasszisztált terápiák hatékonysága, és a hatások mikéntje (Bánszky, 2012).

Az állatok jelenléte számos jótékony hatással bír mind fizikai, mind emocionális, illetve szociális szempontból. Számos tanulmány kimutatta, hogy az áll-

latokkal együtt töltött idő, illetve simogatásuk normalizálja a légzésszámot és a szívverést, továbbá csökkenti a stresszmutatókat (a kortizolszintet, a vérnyomást és a pulzusszámot) (Barker és mtsai, 2005; Wu és mtsai, 2002, idézi Babos, 2013) és a pszichoszomatikus tünetek előfordulását (González-Ramírez, Ortiz-Jiménez, Landero-Hernandez, 2013). Anderson vizsgálatai szerint (1992, idézi Bánszky és mtsai, 2012) szignifikánsan alacsonyabb a társállattal együtt élő emberek vérnyomása. Allen és mtsai (1996, idézi Babos, 2013a) kísérlete alapján csökken a fájdalomérzet a saját háziállat jelenléte esetében. Marcus (2013) az endorfinszint növekedéséről számol be a vizsgálati személyeknél, illetve felveti, hogy a tükroneuron-aktivitás, a kutyák részéről pedig a szagláson keresztül történő zavarfelismerés is fontos aspektusa lehet a segítő kutyák és a kliensek kapcsolatának.

A kutyák képesek arra, hogy felismerjék az emberi érzelmeket, és ennek megfelelően alakítsák viselkedésüket. Ennek köszönhetően vigaszt nyújtanak, elősegítik a komfort- és a biztonságérzet kialakulását. Segítik a spontán érzelme kifejezést (Perelle és Granville, 1993, idézi Babos, 2013), szorongáscsökkentő hatású a jelenlétük (Wells, 2009, idézi Babos, 2013a).

Az állatok csökkentik a magány érzetét azáltal is, hogy társaságot biztosítanak az emberek számára. Emellett növelik a szociális láthatóságot is. Megkönnyítik az új kapcsolatok kialakítását, témát adnak a beszélgetéshez. Az állatok társaságában mutakozó személyt általában megközelíthetőbbnek gondolják (Paden Levy, 1985; Beck, Meyers, 1996, idézi Bánszky és mtsai, 2012; McNicholas et al. 2005, idézi Virués-Ortega et al. 2012).

A gondoskodás által az állatok mellett megélhető a kompetenciaérzés. Gyerekek esetében egy állattal való kapcsolat sokkal egyértelműbb és átláthatóbb szabályok szerint működik, így ezek a helyzetek több lehetőséget adnak a jól működő szociális készségek megerősítésére, és a hiányosak kialakítására, fejlesztésére (Babos, 2013a). A terápiás állattal biztonságos kötődés alakítható ki, illetve egészségesebb kapcsolati minták a korábbi sérült helyett (Zilcha-Mano, Mikulincer, Shaver, 2012).

A terápiás folyamatba gyakorlatilag bármilyen állat bevonható, az egyetlen kizáró tényező az agresszió. Leggyakrabban kutyákat és lovakat alkalmaznak ilyen céllal. Rájuk szigorú szabályozás vonatkozik. Csak terápiás vizsgát letett és érvényes egészségügyi igazolással rendelkező állatok vehetnek részt terápiás foglalkozásokon. Külföldön elterjedt a delfinterápia, gyakori a farmparópia, illetve az egyéb állatok bevonása is a kezelésbe, pl.: rágcsálók, nyulak, madarak (Bánszky és mtsai, 2012; Berget et al, 2011).

Az etikai és jogi megfontolások figyelembevétele is rendkívül lényeges az állatok részvételével történő intervenciók tervezésekor. Fontos biztosítani az állatok pihenési, fizikai és egészségügyi szükségleteinek megfelelő körülményeket a foglalkozások során és azokon kívül is (Babos, 2013b).

Az állatok bevonásával végzett foglalkozások legfőbb típusait a következő rövidítések jelölik: AAI, AAA, AAP/AAE, AAT (ld. 1. táblázat).

Az AAI (Animal Assisted Intervention), állatasszisztált intervenció jelöl minden olyan terápiás vagy fejlesztő beavatkozást, amely állat bevonásával történik (Molnár és mtsai, 2015).

Az AAA (Animal Assisted Activity), állatasszisztált aktivitás a legáltalánosabban használt kifejezés. Nem feltétele, hogy szakember vezetésével történjen, illetve, hogy dokumentáció készüljön a folyamatról. Általában nincs kezelési cél kijelölve, a legfőbb szempont, hogy a kliensek életminősége javuljon az állatokkal történő kapcsolaton keresztül, így javítsa a hangulatukat, oldja a magányérzetüket, új élményeket biztosítson, és elterelje a figyelmet az aktuális problémákról. Ebbe a csoportba tartoznak a látogatói programok például egy idősek otthonába, illetve a gyermekek számára az olvasással kapcsolatos szorongás oldását célzó olvasóprogramok (Molnár és mtsai, 2015; Bánszky és mtsai, 2012).

Az AAP/AAE (Animal Assisted Pedagogy/ Animal Assisted Education), állatasszisztált pedagógia, oktatás az állatok pedagógiai munkába történő bevonását jelenti, olyan pedagógus segítségével, akinek speciális ismeretei vannak az adott állattal kapcsolatban (Molnár és mtsai, 2015).

Az AAT (Animal Assisted Therapy), állatasszisztált terápia más terápiákhoz hasonlóan előre meghatározott cél elérésére fókuszál. A változást, a fejlődést nyomon követik a folyamat során. A terápiás intervenció a kliens, a terapeuta, és az állat, mint koterapeuta részvételével történik. A terapeuta egészségügyi vagy humán végzettségű szakember lehet (Molnár és mtsai, 2015).

A SZEPTEMBERI MŰHELYKONFERENCIA

A műhelykonferencia a Budai Családközpontú Lelki Egészség Centrum szervezése keretében valósult meg. A helyszínt a budapesti Szent János Kórház és Észak-budai Egyesített kórházak Pszichiátriai és Pszichiátriai Rehabilitációs Osztálya biztosította. A jó hangulatot és a konferencia élményszerűségét két, az osztályon dolgozó terápiás kutya jelenléte teremtette meg. Az előadásokból kiderült, hogy országszerte számos nagyobb kórház pszichiátriai osztályán valamilyen formában már működik állatasszisztált terápia (AAT).

A konferenciát *Prof. Dr. Kurimay Tamás*, osztályvezető főorvos köszöntője és bevezető előadása nyitotta meg, aki a kutyák, illetve az egyéb házkörüli állatok folyamatos, kezdetektől jelen lévő együttéléséről beszélt az emberekkel és a családokkal. Ennek következtében ők a betegeket körülvevő legközvetlenebb szférát is képviselik. Természetes módon is részt vesznek gazdáik életében akár a jó, akár a nehéz élmények megélése és feldolgozása során. Kitért arra, hogy bár egyelőre aránylag kevés tudományos cikk elérhető a témában, mégis a családterápiás irodalom egy fontos cikkének tekinthető F. Walsh 2009-es írása, aki ír

a háziállatok kiemelkedő szerepéről a családok életében, jelenlétükről a kapcsolati dinamikában, illetve a terápiába vonásuk előnyeiről. Kurimay professzor úr kiemelte, hogy a Budai Családközpontú Lelki Egészség Centrum tervezi, hogy a későbbiekben további konferenciákat, illetve CME pontos rendezvényeket is szervez majd, melyekről elsősorban saját: „Állatasszisztált terápiákról” elnevezésű facebook oldalukról tájékozódhatnak az érdeklődők.

A délelőtti szekcióban négy előadás hangzott el, melyeket kerekasztal megbeszélés követett. A megnyitó utáni első előadó *Dr. Kőpájer Gabriella és Fenyves Tamás* voltak, akik a Szent János Kórház Pszichiátriai Osztályán folyó kutyás terápiás csoportok tapasztalatait mutatták be. Az Állatasszisztált Terápiás Munkacsoport 2017 eleje óta működik, Prof. Dr. Kurimay Tamás védnöksége alatt. Hat szakemberből áll: klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta, pszichiáterek, gyógytornász és diplomás ápoló. A foglalkozások három terápiás kutya részvételével valósulnak meg. Kiemelték, hogy bár már sok cikk elérhető az állatok bevonásával történő terápiákkal kapcsolatban, nagyon kevés a valid kutatáson alapuló, mely választ adna arra, hogy az általános pozitív hatásokon kívül, és amellet, hogy örömet okoz résztvevőnek és terapeutának egyaránt, hatékony-e, illetve pontosan mitől és milyen módon az. Módszertani nehézséget okoz a kontroll csoport kialakításának problematikussága, illetve az állatok heterogenitása.

Az eseteírások és beszámolók mellett egyre több az evidence based és a randomizált kontrollált vizsgálat is. Biztató eredmények vannak a biofiziológiai mutatókra kifejtett pozitív hatásokkal kapcsolatban (oxytocin termelődik, kortizolszint csökken állatok jelenlétében az intervenció során). Az osztály munkacsoportja tervezi saját, lehetőség szerint randomizált kontrollált vizsgálat elindítását is, mely előkísérleti szakaszban jár. Keresik ebben az együttműködési lehetőséget más kollégákkal, intézményekkel is. A kutatás és a terápiás csoportok során is lényegesnek tartják nemcsak a vizsgálati alanyok, hanem az állatok, mint segítő társak védelmét is. Mérhető a kutyák jólléte, és esetleges kiégése is.

Az osztályon folyó kutya-asszisztált terápiás csoportokban az érzelmi bevonódást, a szociális skillek és a kognitív képességek aktiválását lehet mérni. Kétféle csoport működik, az egyik fő célkitűzése az önbizalom javítása affektív vagy szorongásos zavarban, illetve személyiségzavarban szenvedő pácienseknél. A másik egy énépítő csoport pszichotikus betegek számára, ahol a kutya a realitáskontroll megszilárdítását, a hatékonyabb kapcsolatépítést, illetve a figyelemelterelést segíti. A kutyák jelenléte az osztályon a dolgozókra is pozitív hatást gyakorolnak, így esetükben az állatasszisztált aktivitás (AAA) előnyei is felhasználhatóak pl.: a hangulat javítása, a személyközi kapcsolatok segítése, és a munkában megfáradás élmény csökkentése.

Pieke Noémi izgalmas esetpéldákkal szemléltetve mutatta be az általa kidolgozott kapcsolatközpontú állatterápia működését elsősorban autizmus spektrumzavar diagnózissal rendelkező gyermekek esetében. Saját praxisában elsősorban 5-12 éves magas intellektusú autista gyermekekkel dolgozik pszichiáterrel

együttműködve. Egyik legnagyobb nehézséget esetükben az jelenti, hogy nem képesek megfelelően felismerni sem a saját, sem mások érzelmeit, így ezeket kezelni sem tudják kellőképpen. Részből e mentalizációs deficitből származó frusztráció miatt is gyakoriak a dühkitörések.

Az indulatáttételi működést és az állattal történő közvetlenebb kapcsolat kialakulását véleménye szerint jobban elősegíti, hogy az általa vezetett foglalkozások során a terapeuta és a felvezető személye ugyanaz. Átláthatóbb ilyen módon, hogy a kutya viselkedésére hogyan hat a kliens. Az állat projekciós felületként is megjelenik a terápia során. A kliens kapcsolati működésmódjai – a kutyával való interakcióinak fényében – közösen tudatosíthatóvá, megérthetővé és szükség esetén fejleszthetővé válhatnak. Központban a kliens és az állat érzelmei, illetve ezek kihangosítása áll.

A kezelés hatására mérhető változások következnek be a gyermekeknél, például kevesebb gyógyszerre lesz szükségük, illetve csökken a dühkitörések gyakorisága, melyet a pedagógiai vélemények is alátámasztanak. A bemutatott esetek közül egy kisfiú, aki agresszióval és kezelhetetlen dühkitöréssel reagált számára félelmetes hétköznapi helyzetekre, képessé vált konstruktív módon kijelölni saját határait, és verbalizálni félelmeit, illetve szándékait. Egy másik esetben egy tengerimalac bevonásával fokozatosan elérhető volt egy nyugodt, ellazult állapot kialakítása már csupán a begyakorolt relaxációs szöveg és az imaginációs helyzet segítségével, akkor is, ha a malac nem volt ott előben a félelmetes és ingerekkel elárasztott helyzetben, például a tömegközlekedés során.

Dr. Somogyi Szilvia dupla előadással készült, mivel egyfelől a Semmelweis Egyetem Pszichiátriai Osztályán orvosként részt vesz az állatasszisztált terápiai foglalkozások vezetésében, emellett habilitációs kutyakiképzői képesítéssel is rendelkezik, így a kiképzés mikéntjéről, és érdekes etológiai kutatási eredményekről is beszámolt a délelőtti blokk zárásaként. Az állatasszisztált terápiai magyarországi jogi szabályozása az egészségügyi intézményekre vonatkozóan hiányos, mivel utóbbiak nem szerepelnek az alkalmazás lehetséges területei között. Az idáig publikált kutatások, melyek az AAT pszichiátriai vonatkozásaival kapcsolatosak, elsősorban az autizmussal élő páciensekkel és az idős betegekkel összefüggésben számolnak be tapasztalatokról. Ezek a vizsgálatok azonban módszertani hiányosságok miatt nem következetesek. A Semmelweis Egyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinikáján a Nappali Kórházi részlegen dolgoznak két terápiai kutya bevonásával, Nelsonnal és Zsebivel. Főként krónikus pszichiátriai betegek alkotják a csoportokat: szkizofrén, bipoláris, szkizoaffektív zavarban szenvedők, míg a neuropszichiátriai osztályon demens betegekkel foglalkoznak. Tapasztalataik alapján a legfőbb változás a hangulat javulásában, továbbá elsősorban a nonverbális kommunikációs készségek fejlődésében érhető tetten.

A második előadás a terápiai kutya ismérveiről szólt. A kutyát az emberrel összekötő hosszú közös evolúciós múltja teszi elsősorban alkalmassá arra, hogy terápiai állat legyen. Bemutatásra került a terápiai kutyává válás folyamata saját

kutyája példáján keresztül a kiválasztástól a megfelelő szocializáció és a képzés, illetve végül a vizsgáztatás feltételéig.

Az első blokkot lezáró kerekasztal beszélgetés a délelőtti szekció előadóival zajlott. Fő témaként jelent meg az a kérdés, hogy vajon miért fogadnak el jobban egy állattól érkező visszajelzést a kliensek, mint egy embertől érkezőt. Egyfelől elhangzott a nem mindig fogadják el jobban szempontja, azonban megfigyelhető, hogy gyakran valóban mégis könnyebb így, mivel egy állat részéről nem feltételeznek rivalitást, hátsó szándékot. Az az alapfeltevés, hogy őszintébbek, emellett azonnal reagálnak az érzelmi változásra, nem büntetik a korábbi viselkedéséért az embert. A kutyával, az állattal, mindig egy teljes itt és most történő folyamat látható és érthető meg közösen, nem csak annak egy része, amit a kliens tudatosít vagy megoszt a terapeutával. A kutyával a terhelt emberi kapcsolatokhoz képest tiszta lappal lehet kezdeni. Minden esetben fontos azonban a betegek állapotának figyelembe vétele, és a döntés meghagyása azzal kapcsolatban, hogy részt tudnak-e, és akarnak-e venni egy ilyen jellegű terápián.

Az ebédszünet elég hosszú volt ahhoz, hogy érdekes szakmai beszélgetésekre, és kapcsolatépítésre is jusson idő. Majd a délutáni blokk három előadásával folytatódott a konferencia.

A Debreceni Egyetem Klinikai Központ Pszichiátriai Klinikájának képviselőjében *Kovács Mária* tartott előadást a terápiás kutyák kiképzésével kapcsolatban. A kutyák és az emberek időszámításunk előttre visszanyúló szoros kapcsolatának bemutatása, a házasítás és az egymáshoz közel élés kölcsönös előnyeinek részletezése után, kitért a terápiás kutyák kiválasztásánál 2-10 napos korukban alkalmazott speciális próbák ismertetésére is. Kiemelte, hogy bármilyen fajta kutyából válhat terápiás kutya, azonban az egyéniség rendkívül fontos. Szükséges ingereket is el kell tudniuk viselni (pl.: hirtelen, magas hangokat, mozdulatokat, érintéseket), nem mutathatnak agresszív megnyilvánulásokat. A kiképzés számos különféle módszerrel történhet, minimum egy éven keresztül. Egy-egy tanítási fázis optimális hossza 10-15 perc, melyeket érdemes mindig a legjobb teljesítménynél abbahagyni, és extra jutalommal díjazni érte a kutyát. A vizsgaszabályzatot a 27/2009. (XII. 3.) SZMM rendelet tartalmazza. Az előírt egészségügyi vizsgálatok teljesítése mellett, a terápiás kutyák vizsgálója két részből áll: egy 12 feladatot tartalmazó temperamentum vizsgából, melyet a későbbiekben egy konkrét terápiás helyzetben végigvitt feladatsor végrehajtását megkívánó második vizsga követ. Mindkét helyzetben a felvezető és a kutya együtt vizsgálják.

A második előadást szintén a Debreceni Klinika képviselőjében *Dr. Glaub Teodóra* tartotta, aki az állatasszisztált terápiák rövid történetének bemutatása után, kitért az AAA és az AAT foglalkozások különbségeire. Kiemelte, hogy a kutyák azért alkalmasak különösképpen arra, hogy pszichiátriai betegekkel dolgozzanak, mert képesek gesztusokat is megtanulni, illetve megérteni, első sorban emberekhez kötődnek, emocionális szinkronizációs képességgel bírnak,

továbbá más állatokkal ellentétben előbb tanulnak az embertől, mint próba-szerencse alapon. Ezután a Pszichiátriai Klinikán folyó kutya-asszisztált terápiás munkáról és vizsgálati eredményeiről beszélt. Depressziós és szkizofrén betegekkel álló csoportokkal vették fel a Spielberger-féle Állapotszorongás kérdőívet (STAI) a kutya-asszisztált terápiás foglalkozások elején és végén. Nemtől és diagnózistól függetlenül azt találták, hogy mindkét csoportban szignifikáns mértékben csökkent a szorongásszint a foglalkozások végére, emellett legalább néhány ponttal az egyes foglalkozásokon mért pontszám is következetes csökkenést mutatott. A betegek pozitívabban kezdtek el egymással kommunikálni, emellett titkokat, bizalmas információkat is megosztottak a kutyaival. A pozitív élmény közös megélése kedvezőbb orvos-beteg kapcsolatot eredményezett. Összehasonlítva a mindfulness és a kreatív terápiás csoportokkal, vizsgálataik szerint egyenértékű szorongáscsökkentő hatással bír a kutya-terápia, mely így alternatívát jelenthet a farmakoterápia mellett is.

A délutáni szekciót *Dr. Gombási Dóra* előadása zárta, aki érdekes videó anyagokkal demonstrálta a Pécsi Tudományegyetem Klinikai Központjában folyó állatasszisztált terápiás munkát. Akut ellátásban alkalmaznak kutya-terápiát 2017 óta részben időseknél kognitív és mozgásfejlesztés, részben pedig szorongásos zavarral küzdő, illetve depressziós betegeknél szorongáscsökkentés és az interakciók javításának céljából. Számos konkrét feladatötletet is ismertetett mindkét csoport esetében. Pszichotikus és szkizoaffektív pácienseknél megfigyelték, hogy személyes emlékeket is előhoz bennük a kutyákkal való munka, melyekkel később terápiásan jól lehet tovább dolgozni. Segít a saját és mások igényeire való odafigyelésben, emellett a terapeuták számára hasznos információ nyerhető abból, ahogy a csoporttagok viselkednek a foglalkozások alatt.

Kiemelte, hogy kutatási eredmények szerint az állatasszisztált terápia hatására az embereknél megfigyelhető pozitív élettani változások egy része a kutyáknál is kimutatható, azonban ezzel együtt időnként a kortizolszint emelkedése is, mely utalhat a helyzet munkajellegére, ami stresszel is járhat számukra. Ezért nagyon fontos a nyugodt környezet és a pihenés biztosítása.

A délutáni előadások után is egy kerekasztal beszélgetés következett, mely során a résztvevők konkrét feladatokkal kapcsolatban tettek fel kérdéseket. Az előadók egyetértettek abban, hogy mindig a csoporttagok állapotától és a célkitűzésektől függ a foglalkozástervek összeállítása. Más típusú gyakorlatokat lehet egy felépített, zárt csoport különböző szakaszaiban bevezetni, mint egy nyitott csoport során. Felmerült annak a kérdése, hogy a kutya is élőlény, saját állapottal rendelkezik, így egyfelől felvezetőként fontos lehet tudni, hogy mikor mivel motiválható, másfelől páciensként lényeges visszajelzés lehet, hogy például kinek miért nem csinálta meg elsőre a kért feladatot a kutya. Ennek megértésével a mentalizációs készségek fejleszthetőek jól.

Összességében elmondható, hogy a műhelykonferencia igényes program összeállítását biztosította a résztvevők számára. Számos hasznos elméleti és gyakor-

lati információ hangzott el az állatasszisztált terápiákkal kapcsolatban. Kiderült, hogy országszerte több, nagyobb térség pszichiátriai ellátásában már jelen van ez a terápiás forma, és úgy tűnik, hogy nagyon sok pozitív hatást gyakorol mind a páciensekre, mind a terapeutákra az állatok jelenléte, illetve professzionális bevonásuk a kezelésbe. A konferencia során lehetőség volt a téma iránt érdeklődők, és a módszerrel már dolgozó szakemberek eszmecserejére, továbbá megismerkedésére. Remélhetőleg még sok hasonlóan színvonalas rendezvény kerülhet megrendezésre, és egyre többen részesülhetnek állatasszisztált terápiát is bevonó kezelésben mind az egészségügyben, mind pedig a határterületek esetében.

Köszönöm a konferencia előadóinak, hogy prezentációjuk kivonatát a rendelkezésemre bocsátották a cikk elkészítéséhez!

HIVATKOZÁSOK

- Babos E (2013a) Állatasszisztált terápia – Módszertani előtanulmány óvodáskorú gyerekek kutyával történő fejlesztésére. In *Alkalmazott Pszichológia*. 13 (3): 59-81.
- Babos E (2013b) Állatasszisztált terápia a tanácsadásban. In *Alkalmazott Pszichológia*. 13 (3): 85-87.
- Bánszky N., Kardos E., Rózsa L., Gerevich J. (2012) Az állatok által asszisztált terápiák pszichiátriai vonatkozásai. In *Psychiatria Hungarica*. 27 (3): 180-190.
- Bergt, B., Ekeberg, O., Pedersen, I., Braastad, B. O. (2011) Animal-Assisted Therapy with Farm Animals for Persons with Psychiatric Disorders: Effects on Anxiety and Depression, a Randomized Controlled Trial. In *Occupational Therapy in Mental Health*. 27:1, 50-64.
- González-Ramírez, M. T., Ortiz-Jiménez, X. A., Landero-Hernandez R, (2013) Cognitive- Behavioral Therapy and Animal-Assisted Therapy. Stress Management for Adults. In *Alternative and Complementary Therapies*. 19 (5): 270-275.
- Marcus, D. A. (2013) The science behind animal-assisted therapy. In *Current Pain and Headache Reports*. 17: 322.
- Molnár M., Rudolf Zs., Szalai K., Takács I. (2015) *Állatasszisztált pedagógia és terápia*. Kaposvári Egyetem Pedagógia Kar. Kaposvár.
- Virués-Ortega, J., Pastor-Barriuso, R., Catellote, J. M., Población, A., Pedro-Cuesta, J. (2012) Effect of animal-assisted therapy on the psychological and functional status of elderly populations and patients with psychiatric disorders: a metaanalysis. In *Health Psychology Review*. 6:2, 197-221.
- F. Walsch (2009) Human-animal bonds. In *Family Process*, 48, 481-499.
- Zilcha-Mano, S., Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2012). Pet in the therapy room: An attachment perspective on Animal-Assisted Therapy. In *Attachment and Human Development*. 13:6, 541-561.
- Dr. Zsoldos A. (2017) *Állat-asszisztált terápia*. <http://gyogyhirek.hu/allat-asszisztalt-terapia-i/> (utolsó letöltés: 2018.10.28.)

1. táblázat. Az állatasszisztált foglalkozások típusai

Rövidítés	Teljes elnevezés	Szakember igény	Főbb jellemzői
AAI	Animal Assisted Intervention = állatasszisztált intervenció	A foglalkozás típusától függ	Minden fajta állatok bevonásával történő terápiás vagy fejlesztő foglalkozás.
AAA	Animal Assisted Activity = állatasszisztált aktivitás	Nincs	Nem feltétele a dokumentálás, célja az életminőség javítása, pl.: látogatói, olvasó programok
AAP/AAE	Animal Assisted Pedagogy / Animal Assisted Education = állatasszisztált pedagógia, oktatás	Van: pedagógus	Állatok bevonása a pedagógiai munkába.
AAT	Animal Assisted Therapy = állatasszisztált terápia	Van: egészségügyi vagy humán végzettségű	Meghatározott terápiás cél elérésére irányul, a fejlődést dokumentálják.

U12 KÉZILABDA JÁTÉKOSOK TECHNIKAI ÉS TAKTIKAI TUDATOSSÁGÁNAK FEJLESZTÉSÉT CÉLZÓ VIDEO MODELING MÓDSZER HATÁSVIZSGÁLATA, EGYÉNFÓKUSZÚ KÍSÉRLETI ELRENDEZÉSSSEL¹

PULAI-KOTTLÁR Gabriella, TUNGLI Kristóf, BÁRDOS György, SMOHAI Máté

Absztrakt

Bevezetés: A mentális képességek és a teljesítmény kapcsolatát több sportág vizsgálata során is alátámasztották (Dosil, 2006, Russo & Ottoboni, 2019, French & Thomas, 1987). A technikai képességek és tudás, valamint a fizikai állóképesség és fitness mellett a taktika a sportteljesítmény összetevője (Moran & Toner, 2017, Wagner, Finkenzeller, Würth & von Duvillard, 2014). A kutatás célja annak megállapítása, hogy milyen hatást gyakorol egy videó eszközökön alapuló módszer kézilabda játékosok taktikai tudatosságára, technikai kivitelezéseire és fegyelmi teljesítményére.

Módszertan: A vizsgálatban öt, U12-es kézilabdázó fiatal fiú vett részt, azonban sérülés miatt négy játékosal fejeződött be az intervenció. A beavatkozás Vickers (2000) video modeling módszerére épült, négy ülésből tevődött össze. A függő változók a következők voltak: technikai kivitelezés, taktikai tudatosság és fegyelem volt. Az intervenció hatását az Egyénfókuszú Kísérleti (EFK) elrendezésben (Barker, McCarthy, Jones, & Moran, 2011) vizsgáltuk.

Eredmények: Az eredmények alátámasztották az intervenció hatékonyságát, azonban nem bizonyultak tartósnak. A kívánt irányú változás a négyből három sportoló esetében mindhárom vizsgált dimenzióban rövid távon megjelent különböző hatásmértékekkel (Δ hatásmérték index = [0,07;2,89]), ám az intervenció befejeztével, hosszabb távon ezek a kívánatos irányban történő változások visszarendeződtek (Δ index= [-0,5;2,23]).

Következtetések: A meglehetősen rövid időtartamot felölelő intervenció szakasz során tanultak vélhetően nem épültek be a résztvevők számára implicit szinten. Hosszú távú hatás eléréséhez időben kiterjedtebb és több gyakorlást magában foglaló beavatkozásra lehet szükség. Ennek a tesztelését, és az egyéb külső befolyásoló tényezők feltérképezését (vizsgálati személyek motivációi és kognitív érettsége) további kutatásoktól remélhetjük.

Kulcsszavak: sport ■ sportpszichológia ■ video modeling ■ technikai tudatosság ■ taktikai tudatosság ■ döntéshozatal

Abstract

Impact Assessment of Video Modeling Method to Improve Technical and Tactical Awareness of U12 Handball Players with Individual Focused Layout

Introduction: The relationship between cognitive ability and performance has been demonstrated across multiple sports (Russo & Ottoboni, 2019, French & Thomas, 1987). Along with technical ability and knowledge, as well as physical endurance and fitness,

¹ A szerzők a tanulmány alapjául szolgáló kutatást a 20650B800 témaszámú, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara által finanszírozott pályázat keretében végezték.

tactics are a major factor in success in sport. (Wagner, Finkenzeller, Würth & von Duvillard, 2014). The aim of the research is to determine the impact of a video-based method on tactical awareness, technical execution and disciplinary performance of handball players.

Methodology: Five U12 handball player boys participated in the study, but only four players completed the intervention due to an injury. The intervention was based on Vickers (2000) video modeling method and consisted of four sessions. The dependent variables were technical execution, tactical awareness and discipline. The effect of the intervention was examined (Barker, McCarthy, Jones, & Moran, 2011) in the Individual Focused Experimental (EFC) layout.

Results: The results supported the effectiveness of the intervention but were temporary only and not sustained. Changes were made in the desired direction in case of three out of the four athletes where effects appeared in the short term in each of the three dimensions studied (Δ effectsize = [0.07; 2.89]), however these changes were reversed in the longer term after the intervention (Δ -index= [-0,5;2,23]).

Conclusions: During the relatively short intervention phase with the participants the effects did not get embedded at the implicit level. Long-term impact may require more extensive and lengthy training, interventions. Testing this and mapping of other external influencing factors (subject motivation and cognitive maturity) are expected from further research.

Keywords: sports ▪ sports psychology ▪ video modeling ▪ technical awareness ▪ tactical awareness ▪ decision making

ELMÉLETI HÁTTÉR

Sportpszichológia

A sportban bizonyos szint fölött már nem a fizikum és a technika jelenti az igazi különbséget egy-egy játékos között. Például az olyan képességek, melyekkel a játékos helyén tudja kezelni a hibáit, vagy ahogy elbírja a rá nehezedő nyomást, döntő fontosságú lehet a sportteljesítményt illetően. A sportteljesítménybe tehát az egyes képzettségi és fizikai paramétereken túl mentális és pszichológiai jelenségek is beleszámítanak (Moran & Toner, 2017).

A sportpszichológia egy olyan tudomány, mely a pszichológia vívmányait sportközegben alkalmazza (Cox, 2002). Maga a sportpszichológusi munka pedig a sportoló teljesítményének és mentális egészségének fejlesztéséért történik (Gyömbér & Kovács, 2012). Ezen célok eléréséhez különböző pszichológiai faktorokon keresztül vezet az út, mint például az önbizalom, az önértékelés, a koncentráció vagy épp a fókusz áthelyezés képessége, de a sportpszichológusi portfólió részét képezi például a csapásokkal való megküzdés segítése és a kommunikációs készségek fejlesztése is (Lénárt, 2002).

*A sportteljesítmény mentális összetevői***Döntéshozatal szerepe a sportban**

A döntéshozatal összetett folyamat. Az elérhető repertoárból ki kell választani az adott helyzetben legmegfelelőbb lehetőséget, és olyan kognitív változók segítségével kell segíteni a megvalósítást, mint például: a jelzésekre kiélezett figyelem, a minták felismerésének képessége, a koncentráció, a tapasztalatok memóriából való előhívása, a problémamegoldás és a kreativitás (Vickers, 2000).

A magasabb szinten sportolók nagyobb arányban és gyorsabban hoznak sikeres döntéseket, illetve ezek kivitelezése is hatékonyabb. Feltételezhető tehát a kognitív képességek és a teljesítmény kapcsolata, melyet több sportág vizsgálata során alá is támasztottak (French & Thomas, 1987, McPherson, 1993, Russo & Ottoboni, 2019, Van Biesen, Mactavish, Kerremans & Vanlandewijck, 2016).

Ezen változók fontosságát felismerve dolgozta ki Vickers (2000) a döntéshozatali tréning módszerét (DMT), mely a sportolók kognitív képességeit és taktikai tudatosságát fejleszti.

Döntések mérése

Vizsgáljuk most azt, hogy mi alapján tudunk egy döntést mérni. Elsőre kézenfekvő lehet, hogy utólag, az eredmény ismeretében ítéljük meg, mennyire sikeres a sportoló választása. A helyzet azonban egyrészt ennél jóval összetettebb, másrészt nem segít azt megérteni, hogy a játékos mi alapján hozza meg döntését. Egy adott döntés megítéléséhez sok mindent figyelembe kell vennünk, többek között a kontextust, a sportág specifikumait, az aktuális történést, a játékos helyzetét, az edző által kért aktuális taktikát stb.

García-López, González-Víllora, Gutierrez & Serra (2013) ezen paraméterek figyelembevételével hozták létre a Game Performance Evaluation Tool (GPET) módszert, a játékosok és döntéseik értékelésére. Vizsgálatuk során a fókusz a labdarúgáson volt, de az ottani elemek megfelelő módosításaival az analógia más sportban is használható.

Első lépésként a játék célját figyelembe véve hierarchikus sorrendben kell meghatároznunk a döntési opciók fontosságát (pl.: pontszerzés, támadás, labdatartás). Amennyiben megoldható, a játékosnak a sorrendben előrébb helyezkedő lépést kell választania.

Az elemzés során egy-egy mozzanatot ragadunk ki és megvizsgáljuk a játékmenetben fennálló körülményeket. Maga a módszer nem a döntést, hanem a játékos teljesítményét értékeli, tehát a jó döntés meghozását a technikai kivitelezés követi. Döntéshozatalra minimális idő áll rendelkezésére, a módszer megalkotói egy döntési szekvenciát négy másodpercben állapítottak meg. Feltehetően a

folyamat tréninggel való támogatása egy újabb érv lehet amellet, hogy milyen fontos a kognitív képességek és a döntéshozatal fejlesztése.

Taktika szerepe a sportban

Vannak olyan helyzetek, amikor a játékos tudja, hogy mi lenne a játékot általánosan előre vivő cél, mégis máshogy cselekszik. Ezen döntések mögött jobb esetben edzői utasítás vagy egyfajta taktikai megfontolás áll.

Nem hagyhatjuk hát mi sem figyelmen kívül a taktika jelenségét. Különösen igaz ez, ha arra gondolunk, hogy a technikai képességek és tudás, valamint a fizikai állóképesség és fittség mellett ez a siker egyik fő összetevője a sportban (Wagner, Finkenzeller, Würth & von Duvillard, 2014).

A taktika a játékosok akcióinak szervezéséből és koordinációjából áll, az aktuálisan érvényben lévő szabályok és a fair play teremtette keretek figyelembevételével. Célja a sikerhez vezető leghatékonyabb manőverek megtalálása a játékosok kvalitásainak maximalizálásával, és az ellenfél esetleges gyengeségeinek kiaknázásával (Radu & Abalasei, 2015). Ezeken túl Tilp (2018) megfogalmazása a társak és az ellenfelek közti folyamatos kölcsönhatások és a dinamikus jelenségére is rávilágít.

A taktikai tudatosság fennállása esetén a játékot hatékony megmozdulások, több támadó manőver, célratörő kísérletek jellemzik, minimalizálja felesleges energiabefektetéseket és képes változatosan játszani (Caplan, 2007). Memmert (2015) nyomán ezt a komplex képességet három további komponensre bonthatjuk. A taktikai intelligencia a stratégiára vonatkozó konvergens gondolkodás vagy játékra való érzékenység, ami viselkedéses szinten is megjelenik. A sportoló viselkedésében megjelenő taktikai kreativitás a fent említett megoldások egyediségét és innovatív jellegét eredményezi. Ezek pedig kiegészülnek a taktikai átvitel, vagyis adott mérkőzés taktikai tudása és megértése más meccseken is elérhető marad.

Egyéni sajátosságok

Az általános, vagyis a sport felőli megközelítés után vizsgáljuk meg a kérdést az egyén, a játékos felől közelítve.

A taktikai tudatosságra és a döntéshozatali képességre, mint komplex folyamatokra hatással vannak bizonyos kognitív komponensek. A koncentráció, a memória, a reakció, az általános kreativitás és az intelligencia mind olyan tényezők, melyek nemcsak befolyásolják a fent tárgyalt két jelenséget, de magas egyéni különbségeket is mutatnak.

Feltételezzük, hogy a taktikai tudatosság és döntéshozás komplexitása miatt elengedhetetlen egyfajta kognitív fejlettség a folyamatok megfelelő működtetéséhez. A különböző irányzatok különböző módon magyarázzák ezt a kognitív érést, mi most Jean Piaget (Inhelder & Piaget, 1984) szakaszos fejlődésmélete alapján vizsgáljuk a folyamatot. A fejlődés során négy, jól elkülöníthető szakaszt határoz meg: szenzomotoros, műveletek előtti, konkrét műveletek és formális műveletek szakasza (Cole & Cole, 2006).

Az általunk vizsgált jelenségek összetettsége miatt az első két szakaszra nem kell tekintettel lennünk. A konkrét műveleti gondolkodás még figyelmen kívül hagyja a rendszer összefüggéseit, ezzel szemben a formális műveletek szakaszában már logikai elemzés, hipotézisek ellenőrzése is zajlik (Inhelder & Piaget, 1984). Ezek alapján a formális műveletek szakaszát tekinthetjük a taktikai tudatosság és döntéshozatal egyik kritériumának.

González-Víllora, García-López & Contreras-Jordán (2015) kutatásukban a GPET eszközzel vizsgáltak négy korosztályt: U8, U10, U12, U14 (<http://www.nupi.hu/nupi/sportagak/kezilabda>, 2019). A számunkra releváns pontokat kiemelve elmondhatjuk, hogy a kor hatással van a játékosok teljesítményére. Az összes vizsgált kategória (támadás, védekezés, labdával, anélkül stb.) korosztályonkénti páros összehasonlításának eredményeként a kutatók azt találták, hogy az U12-es korosztályban figyelhető meg egy ugrás a taktikai elemek megértésében, alkalmazásában és a döntéshozatalban.

A modern kézilabda egyik jellegzetessége a rengeteg váltás a különböző szerepek, a támadás és védekezés közt. A pusztán fizikai fittség és erő már nem elegendő, bizonyos kognitív képességekkel is rendelkezni kell. A játékosok teljesítménye a modern kézilabdában tehát függ a sportolók technikai, taktikai, pszichológiai és fizikai jellemzőitől (Michalsik, 2018).

Videó elemzés

Ahhoz, hogy változás következzen be a teljesítményben, visszajelzésekre van szükség. Elsősorban az edzők adják ezeket a visszajelzéseket, szubjektív megfigyeléseik alapján. Egy vizsgálat eredményei szerint az edzők általában úgy vélik, hogy ez a megfigyelői munka szakértelmüknek köszönhetően kellően precíz és elegendő (Škegro, Milanović, & Sporiš, 2012). Az edzői megfigyelést vizsgáló kutatások viszont egyértelművé tették, hogy sem mennyiségében, sem minőségében nem elegendő az emlék, amit egy személy megfigyelés után nyújtani tud. Mivel a megfelelő visszajelzések érdekében kritikusan fontos az adatok pontossága, megjelent az igény egy eszközre, amely az edzői visszajelzésekhez képest jóval objektívabb és nagyobb kapacitású (Franks, 2004).

Manapság sok edző videó elemzést végez a játékosok értékelésére (Eklund & Tenenbaum, 2014), továbbá hasznos eszköz a kognitív képességek és a teljesítmény

fejlesztésére (González-Víllora, Moreno, Gil, Moreno & Villar, 2014), ha pedig az ellenfélről beszélünk, elemzésünk célja az esetleges gyengepontok felismerése, mely a taktika kialakításának kiemelten fontos eleme (Radu & Abalasei, 2015).

Ezzel szemben a video feedback során a sportolónak saját teljesítményét játsszuk vissza, hogy ő maga is, kvázi objektíven láthassa, mi sikerült jól és mit kell még fejlesztenie. Ezeket a visszajelző üléseket kezdetben az edző vezeti, aki segít a teljesítmény kritikus pontjainak kiválasztásában, valamint fejlődési tervet is javasol. A későbbiekben azonban a sportolónak képessé kell válnia egyedül is elvégezni ezeket az elemzéseket, és megválaszolni a felmerülő kérdéseket.

Kutatási kérdésünk arra irányul, hogy vajon milyen hatása van a video modeling módszernek és ahhoz kapcsolódó explorációnak a kézilabdázók technikai kivitelezésére, taktikai tudatosságára és a fegyelmezettségére?

MÓDSZER

Minta

A vizsgálat mintáját 10-12 éves fiú kézilabda játékosok alkotják. Hetente három kézilabda edzésen vesznek részt. Az edzéseken kívül a csapat utánpótlás bajnokságokban és kupákban vesz részt országszerte.

A vizsgálatot öt játékosal indítottuk el. A kísérleti személyek átlagos életkora tizenegy év (átlag= 11,06, szórás= 0,69) mindegyikük legalább három éve kézilabdázik rendszeresen, vagyis edzésekre jár és versenyeken vesz részt.

1. játékos

10,7 éves, jobb kezes, bal átlövő. Fizikálisan a csapat egyik legfejlettebb játékosa, ebből adódóan rendszeresen játszik idősebb korosztályban is. A teljes csapatot húzó trió tagja, a 2. játékos irányításának elfogadása és elfogadtatása jellemzi. Már az első üléstől nyitott volt, és a csapatközösségben is kifejezetten aktív. Saját bevallása szerint az önbizalma alacsony és az edzőjével való kapcsolatát jónak értékeli.

2. játékos

10,7 éves, jobb kezes, többnyire jobb átlövő, de alkalmanként irányító poszton is játszik. Képességeit tekintve egyértelműen kitűnik a társaságból, ő a csapat vezére. A gyakorlatokat mindig ő kezdi. A páros feladatoknál leggyakrabban az 1. játékosal áll össze. Megjelenése érettséget, komolyságot sugároz. Csapata helyzetét kifejezetten jól értékeli, társai közti tudásbéli különbségeket is jól méri fel. Saját „csapatkapitányi” szerepét is felismerte. Meccs közben is ő irányítja a mozgásokat, posztjától függetlenül. Az első ülést követően kezdeményezően lé-

pett fel, kereste az interakciókat az intervenciót adó személlyel. Enyhén szorongónak tartja magát, és az edzőjével kapcsolatával közepes mértékben elégedett.

3. játékos

A csapat keménymagját jelentő trió harmadik tagja (11,2 éves), szintén jobbkezes és az esetek döntő többségében irányító poszton játszik. Nem keres annyi szociális, játékon kívüli interakciót a trió többi tagjával. Három éve kezdett rendszeresen kézilabdázni. Kevésbé harsány, de annál ambiciózusabb személyiség. Az intervenció elején visszafogottabban viselkedett, de aztán feloldódott és kifejezetten jól ismerte fel a párhuzamokat a bemutatott videók és személyes tapasztalatai közt. Nem tartja magát szorongónak és edzőjével való kapcsolatával elégedett.

4. játékos

A legfiatalabb vizsgálati személy (10,6 éves) jobbkezes, legtöbbször átlövőként játszik. Az iskola megkezdésével kezdett kézilabdázni is. Társainál alacsonyabb, így fizikai ereje helyett sokkal inkább gyorsaságára és mozgékonyaságára támaszkodik a játék során. A triótól eltérően, a csapat hangulatának formálásában kisebb szerepet vállal. Jó kedélyű, kedves személyiség. Az intervenciók ülések alatt is megőrizte ezt a felhőtlen attitűdöt. A játék örömeért játszik, és ösztönösen cselekszik a pályán. Nem tartja magát szorongónak és edzőjével való kapcsolatával elégedett.

5. játékos

Vizsgálatunk lebonyolítása során egy mérközésen sérülést szenvedett, így kihagyásra kényszerült. Emiatt nem tudtuk elvégezni az intervenciót, vagyis kutatásunkból ki kellett hagynunk.

ESZKÖZÖK

Független változó

Az intervenciók hatást tesztelő egyénfókuszú kísérletben (EFK) független változóként általában valamilyen intervenciót alkalmaznak (Barker, McCarthy, Jones, & Moran, 2011). Kísérleti elrendezésünkben a Vickers (2000) nyomán választott video modeling, és a látottak explorációja a független változó, vagyis az intervenció. A beavatkozáshoz használt vizuális anyagot az International Handball Federation csatornáján elérhető taktikai elemzések közül választottuk. Ezek az anyagok támadási és védekezési stratégiákat mutatnak be. A jeleketeket először normál tempóban, majd lassítva is láthatjuk. A kulcsfontosságú helyzeteknél megáll a kép, és magyarázó szöveget, valamint vizuális segítséget

(játékosok kiemelése karikázással, mozgások irányának jelölése nyilakkal stb.) is kapunk a megértéshez. Kiegészítő információk az intervencióval kapcsolatban „Eljárás” részben található.

Függő változók

Az EFK módszertana szerint függő változóként a megfigyelt viselkedést, kimenetelt határozhatjuk meg (Barker, McCarthy, Jones, & Moran, 2011). Azt feltételezzük, hogy intervenciónk hatására változás történik a sportteljesítményben, javulni fog a játékosok teljesítményének technikai, taktikai szegmense, valamint nő a fegyelem. Függő változóink tehát a technikai kivitelezés, a taktikai tudatosság és a fegyelem.

Edzői értékelés

Függő változóink számszerűsítésének és pontos, szakmai megítélésének érdekében a csapat edzőjét kértük fel, hogy pontozza a résztvevő játékosok technikai kivitelezés, taktikai döntés és fegyelmezettség területein nyújtott teljesítményét egy 1-10-ig terjedő Likert skálán.

Szociális Érvényesség kérdőív

A Szociális Érvényesség kérdőív (Mellalieu, Hanton, & Thomas, 2009) általában az egyes intervenciók hatásvizsgálatának mérőeszközeként szolgál, a résztvevők foglalkozásokról alkotott szubjektív véleményének megítélésére.

A kérdőív négy kérdésből áll: az első két kérdést egy hétfokú skála alapján kell értékelniük a sportolóknak, a második két kérdésre szöveges választ kell adniuk. A kérdések a következők:

Mennyire fontosak számokra a foglalkozáson megfogalmazott célok és fejlődési pontok? (1=egyáltalán nem, 7=teljes mértékben)

Mennyire vagy elégedett a foglalkozással? (1=egyáltalán nem, 7=teljes mértékben)

Volt-e a foglalkozásnak olyan része, aminek igazán nagy jelentősége volt számokra? (Melyik?)

Hasznosnak találtad-e a foglalkozást? (Miért?)

Előfordulhat, hogy az adatok nem mutatják egyértelműen az intervenció hatását, mégis fontos alkalmazott sportpszichológiai szempont, hogy a játékosok hasznosnak és jelentőségteljesnek érezték-e, az intervenciót.

Kísérleti elrendezés bemutatása

Vizsgálatunk intervenció hatást tesztelő egyénfókuszú kísérleti (EFK) elrendezést (Barker és mtsai, 2011) követ (angolul: single case design). Az ilyen jellegű vizsgálat célja annak tesztelése, hogy egy független változó okozott-e változást egy vagy több függő változó értékeiben. Az adatokat legtöbbször kevés számú (3-5 fő) vizsgálati személytől gyűjtjük be, és minden résztvevőt elsősorban önmagához hasonlítunk, ezáltal minden résztvevő a saját maga kontrollja is egyben. A vizsgálatban két szakaszt különíthetünk el: az alapszintet (baseline), vagyis intervenció előtti szakaszt, és értelemszerűen az intervenció bemutatását követő szakaszt. Az alapszint során mért adatpontok kerülnek összehasonlításra az adott játékos intervenció utáni értékeivel. Az egyénfókuszú kísérletek körén belül, jelen vizsgálatban a résztvevők közötti alapszintmanipulációs elrendezést (Barker és mtsai, 2011) választottuk. Ebben az elrendezésben kiemelkedő jelentőségű, hogy a résztvevők időbeli csúsztatással kapják az intervenciót. Az intervenciót annál hatékonyabbnak tekintjük, minél inkább érvényesül, hogy akkor és csak akkor jelenik meg kívánt változás a függő változóban, amikor az adott vizsgálati személy kapta az intervenciót.

ELJÁRÁS

Toborzás és tájékoztatás

A vizsgálatunk tárgyát képező kognitív képességeket nagymértékben meghatározza az életkorhoz kapcsolódó kognitív érettség szintje. Ebből kiindulva a konkrét csapat kiválasztása során a legfőbb szempontot a sportolók életkora képezte.

A korábban bemutatott elméleti és gyakorlati megközelítés alapján az U11-es és U12-es korosztályt² választottuk.

A toborzás első lépése egy előzetes tájékoztatás volt a kutatás céljáról, tervezett menetéről, a részvétel feltételeiről (pl. edzések rendszeres látogatása). A kutatást a Károli Gáspár Református Egyetem kutatásetikai bizottsága hagyta jóvá (iktatószám: 22/2019/P/ET). Mivel a résztvevők mind tizennyolc év alattiak voltak, szülői beleegyezés volt szükséges a részükről.

² Forrás: <http://www.nupi.hu/nupi/sportagak/kezilabda>; Letöltve: 2019.03.09.

Találkozások körülményei

A video modeling foglalkozások mindig kétszemélyes helyzetben zajlottak. Az edző nem kapott tájékoztatást arról, hogy éppen melyik játékos kapja az intervenciót. A játékosok értékeléseit mindig az adott alkalmat követően végezte el.

A résztvevőkkel az első négy szemközti helyzetben egy bevezető beszélgetést folytattunk, lehetőséget adva az esetlegesen felmerült kérdések átbeszélésére. Ezt a sportolók kérdőíves felmérése, majd a négy ülés video modeling követték.

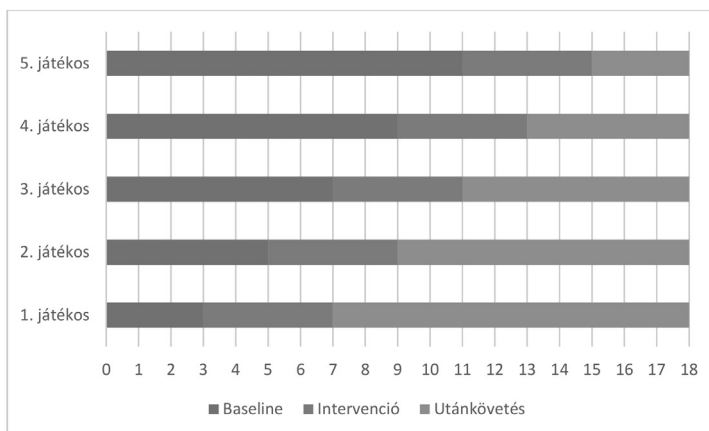
Az utolsó alkalom után a játékosok a Szociális Érvényesség kérdőív segítségével adtak visszajelzést a közös munkáról.

Intervenció bemutatása

Játékosok felmérése

A sportpszichológiai beavatkozás első szintje a játékos felmérése (Beckmann & Elbe, 2015). Esetünkben erre a célra néhány demográfiai kérdés hangzott el (nem, kor, eddigi sportkarrierrel kapcsolatos információk). Az első alkalom az adatgyűjtésen túl a rapport kialakítását is szolgálta.

A vizsgálat ütemezésének kialakítása során az EFK elrendezésének szabályait követtük. Az edző minden edzés, edzőmeccs, meccs során értékelte a résztvevő játékosok releváns dimenzióban nyújtott teljesítményét. Eredményeinkhez a mérkőzésekről származó adatokat használtuk fel.

1. ábra. Az kutatás szakaszainak ütemezése

Az első mérések képezték a játékosok alapszint, intervenció előtti adatait. Ezután kísérleti elrendezésünknek megfelelően az egyes sportolóknál időbeni csúsz-

tatással kezdtük meg a beavatkozás elvégzését. A legelső játékos alapszintje három mérésből tevődött össze, a következő játékos pedig két mérési eseménnyel később kezdte meg a videózást. Minden játékos összesen négy video modeling ülésen vett részt, alkalmanként két videót elemezve. Az ütemezés alapján egy edzésen maximum két játékos volt érintett az intervencióban.

Video modeling

Az általunk választott eszköz a video modeling, mely segítséget nyújt az adott sportágban releváns képességek elsajátításához, és még inkább ezen képességek elemzéséhez (Vickers, 2000).

Választásunk a 2017-es franciaországi férfi kézilabda világbajnokság momentumait feldolgozó képsorokra esett. Az egy-egy játékost érintő négy ülés mindegyikére két-két videót szemeltünk ki. Ezek az anyagok egy-egy, szakértők által kiemelkedőnek tartott támadási vagy védekezési stratégiát mutatnak be. A nyolc videó fele-fele arányban közelít a védekező és a támadó csapat szemszögéből. A jelenet normál idejű levetítése után egy lassított újrajátszás következik. A kritikus fontosságú pontok esetében meg is áll a kép, és magyarázó szöveget, valamint vizuális segítséget kapunk a megértéshez. A vetítések sorrendjét az edzések menetéhez alkalmazkodva alakítottuk.

Exploráció

Az exploráció, vagyis a sportolók kikérdezése ugyancsak a Vickers (2000) féle döntéshozatali tréning egyik eszköze. A sportolók kérdésekre adott válaszaiból leszűrhető, mennyire értették meg az éppen szóban forgó döntést, mozdulatot, taktikai elemet stb.

Kutatásunkban a prezentált sportmanőverek kulcsmomentumaira kérdeztünk rá (pl.: mire épül a támadás/védekezés; melyik játékos reagált jól/rosszul az ellenfél akcióira stb.), mielőtt azokat a videó releváns szakaszának levetítésével értelmeztük volna. A játékosoknak tehát volt idejük, hogy maguk ismerjék fel a kulcsmomentumokat, és elemezzék a taktikai manővereket. Ezt követte a lassított és szakértők által elemzett ismétlés, majd a szituáció megbeszélése, és a saját tapasztalatokhoz való kapcsolása.

Adatok elemzése

Az adatok kiértékelése vizuális elemzéssel és kvantitatív analízisekkel történt. A vizuális értelmezés során értelmezzük, és grafikonon ábrázolva mutatjuk be

a függő változóban bekövetkező változásokat (Barker és mtsai, 2011). Az intervenció hatását öt alapelv mentén tudjuk meghatározni (Martin & Pear, 2015):

- minél stabilabb az alapszint, vagy ellentétes irányú a kívánt hatással, annál biztosabb az intervenció hatása,
- a független változó többször megismételt mérése nagyobb biztonságot jelent a hatás kimutatásának szempontjából,
- minél kevésbé fednek át az alapszint és az intervenció szakasz adatai, annál biztosabbak lehetünk az intervenció hatékonyságában,
- az intervenció alkalmazását követően minél hamarabb jelenik meg a hatás, annál inkább az intervenció tulajdoníthatjuk azt,
- nagyobb hatás esetén biztosabbak lehetünk az intervenció hatásában.

A kvantitatív elemzések két statisztikai módszer használatával történtek: hatásmérték (Δ -index), valamint átfedésben nem levő pontok százalékos mutatója (PND). A Δ -index hatásmérték mutató. Képlete: $\frac{M_B - M_A}{SD_A}$, ahol M_A az alapszint mérések átlaga, M_B az intervenció szakasz értékeinek átlaga, az SD_A pedig a baseline mérés szórása. A hatásmérték nagyságát a következő intervallumok alapján állapítjuk meg: kicsi hatásméret <0.87 , közepes határméret $0.87-2.67$, nagy hatásméret >2.67 (Barker és mtsai, 2011). Jelen tanulmányban az index kétféle jelölését használjuk. Δ_1 -index, amikor az alapszint szakaszt az intervenció alatti eredményekkel hasonlítjuk össze, Δ_2 -index pedig a képlet utánkövetéses adatokkal (M_C) való kibővítését jelenti.

A PND-mutató (percentage of non-overlapping data), az alapszint és az intervenció szakasz nem átfedő értékeinek százalékos arányát mutatja. Természetesen a kívánatos irányban levő nem átfedő („kilógó”) pontok számítanak bele ebbe a mutatóba. Kiszámítása úgy történik, hogy az alapszint során mért legkívánatosabb adatpontot felmúló intervenció utáni adatpontok számát elosztjuk az intervenció utáni adatpontok számával, és ezt az arányt megszorozzuk 100-zal. A PND mutatóról elmondható tehát, hogy 0% és 100% közötti értéket vehet fel, és minél magasabb, annál nagyobb arányban vannak azok az intervenció utáni mérési pontok, amelyek a kívánatos irányban felülműlják az alapszint során mért legkívánatosabb adatot (Barker és mtsai, 2011). Külön megállapításra került a PND_1 (alapszint összevetése az intervenció szakaszával) és PND_2 (alapszint összevetése az intervenció kezdete utáni összes mérési ponttal) mutató.

EREDMÉNYEK

A vizuális elemzés eredményei

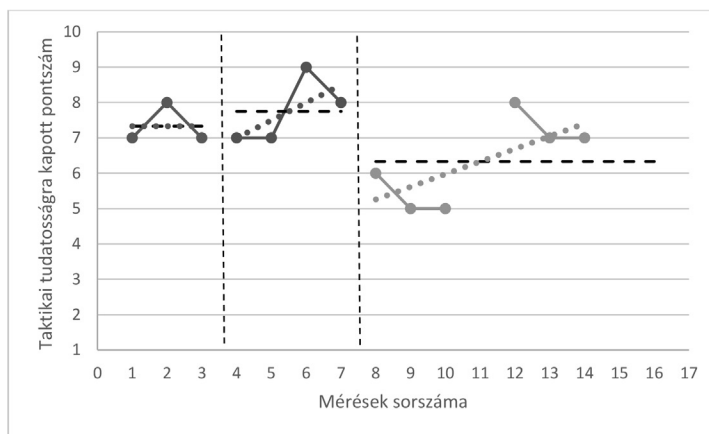
1. játékos

Esetében a baseline szakaszban három mérési eredményünk van. Ezt követi a minden esetben négy üléses intervenció szakasz, majd az utánkövetés, ami nála hat mérési pontot tartalmaz.

Az intervenció alatt mindhárom függő változóban (taktikai tudatosság, technika és fegyelem) javulás figyelhető meg, tehát a játékos a függő változóiinak változásai az intervenció hatékonyságáról tanúskodnak. A beavatkozás végzetével mindhárom függő változó esetében visszaesés látható, vagyis a hatás nem bizonyult tartósnak.

Taktikai tudatosság

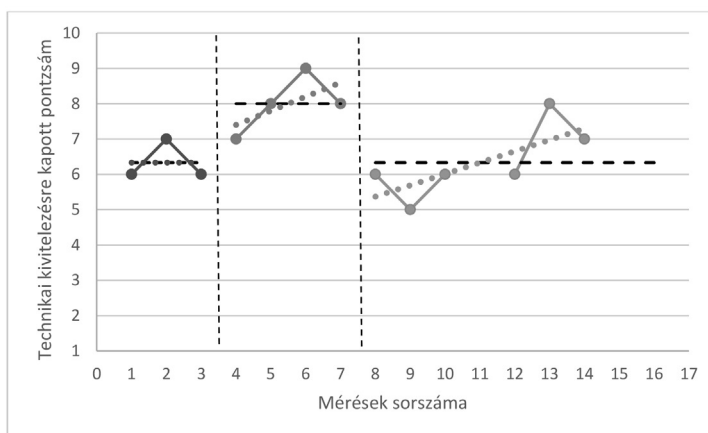
Az alapszint („A” szakasz) stabilnak mondható ($M_A = 7,33$; $SD_A = 0,58$). Az intervenció („B” szakasz) alatt az eredmények magasabbak, növekvő tendenciát mutatnak, azonban egyúttal ingadozóbbak is, de a kívánatos irányba ($M_B = 7,75$; $SD_B = 0,96$). Az intervenciót követő szakaszban („C” szakasz) hirtelen és egyben erős visszaesést figyelhetünk meg, majd a későbbiekben egy alapszinthez újra közelítő szintet ($M_C = 6,33$; $SD_C = 1,21$). Az intervenció hatásmértéke alacsony (Δ_1 -index = 0,73) ráadásul az utánkövetéses szakasz átlaga a növekvő trend ellenére is az alapszintben mértnél alacsonyabban marad. Mivel az alapszint során mért legpozitívabb adatot mindösszesen egy mérés múlta felül, a PND mutató igen alacsony ($PND_1 = 25\%$; $PND_2 = 10\%$). Bár tapasztalunk némi fejlődést, a pozitív változás az intervenció szakasz lezárultával teljes mértékben eltűnt.

2. ábra. A taktikai tudatosság változása az 1. játékos esetében

Technikai kivitelezés

Az alapszint során újfent stabil adatokat látunk ($M_A = 6,33$; $SD_A = 0,58$). Azt intervenció is javulást hoz a technikai kivitelezésre kapott átlagpontszám terén, a stabilitás viszont enyhén csökken, amit kívánatos irányba történő elmozdulások okoznak ($M_B = 8$; $SD_B = 0,82$). Az intervenciót követő mérésnél itt is megfigyelhető egy jelentős visszaesés, gyakorlatilag az alapszinthez való visszatérés ($M_C = 6,33$; $SD_C = 1,03$). Az alapszint és az intervenció szakasz összehasonlítása során nagy hatást figyelhetünk meg (Δ_1 -index= 2,89; $PND_1 = 75\%$). Az utánkövetés során szerzett adatok kiegészítve már csak közepes mértékűnek bizonyult a változás hatásmérete (Δ_2 -index= 1,45; $PND_2 = 40\%$). Az 1. játékos technikai kivitelezésének esetében tehát megjelenik a kívánt irányú változás, ez azonban nem bizonyul tartósnak.

3. ábra. A technikai kivitelezés változása az 1. játékos esetében

Fegyelem

A fegyelem tekintetében az első vizsgálati személynél mind az alapszint szakaszában, mind az intervenció alatt stabilitás helyett emelkedő trendet figyelhetünk meg ($SD_A = 1,53$; $SD_B = 2,06$), az utánkövetés szakaszában azonban már jóval stabilabbak az adatok ($SD_C = 0,52$), ám az átlagok tekintetében nem tapasztaltunk jelentős változást ($M_A = 7,33$; $M_B = 7,75$; $M_C = 7,33$; Δ_1 -index= 0,27; $PND_1 = 25\%$; Δ_2 -index= 0,14; $PND_2 = 10\%$). Ez a stabilizálódás az egyetlen arra utaló jel, hogy az intervenció esetleg hatással lett volna az 1. játékos fegyelmére.

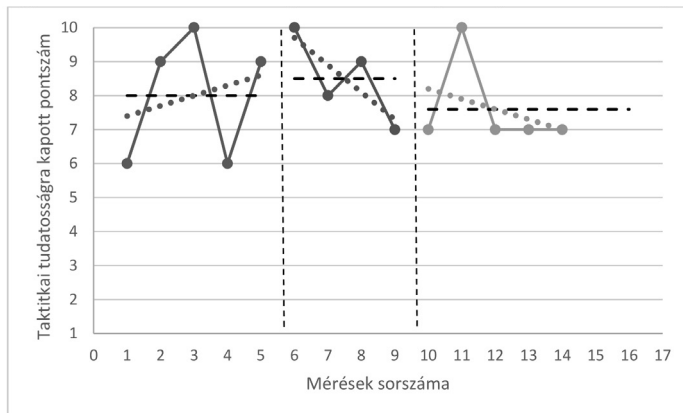
4. ábra. A fegyelem változása az 1. játékos esetében

2. játékos

Ütemezésünk tervezett csúsztatása révén a 2. játékos esetében öt mérési eredménnyel rendelkezünk az alapszintről. Beavatkozásunk újfent négy mérési pontot át tartott, ezt követően pedig még öt méréssel rendelkezünk.

Taktikai tudatosság

Mindhárom vizsgált dimenzióban, így itt is az eredmények stabilizálódása emelhető ki. ($SD_A=1,87$; $SD_B=1,29$; $SD_C=1,34$). Az intervenció alatt javulást láthatunk átlagok terén, a beavatkozás végeztével azonban visszaesnek a pontszámok ($M_A=8$; $M_B=8,5$; $M_C=7,6$). A változás hatásmértéke alacsony ($\Delta_1=0,27$; $\Delta_2=0,003$). Mivel a taktikai tudatosság alapszinten egy alkalommal elérte lehetséges a maximum pontot, a PND mutató a plafonhatás miatt 0%.

5. ábra. A taktikai tudatosság változása az 2. játékos esetében

Technikai kivitelezés

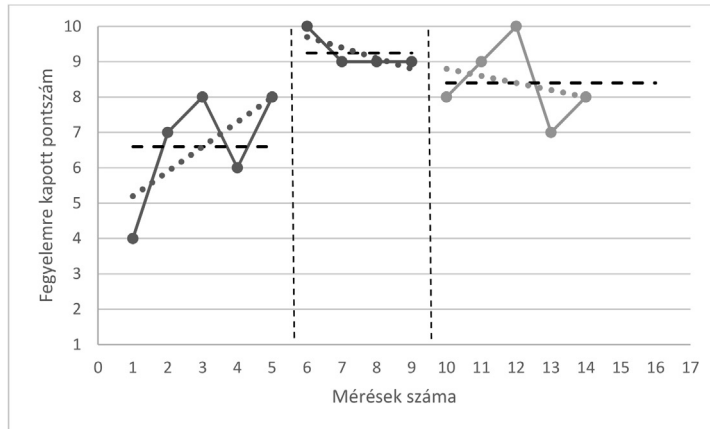
Ebben a dimenzióban az alapszint erősen ingadozó ($SD_A=1,34$; $SD_B=0,58$; $SD_C=0,84$). Az átlagok nem mutatnak számottevő javulást ($M_A=8,4$; $M_B=8,5$; $M_C=7,8$), a hatásmérték mutatók nulla közeliek (Δ_1 -index=0,07; Δ_2 -index=-0,19). Alapszinten egy alkalommal előforduló maximális pontszám miatt a PND mutató ismételt 0%-ot vesz fel.

6. ábra. A technikai kivitelezés változása az 2. játékos esetében

Fegyelem

A fegyelem tekintetében megfigyelhetünk egyfajta stabilizálódást ($SD_A=1,67$; $SD_B=0,5$; $SD_C=1,14$), és szintnövekedést is egyaránt ($M_A=6,6$; $M_B=9,25$; $M_C=8,4$), ez utóbbit közepes hatásmértékkel (Δ_1 -index= 1,58). Az utánkövetés során viszont az alapszinthez képest kitartóan megnövekedett fegyelem értékeket láthatunk, aminek köszönhetően a teljes vizsgálatra vonatkozó hatásmérték mutató nagyban bizonyul (Δ_2 -index= 2,23). Fontos eredmény, hogy az intervenció szakasz összes adatpontja felülmúlja az alapszint során mértet ($PND_1=100\%$), és az utánkövetés öt méréséből kettőtől elmondható ugyanez ($PND_2\%=67\%$). A 2. játékos fegyelmét illetően tehát megjelenik a kívánt irányú változás, és az utánkövetés során is fennáll.

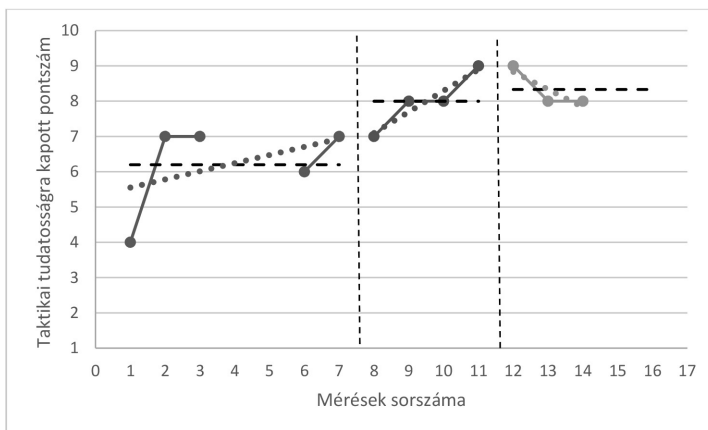
7. ábra. A fegyelem változása az 2. játékos esetében

3. játékos

Harmadik vizsgálati személyünk a vizsgálat során két alkalmat kihagyott, így az alapszint szakasza öt mérésből tevődik össze. A négy adatoss intervención túl pedig három utánkövetés eredménnyel rendelkezünk. Egyértelműen nála mutatkozott a leghatásosabbnak kísérleti beavatkozás.

Taktikai tudatosság

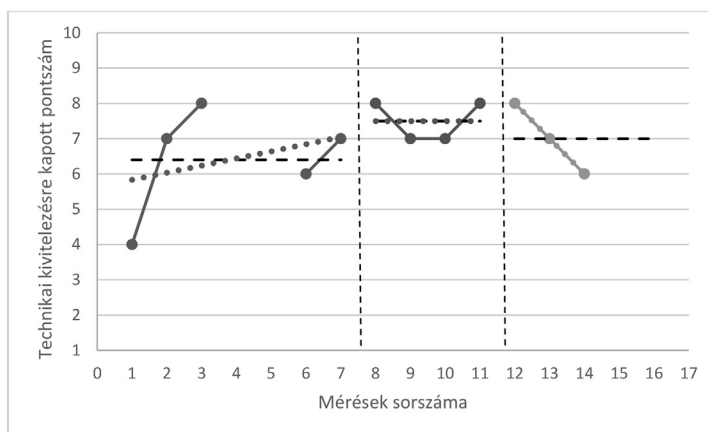
A harmadik játékos taktikai tudatosságának változásai az intervenció hatásosságának alátámasztása irányába mutatnak. A változó átlaga megfelelően, közepes erejű hatásmértékkel növekszik ($M_A=6,2$; $M_B=8$; $M_C=8,3$; Δ_1 -index= 1,38; Δ_2 -index= 1,5) és válik egyre stabilabbá az intervenció lezárása után is ($SD_A=1,3$; $SD_B=0,82$; $SD_C=0,58$). Az átfedésben nem levő pontok arányai is a hatást támasztják alá ($PND_1= 75\%$; $PND_2=86\%$).

8. ábra. A taktikai tudatosság változása a 3. játékos esetében

Technikai kivitelezés

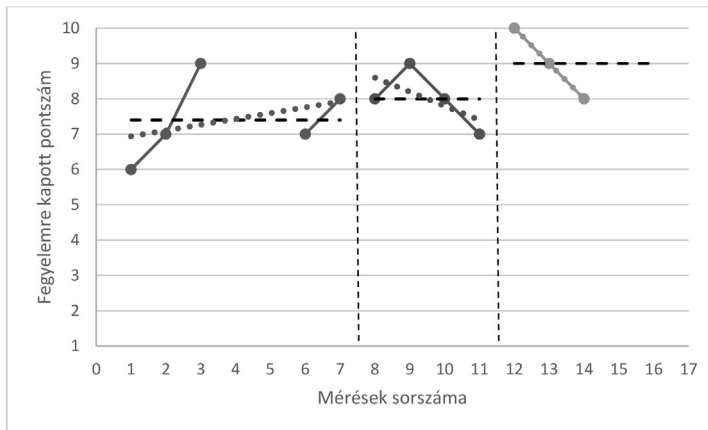
A technikai kivitelezés terén bár kis hatásmértékkel (Δ_1 -index= 0,73; Δ_2 -index= 0,56), de pozitív irányba ($M_A=6,4$; $M_B=7,5$; $M_C=7$) változtak a 3. játékos eredményei. Stabilizálódást csak az intervenció során mutatott a változó, előtte és utána nagyobb a szórás ($SD_A=1,52$; $SD_B=0,58$; $SD_C=1$). A PND mutatók 0%-osak, mert az alapszint mérésakor elért legjobb eredményét nem haladta meg a későbbiekben, csak újra beállította azt.

9. ábra. A technikai kivitelezés változása a 3. játékos esetében

Fegyelem

A 3. játékos fegyelem változójának átlagai emelkednek ($M_A=7,4$; $M_B=8$; $M_C=9$), a stabilitás nem változik jelentősen ($SD_A=1,14$; $SD_B=0,82$; $SD_C=1$). A tapasztalt hatásmérték közepes szintű (Δ_1 -index= 0,53; Δ_2 -index= 0,96). Az alapszint legmagasabb mérési adatát a későbbiekben mindösszesen egyszer múlja felül ($PND_1=0\%$; $PND_2=14\%$). Az utánkövetés szakasz három mérési pontja során csökkenő trendet láthatunk, ami azt sugallja, hogy ha volt is hatása az intervenciónak, az nem bizonyult tartósnak.

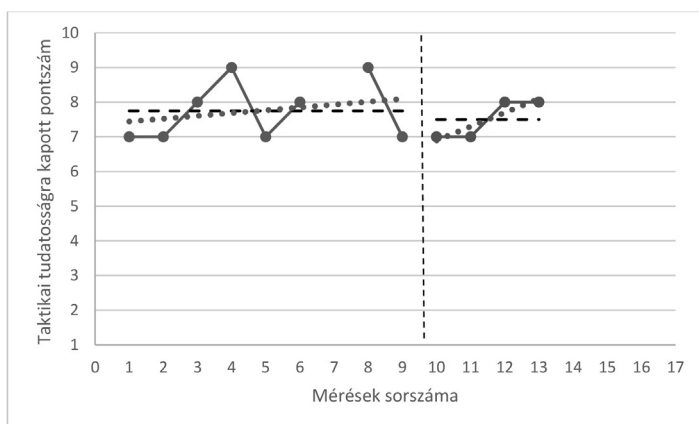
10. ábra. A fegyelem változása a 3. játékos esetében

4. játékos

A 4. játékos alapszintje egy mérésről való hiányzás miatt nyolc mérési pontot tartalmaz. Az intervenció négy ülése lezajlott, azonban hiányzás miatt csupán egyetlen mérési adatunk származik az intervenciót követő időszakból. Ennek következtében a negyedik játékos eredményeit korlátozottan vehetjük csak figyelembe. Mindhárom függő változó alakulására jellemző, hogy az intervenció szakasz átlaga alacsonyabb az alapszint során mért pontszámok átlagánál.

Taktikai tudatosság

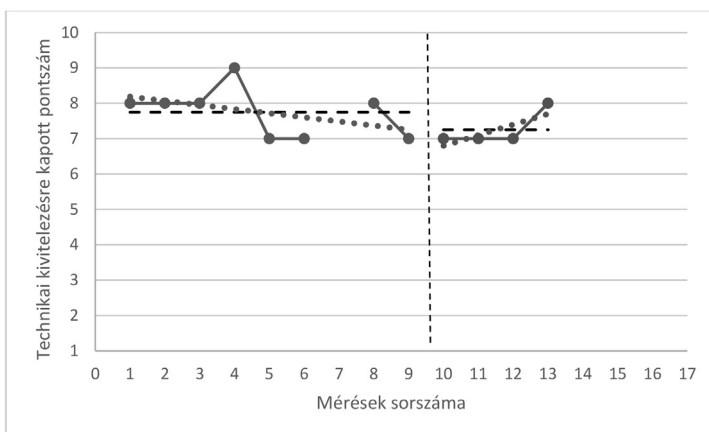
A 4. játékos taktikai tudatosságának alakulásáról megállapítható egy enyhe csökkenés ($M_A=7,75$; $M_B=7,5$; $PND=0\%$, Δ_1 -index=-0,28), mégha a stabilitás javuló tendenciát mutat is ($SD_A=0,89$ $SD_B=0,58$).

11. ábra. A taktikai tudatosság változása az 4. játékos esetében

Technikai kivitelezés

A 4. játékos technikai kivitelezésének alakulásáról is megállapítható az enyhe ereszkedés ($M_A=7,75$; $M_B=7,25$; Δ_1 -index=-0,71, PND= 0%) melletti kismértékű stabilizálódás ($SD_A=0,71$ $SD_B=0,5$).

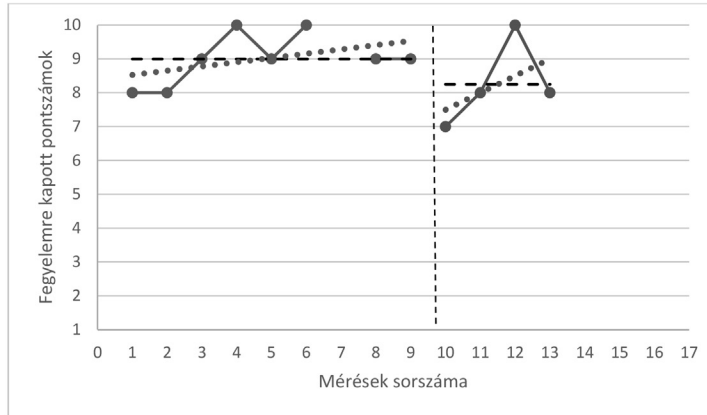

12. ábra. A technikai kivitelezés változása az 4. játékos esetében

Fegyelem

A 4. játékos fegyelemével kapcsolatos adatok is kis hatásmértékű csökkenést ($M_A=9$; $M_B=8,25$; Δ_1 -index=-0,99) mutatnak, viszont ezalkalommal stabilizáló-

dás sem érhető tetten ($SD_A=0,76$ $SD_B=1,26$). Az intervenció során megmutatkozó növekvő trend enyhíti azt a megállapítást, mely szerint az intervenció fegyelem csökkenéssel jár együtt.

13. ábra. A fegyelem változása az 4. játékos esetében

A vizuális elemzés eredményeinek összegzése

Taktikai tudatosság tekintetében a négyből három játékosnak (1., 2., 3.) a kívánatos irányba változtak az értékei az intervenció szakaszba lépéskor. A 2. és 3. játékosoknál a pontszámok szórása is csökkent. A kívánatos változás egyedül a 3. játékos esetében maradt fenn a beavatkozás lezárása után is. Megállapítható tehát az intervenció változékony erejű, de megmutatkozó hatása a taktikai tudatosságra. Technikai kivitelezés tekintetében is hasonló megállapításra tehetünk. Fegyelem esetén némileg erősebb hatás mutatkozik meg, ugyanis a hatásmértékek nagyobbak (még ha ingadozóak is), és a négyből két játékos esetén az utánkövetés során is kimutatható a pozitív irányú változás.

Szubjektív hasznosság

Az intervenció lezárása után a résztvevők kitöltötték a Szociális érvényesség kérdőívet (Mellalieu, Hanton & Thomas, 2009).

1. táblázat. A Szociális Érvényesség kérdőív első két elemére adott válaszok

	1. játékos	2. játékos	3. játékos	4. játékos
Mennyire fontosak a megfogalmazott célok, fejlődési pontok?	7	5	6	4
Mennyire vagy elégedett a foglalkozással?	6	7	5	6
Összesen	13/14	12/14	11/14	10/14

Ahogy az 1. táblázat mutatja, a sportolók hasznosnak találták a foglalkozást. Ahogy az intervenció maga különböző dimenziókban gyakorolt hatást az egyes játékosokra, úgy ők is mást-mást emeltek ki szubjektív megéléseik alapján (pl.: otthoni szerepek átgondolása, utasítások fontossága, támadások repertoárjának szélesítése).

DISZKUSSZIÓ

Jelen tanulmány célja a sportolók kognitív képességeinek fejlesztését célzó videoelemzési módszer tesztelése. A kognitív képességek és a teljesítmény kapcsolatát több sportág vizsgálata során is alátámasztották, mint például a kosárlabda (French & Thomas, 1987) vagy a baseball (McPherson, 1993). A technikai képességek és tudás, valamint a fizikai állóképesség és fittség mellett a taktika a siker egyik fő faktora a sportban (Wagner, Finkenzeller, Würth & von Duvillard, 2014). Az egyértelmű kutatási eredmények ellenére is kijelenthető, hogy a taktikai oktatás nem kap kellő figyelmet a kisgyermek és kezdő sportolók oktatásában (Radu & Abalasei, 2015).

Éppen ezért szerettünk volna egy, az utánpótlás nevelésben dolgozó szakemberek számára is hasznos és praktikus eszközt kipróbálni, fejleszteni. Vickers (2000) nyomán a video modelinget választottuk fő intervencióként, melyet explorációval egészítettünk ki. Hipotéziseink alapján úgy véltük, hogy a beavatkozásunk növelni fogja a játékosok taktikai tudatosságát, ami pozitív hatással lesz a technikai kivitelezésükre és a fegyelmükre. Az említett dimenziókban nyújtott teljesítményt a csapat edzője értékelte számunkra.

Kísérleti elrendezésünkben az intervenció hatást tesztelő egyénfókuszú kísérleti módszer került alkalmazásra (Barkerés mtsai, 2011). Vizsgálatunkban elsőként felmértük a játékosok alapszintjét, melyet időbeni csúsztatással az intervenció követett, végül utánkövetést végeztünk.

Eredményeink alapján, az intervenciót alkotó foglalkozások idejében a négyből három játékosnál egységesen emelkedett a teljesítmény a vizsgált dimenziókban, azonban a pozitív irányú változások nem bizonyultak tartósnak. Hipotéziseinket, és így módszerünk hatásosságát nem tekinthetjük teljes mértékben alátámasztottnak, hiszen kérdés marad, hogy milyen idői terjedelem és inten-

zítás esetén bizonyul tartósnak a video modeling módszer hatása a célváltozókra: a taktikai tudatosságra, a technikai kivitelezésre és fegyelem szintjére. Ráadásul a változás minden játékosnál más és más módon jelentkezett. Míg az 1. játékosnál leginkább a technikai dimenzióban, addig a 2. játékosnál inkább a fegyelem tekintetében volt mérhető a pozitív változás. Egyértelműen a 3. játékos esetében a legbiztatóbbak az eredmények, nála – változó mértékben –, de mindhárom dimenzióban javulást láthatunk.

KORLÁTOK

Intervenciónk változó és nem egyértelmű hasznosságát több hatás is eredményezheti. Kísérleti elrendezésünk jellemzője, hogy mutatói annál meggyőzőbbek, minél több mérési adattal rendelkezünk. Megfigyelhető, hogy az intervenció alatt megjelenik a kívánt irányú változás, a beavatkozás végeztével azonban ez nem bizonyul tartósnak. Ebből adódóan feltételezhetjük, hogy az üléseken tanultak nem váltak implicitté.

A nem kellően konzisztens hatását az is eredményezhette, hogy maga az intervenció nem egy konkrét technika, módszer elsajátítását jelentette, valamint, hogy nem saját élmény szintű megélést tartalmazott, így nem épültek be olyan mértékben a „tanultak”. A videó modeling módszerrel megismert új technikák élesben való kipróbálása, tesztelése, továbbfejlesztése biztatóbb eredményekhez vezethet egy következő kutatásnál.

A játékosok maguk is eltérő paraméterekkel rendelkeznek. Az EFK módszer előnye, hogy a sportolót saját magához hasonlítja, így áthidalhatja például a technikai képességekben rejlő, a vizsgálat kezdetekor is meglévő különbségeket. Nem hidalhatja át azonban a motivációs és a kognitív érettségben rejlő eltéréseket. Míg előbbi befolyásolhatja az intervencióba fektetett munkát, addig utóbbi (jobban mondva annak hiánya) akár meg is akadályozhatja a hatás megvalósulását. Többek között ezért is meggondolandó, hogy egy következő kutatásban a kognitív képességeket mérő teszt alkalmazása is szükséges az alapszint mérésnél.

Ugyancsak említésre méltó, hogy függő változóink mérésére a csapat edzőjét kértük fel. Bár célunk (hogy praktikus módszert fejlesszünk és próbájunk ki a gyakorlatban) szempontjából kézenfekvő megoldásnak tűnik (nem szükséges új szereplő/eszköz bevonása, hiszen az edző adott), az edző értékelése szakmaisága ellenére továbbra is szubjektív lehet (Škegro, Milanović, & Sporiš, 2012).

ÖSSZEGZÉS

A kívánt hatás a vizsgálati személyek nagy részében bekövetkezett, az intervenciós szakaszban javultak a teljesítmények. Ezt megerősítik a játékosok szubjektív beszámolóí, melyben mindannyian hasznosnak ítélték a foglalkozást, hárman még fejlődési pontokat is megfogalmaztak.

Ennek ellenére mindez nem elegendő a video-modeling módszer serdülő kézilabda játékosok körében megalapozottan és általánosságban véve hasznosnak nyilvánítására. Megszerzett gyakorlati tapasztalataink révén egy még alakítandó, pontosítandó képet kaptunk módszer hatásosságának feltételeiről. Ezen észrevételek kijelölhetik az esetleges jövőbeni fejlesztések és módosítások irányát.

A kognitív képességek sportban betöltött jelentős szerepe miatt fontosnak tartjuk a kérdés vizsgálatát és az utánpótlásképzésbe való gyakorlati beépítésre tett lépéseket. Ennek folytán a video modeling módszert is érdemesnek tartjuk további kutatásokra. Érdekes lehet egy hosszabb, több mérést tartalmazó kísérleti terv kialakítása, valamint akár egy objektív mérőeszköz bevezetése is.

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy jövőbeli kutatások során kifejezetten kiemelkedő jelentőségűnek tartjuk a gyakorlati jellemzők szem előtt tartását. Az utánpótlás nevelésben dolgozó szakemberek munkáját segítenünk, nem pedig bonyolítanunk kell, így a gyakorlati kivitelezhetőség általánosan fontos szempont kell, hogy maradjon.

IRODALOMJEGYZÉK

- Barker, J., McCarthy, P., Jones, M., & Moran, A. (2011). *Sigle-Case Research Methods in Sport and Exercise Psychology*. New York: Routledge.
- Beckmann, J., & Elbe, A.-M. (2015). *Sport psychological interventions in competitive sport*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Bin Hidrus, A., Kueh, Y., C. & Kuan, G. (2016). Measuring coping skills among athletes using ACSQ-28: A brief guideline for coaches. *Coaching Journal* 2 (7), 31-36
- Caplan, G. (2007). *BTEC National Sport, Book 1*. Oxford: Heinemann
- Cole, M. & Cole, S. (2006). *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Cox, R., H. (2002). *Sport Psychology: Concepts and Applications*. New York: McGraw-Hill Education
- Dosil, J. (2006). *The Sport Psychologist's Handbook: a guide for sport-specific performance enhancement*. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
- Eklund, R., C. & Tenenbaum, G. (2014). *Encyclopedia of Sport and Exercise Psychology*. California: SAGE Publications, Inc.
- Franks, I., M., (2004). The need for feedback. In Hughes, M. & Franks, I., M. (Eds.), *Notational Analysis of Sport* (pp. 8-15). New York: Routledge
- French, K. E., & Thomas, J. R. (1987). The relation of knowledge development to children's basketball performance. *Journal of Sport Psychology*, 9(1), 15-32.

- García López, L., M., González Villóra S., Gutierrez, D. & Serra, J. (2013). Development and Validation of the Game Performance Evaluation Tool (GPET) in Soccer. In *SporTK*, 1(2), 89-99.
- González-García, L., Moreno, A., Gil, A., Moreno, M., P. & Del Villar, F. (2014) Effects of Decision Training on Decision Making and Performance in Young Tennis Players: An Applied Research. *Journal of Applied Sport Psychology*, 26 (4), 426-440,
- González-Víllora, S., García-López, L., M., & Contreras-Jordán, O., R. (2015) Decision Making and Skill Development in Youth Football Players. In *Revista Internacional de Medicina y Ciencias de la Actividad Física y el Deporte*, 15 (59) pp. 467-487.
- Gyömbér N., & Kovács K. (2012). *Fejben dől el – Sportpszichológia mindenkinek*. Budapest: Noran Libro.
- Inhelder, B., Piaget, J. (1984). *A gyermek logikájától az ifjú logikáig*. Akadémiai kiadó: Budapest
- Lénárt Á. (2002). *Téthelyzetben. Sportpszichológiáról edzőknek és versenyzőknek*. Budapest: Országos Sportegészségügyi Intézet.
- Martin, G., & Pear, J. (2015). *Behavior modification: What it is and how to do it (Tenth edition)*. Boston: Pearson Education.
- McNamee, M., & Morgan, W., J. (2015). A historical introduction to the philosophy of sport. In McNamee, M., & Morgan, W., J., *Routledge Handbook of the philosophy of sport*. New York: Routledge
- McPherson, S. L. (1993). The influence of player experience on problem solving during batting preparation in baseball. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 15(3), 304-325.
- Mellalieu, S., Hanton, S., & Thomas, O. (2009). The effects of a motivational general-arousal imagery intervention upon preperformance symptoms in male rugby union players. *Psychology of Sport & Exercise*, 10 (1), 175-185.
- Memmert, D. (Ed.) (2015). Teaching Tactical Creativity in Sport: Research and Practice. In *Routledge Studies in Physical Education in Youth Sport*. New York: Routledge
- Michalsik, L., B. (2018). On-Court Physical Demands and Physiological Aspects in Elite Team Handball. In Laver, L., Landreau, P., Seil, R., Popovic, N., (Eds.) *Handball Sport Medicine* (pp. 15-30). Berlin: Springer
- Moran, A., P., Toner, J. (2017). *A Critical introduction to Sport Psychology*. New York: Routledge
- Radu, F., L. & Abalasei B., A. (2015). *101 Team Handball*. London: Bloomsbury Publishing Plc
- Russo, G., & Ottoboni, G. (2019). The perceptual–Cognitive skills of combat sports athletes: A systematic review. *Psychology of Sport and Exercise*.
- Škegro, D., Milanović, D., & Sporiš, G. (2012). Performance Analysis in sport. Paper presented to the 4th International Conference of Contemporary Kinesiology, Split, Croatia, August 24-August 26, 2012.
- Tilp, M. (2018). Modelling in the analysis of tactical behaviour in team handball. In Baca, A. & Perl, J., (Eds.) *Modelling and Simulation in Sport and Exercise* New York: Routledge
- Van Biesen, D., Mactavish, J., Kerremans, J., & Vanlandewijck, Y. C. (2016). Cognitive predictors of performance in well-trained table tennis players with intellectual disability. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 33(4), 324-337.
- Vickers, J., N. (2000). *Decision Training: A New Approach To Coaching*. Burnaby: Coaches Association of British Columbia
- Wagner, H., Finkenzeller, T., Würth, S. & von Dullivard, S., P. (2014). Individual and Team Performance in Team-Handball: A Review. *Journal of Sport Science & Medicine*, 13 (4), 808-816

ARCHETIPIKUS KOZMOLÓGIA – JUNG ANALITIKUS PSZICHOLÓGIÁJÁTÓL A MODERN ARCHETIPIKUS VILÁGKÉPIG¹

KANÁSZ Nikolett

Absztrakt

A tanulmány egy modern, a transzperszonális pszichológia irányzatához köthető szerző, Richard Tarnas (1950-) 'archetipikus kozmológia' névre keresztelt koncepcióját, valamint a teória megalkotásának háttérében álló főbb filozófia- és pszichológiatörténeti előzményeket mutatja be. A szerző három évtizedes kutatómunkájának eredményeként 'Cosmos and Psyche' című művében (2006) C. G. Jung pszichológiájából kölcsönzött fogalmakra alapozva – mint pl. a kollektív tudattalan, az archetipusok és a szinkronicitás –, valamint a kortárs asztrológiai iskolák tanaiból kiindulva egy olyan holisztikus-spirituális világképet vázol fel, mellyel a bolygók mozgása és az emberi tapasztalat archetipikus mintázatai között jelentőségteljes együttjárást, avagy „archetipikusan informált szinkronicitást” igyekszik bizonyítani. A tanulmányban ismertetésre kerül a transzperszonális pszichológia kialakulása és főbb célkitűzései, C. G. Jung okkultizmussal kapcsolatos élettörténeti előzményei és a munkásságában megjelenő asztrológiai vonatkozások, a modern asztrológiai iskolák jungi tanokat érintő összefüggései, az archetipikus kozmológia elmélete, a koncepció háttérében álló főbb filozófia- és pszichológiatörténeti előzmények, valamint a mű utóélete, külföldi és hazai recepciója.

Kulcsszavak: transzperszonális pszichológia ■ asztrológia ■ archetipikus kozmológia ■ szinkronicitás

1. BEVEZETÉS:

AZ ARCHETIPIKUS KOZMOLÓGIA A PSZICHOLÓGIATÖRTÉNETBEN

A transzperszonális pszichológiát és pszichoterápiát, amely a „negyedik erőirányként” az 1960-as évek végén konceptualizálódott az Egyesült Államokban, Anthony J. Sutich (1973, 3.) olyan irányzatként definiálja, amely a minden emberben potenciálisan jelenlévő magasabb tudatállapotok megismerésével, elfogadásával és megvalósításával foglalkozik. Sutich (1968, 78.) megfogalmazásában² a kialakulóban lévő transzperszonális pszichológia a „*valakivé válás, az egyéni- és fajspecifikus metaigények, a végső értékek, az egységtudat, a csúcslélmények... a misztikus tapasztalatok... a végső jelentés, a szelf-transzcendencia... és az egyének és fajok közötti együttműködés empirikus és tudományos tanul-*

¹ A tanulmány előadás formájában elhangzott a 2020. február 15-én, Budapesten megrendezett Koronkai Bertalan Emlékkonferencián, a Magyar C. G. Jung Analitikus Pszichológiai Egyesület 24. konferenciáján

² Sutich (1968, 78.) lábjegyzetben említi, hogy ezen – egyik első – definíció megfogalmazásában Dr. Abraham H. Maslow és Miles Vich voltak segítségére

mányozását” tűzte ki célul. Az új pszichológiai iskola korai öndefiníciós törekvéseinek kezdetlegességéből (Walach, 2011, 99.) adódik, hogy az eljövendő évtizedek során számos szerző a tisztázás igényével lépett fel (ld. Lajoie & Shapiro, 1992; Vich, 1992; Walsh & Vaughan, 1993); pl. Walsh és Vaughan (1993) tanulmányukban kilenc olyan, a transzperszonális diszciplínát érintő definíciót adtak közre, amely véleményük szerint elősegítheti a területen belüli konszenzus létrejöttét, valamint a más tudományterületeken munkálkodókkal történő hatékony kommunikációt. Az általuk közölt meghatározások szerint „a transzperszonális pszichológia a pszichológiának azon területe, amely a transzperszonális élményekkel és az ezekhez kapcsolódó jelenségekkel foglalkozik...” (203.); valamint „a transzperszonális élményt olyan tapasztalásként definiálhatjuk, mely során az identitás vagy szelf érzése túlmutat (transz-) az egyéni vagy személyes szférán, ezáltal az emberiség, az élet, a psziché vagy a kozmosz tágabb aspektusait foglalja magába.” (203.).

A transzperszonális pszichológia gyökereit tekintve számos ősi, ugyanakkor modernkori forrásból is táplálkozik (ld. Taylor, 1992; Walach, 2011; Scotton, Chinen & Battista, 1996), melyeket jelen tanulmányban csupán a teljesség igénye nélkül sorolhatunk fel: előbbi kapcsán említhetjük többek között a keleti vallási hagyományokat, a zsidó-keresztény tradíciót, a primitív sámánizmust, az iszlám költészetet vagy a szúfi rituálékat (Taylor, 1992, 286.), utóbbi tekintetében William James munkásságát (ld. Ryan, 2008; Taylor, 1996; Shanker & Parameswaran, 1986), Carl Gustav Jung analitikus pszichológiáját (ld. Scotton, 1996; Brookes, 2011; Vaughan, 2013), Roberto Assagioli pszichoszintézisét (ld. Assagioli, 1965/1971; Battista, 1996; Firman & Vargiu, 2011) vagy Abraham Maslow humanisztikus pszichológiai szemléletét (Maslow, 1971/1993; Battista, 1996; Grof, 2008). A kortárs transzperszonális alkotók között említhetjük pl. Stanisav Grof, Ken Wilber, Jorge Ferrer és James Hillman nevét (Shewmaker & al., 2018).

A transzperszonális mozgalom tudományterületté váláshoz szükséges első lépést 1969 tavaszán teljesítette, amikor útjára indult szakmai folyóiratuk, a *Journal of Transpersonal Psychology*³; rövidesen szakmai konferenciákra is sor került, valamint több olyan – magánkézben lévő – intézmény alakult, amely a transzperszonális jelenségek kutatását, valamint posztgraduális hallgatók képzését tűzte ki célul; a legfontosabb ilyen intézmények az Egyesült Államokban a Saybrook Egyetem (*Saybrook University*), a Kaliforniai Integrál Tanulmányok Intézete (*California Institute of Integral Studies, CIIS*), a Kaliforniai Transzperszonális Pszichológia Intézet (*California Institute of Transpersonal Psycholo-*

³ A folyóiratot Abraham Maslow és Anthony J. Sutich alapította (Powers, 2005, 222.), de a mozgalom első résztvevői közt jelen volt még Miles Vich, James Fadiman, Harriet Francisco, Michael Murphy, Viktor Frankl, Stanislav Grof, Joseph Adams, Sidney Jourard, John Levy és Sonja Margulis (Guest, 1989, 62.; Chinen, 1996, 10.)

gy, ma: *Sofia University*), valamint az Esalen Intézet (*Esalen Institute*) voltak (Chinen, 1996; Walach, 2011; Goldman, 2012).

Tekintettel arra, hogy a jelen tanulmány középpontjában álló elmélet, vagyis az *archetipikus kozmológia* szerzője, Richard Tarnas (1950-) több olyan, a fentiekben említett szerzővel és intézménnyel állt kapcsolatban mind tanulóévei, mind későbbi oktatói- és kutatói tevékenysége során, akik vagy amelyek valamilyen módon a transzperszonális szellemiséget közvetítik (Tarnas, 2011), valamint maga is elnöke volt a Nemzetközi Transzperszonális Egyesületek (*International Transpersonal Association, ITA*) (CIIS.edu, 2020), indokoltnak találtuk a „negyedik erőirány” előzetes, rövid ismertetését, hogy tulajdonképpeni kontextust szolgáltatassunk a későbbiekben bemutatott koncepciónak.

Richard Tarnas, filozófus és kultúrtörténész Svájcban született, de iskoláit az Egyesült Államokban, Detroitban és a Harvardon végezte, majd PhD fokozatát 1976-ban a kaliforniai Saybrook Egyetemen szerezte meg – doktori disszertációját a pszichedelikus terápia témájában írta Stanislav Grof közreműködésével (ld. CJSSF, 2013; Grof, 2006, 910-912.). 1974-től 1984-ig a kaliforniai Esalen Intézetben élt és munkálkodott, mely intézmény főként az alternatív, ezoterikus spirituális utak iránti nyitottságáról és humanisztikus pszichológiai fókuszáról híresült el (Goldman, 2012; Tarnas, 2011), majd az 1990-es évektől a Kaliforniai Integrál Tanulmányok Intézetének munkatársa, filozófia és pszichológia professzora, a *Philosophy, Cosmology, and Consciousness* („Filozófia, Kozmológia és Tudatosság”) posztgraduális program alapítója. Tarnas (2011, 2.; CJSSF, 2013) az Esalen Intézetben töltött éveit számottevő jelentőségűnek tartja szemléletének alakulásában, mind az intézmény légköréből adódóan, mind a rá nagy hatást gyakorló oktatók tekintetében – kiemelten hivatkozik pl. Joseph Campbellre, Gregory Batesonra, Huston Smithre és Stanislav Grofra. Az archetipikus kozmológia elmélete a Groffal való közös munkájuk során körvonalazódott, amikor az emberi tudatot érintő vizsgálódásaik kapcsán úgy találták, hogy az általuk vizsgált egyének jelentős pszichológiai transzformációinak időszakai egybeesnek az egyének asztrológiai születési képletén tranzitáló bolygók szimbolikus jelentésével.⁴ Tarnas ezután módszeres kutatómunkába kezdett, majd több évtizedes vizsgálódást követően publikálta a *Cosmos and Psyche* („Világegyetem és Lélek”, 2006) c. művet, amelyben kutatási eredményeit adja közre, valamint a témával szoros összefüggésben a modernitás válságáról, illetve az annak háttérében álló történeti előzményekről ír. A kutatás során két fő forrásból merítkezett: egyrészt mélylélektannal foglalkozó szerzők írásaiból, mint C. G. Jung, Freud és William James; másrészt asztrológus szerzők műveiből, mint amilyen Dane Rudhyar, Alan Leo, Charles Carter, Charubel és Reinhold Ebertin (Tarnas, 2011, 3-4.).

⁴ Az asztrológia tárgykörének Esalen-beli meghonosodása Dane Rudhyar asztrológus nevéhez fűződik (Tarnas, 2011, 2.), aki 1969-ben vendégelőadóként érkezett az intézetbe (Lewis, 2003, 582.)

Tekintettel arra, hogy az archetipikus kozmológia elméleti háttérének felvázolásakor Tarnas különösen nagy hangsúlyt fektet C. G. Jung analitikus pszichológiájára⁵, valamint a tényt, hogy Jung maga is hosszú évtizedeken át foglalkozott asztrológiával, a továbbiakban röviden ismertetnénk Jung okkultizmussal, azon belül főként az asztrológiával való kapcsolatát, az ezen tárgyköréről alkotott elképzeléseit, valamint hogy azok miként jelennek meg analitikus pszichológiájában.

2. JUNG ÉS AZ OKKULTIZMUS KAPCSOLATA

C. G. Jung (1875–1961) tudományos érdeklődése az emberi kultúra számos területét magába foglalja (pl. a mitológiát, a művészet- és kultúrtörténetet, a filozófiát, a vallást stb.), így nem különösebben meglepő, hogy okkult, ezoterikus tanokkal (pl. alkímiával, asztrológiával és Ji Kinggel) is behatóan foglalkozott. Az okkult jelenségek iránti érdeklődésének kialakulása egészen kisgyermekkorában gyökerezik; jelentős szerepet játszottak benne felnövekedésének körülményei, családi háttere (Jung, 1962/1987; Lachman, 2010).

Édesapja, Paul Achilles Jung protestáns lelkész volt; édesanyja Emilie Preiswerk, Samuel Preiswerk hebraisztikával foglalkozó tudós, valamint a bázeli protestáns felekezet vezetőjének legkisebb lánya, aki késő tinédzser éveiben „médiúmisztikus erőket” kezdett kifejleszteni, feltehetőleg részint édesapja hatására, aki szintén rendszeresen beszélgetett elhunyt felesége szellemével. Emilie húszéves korától kezdve gyakorta esett transzba és lépett kapcsolatba halottak szellemeivel (ld. Lachman, 2010, 19.).

Jung maga is észlelt okkult jelenségeket; négy éves korában pl. egy fejtelennel látott kifelé lebegni édesanyja szobájából, hét évesen pedig egy pszeudokruppos köhögési roham alkalmával megjelent előtte egy ragyogó kék kör, amiben aranyszínű angyalok kavargtak (Lachman, 2010, 22.). Évekkel később, egyetemista korában újfent élénk érdeklődést kezdett mutatni a szellemvilág iránt; egy barátja édesapjának a könyvtárában rátalált egy spiritualizmusról szóló könyvre, melynek elolvasását követően beleásta magát a témába; felfedezte, hogy amiket ezekben a művekben olvasott, hasonlítanak a történetekhez, amiket felnövekedése során családjától hallott.⁶ Később, egyetemi évei

⁵ Tarnas jungi mélylélektan iránti érdeklődését jelzi, hogy rendszeresen tart előadásokat különféle jungiánus intézményekben és közösségekben világszerte, valamint hogy hat éven át foglalt helyet a San Francisco-i C. G. Jung Intézet (C.G. Jung Institute of San Francisco) igazgatótanácsában (forrás: <https://www.jung.org/event-2015170>)

⁶ Jung így ír a kötettel való találkozásáról: „(...) Kezdeti kételyeim hamarosan szertefoszlottak, mert hamarosan fel kellett ismernem, hogy alapjában ugyanolyan vagy hasonló történetekről van benne szó, mint amilyeneket kisgyerekek korom óta vidéken oly gyakran hallottam. Anyaga tehát kétségkívül hiteles volt. Hanem a nagy kérdésre: vajon fizikai értelemben véve is igazak-e ezek a történetek – még mindig nem kaptam bizonyosságot. Annyit mindenesetre megállapíthattam, hogy, úgy látszik, minden időben és a föld legkülönbözőbb részein újra meg újra elmesélgetik ugyanazokat a történeteket. Ennek csak van valami oka. (...) Akkor tehát az emberi lélek objektív magatar-

alatt még egy csoportot is szervezett a diáktársaiból, amely okkult kísérleteket vitt véghez⁷ (Lachman, 2010, 45.).

1902-ben orvosi disszertációját is okkult jelenségek vizsgálatából írta, melynek címe: „Az ú.n. okkult jelenségek pszichológiája és patológiája” (*The Psychology and Pathology of So-Called Occult Phenomena*) volt, és amelyben egy fiatal médiumlány esetét vizsgálta klinikai szempontból, akinek szeánszain ő maga is résztvett az 1890-es évek közepén.⁸ A mű konklúziójából arra következtethetünk, hogy Jung előtt már ekkor elkezdett körvonalazódni a kollektív tudattalan fogalma⁹ (W. M., 1982/2008, viii.).

Megemlítedő, hogy Jung okkultizmus iránti érdeklődése nem számított rendhagyónak ezidőtájt; a századforduló környékén számos spiritiszta, misztikus és ezoterikus mozgalom és irányzat ütötte fel a fejét világszerte a tudomány és a technika rohamos fejlődésére, valamint a nyugati vallások megrendülésére adott reakcióként (ld. Gyimesi, 2011; Hanegraaff, 2013; Owen, 2004).

2.1. Jung és az asztrológia

Jungra a Freuddal történő első találkozás – ami visszaemlékezése szerint 1907. februárjában történt, és egy 13 órán át tartó beszélgetést eredményezett (Jung, 1987, 186.) – mély benyomást gyakorolt; a pszichoanalízis atyját „*rendkívül intelligensnek, éles eszűnek és minden tekintetben figyelemre méltónak*” találta (187.); mégis, már ekkor felmerültek benne „tisztázatlanságok”, melyek főként a kettőjük közötti elméleti különbségeknek voltak tulajdoníthatók.¹⁰ Jones – Freud életrajzírója – szerint Freud és Jung 1910. december 27-ei, müncheni találkozásukon¹¹ többek között hosszasan beszélgettek az okkultizmusról is, és

tásával függhet össze. Ámde éppen erről a fő kérdésről, a lélek objektív természetéről nem lehetett egyáltalán semmit sem megtudni, csak amit a filozófusok állítottak.” (Jung, 1962/1987, 129.)

⁷ 1897-ben, fiatal egyetemistaként Jung előadást tartott az okkultizmusról és a pszichológiáról a Zofingia diákegyetemben, ahol kijelentette, hogy a lélek valóban létezik, intelligens és halhatatlan, és független a tértől és az időtől; kiállt a szellemek és a spiritualizmus valósága mellett, melynek bizonyítékát a telekinézisben, az elhunytak üzeneteiben, a hipnózisban, a tisztánlátásban, a jövőbelátásban és a prófétikus álmokban vélte felfedezni (W. M., 1982/2008, viii.).

⁸ A médiumlány – akire disszertációjában S. W.-ként hivatkozik – egyébként Helene Preiswerk, anyai ági unokatestvére volt (ld. Gyimesi, 2011, 105-108.).

⁹ „*Átrágtam magam az okkult irodalmon annyiban, amennyiben azt a téma [a lány látomásainak alapgondolata] megkövetelte, és rengeteg, a gnosztikus rendszerünkkel való párhuzamot fedeztem fel, különböző századokból datálva, szétszóródva mindenféle műben, melyek legtöbbje a páciens számára nem volt elérhető.*” (Jung, 1902, idézi W. M., 1982/2008, viii.).

¹⁰ Freud merev ragaszkodása a „szexualitás-elmélethez”, valamint okkultizmus ellenes „hadjárata” egyre inkább próbára tette Jung iránta való elköteleződését; Jung felelevenít egy 1910-ben történő beszélgetést, melynek során Freud így szólt: „*Kedves Jung barátom, ígérje meg, hogy soha nem adja fel a szexualitás-elméletet. Ez a legeslegfontosabb. Tudja, dogmává kell tennünk, megrendíthetetlen bástyává.*” „*Bástyává – mi ellen?*” „*A fekete szennyáradat – az okkultizmus ellen.*” Később így folytatja: „*olyan tőrdőfés volt ez, amely barátságunk velejét érte.*” (Jung, 1957, 188.)

¹¹ A találkozó apropója Freud részéről egyfelől az volt, hogy Ferenczi okkultizmussal – többek között asztrológiával – kapcsolatos élményeit megbeszélje Junggal; a találkozót megelőzően Freud

Freud „nem volt különösebben meglepve, mikor értesült Jung régóta fennálló, a telepátia valódiságát érintő meggyőződéséről, valamint a tényről, hogy ő maga is sikeres kísérleteket folytatott a témában” (Jones, 1957, 387).

Elsőként egy 1911. május 8-ai, Freudnak írt levélben említi az asztrológiát: „A müncheni találkozó még mindig kitölti gondolataimat. Jelenleg asztrológiával foglalatoskodom, ami nélkülözhetetlennek tűnik a mitológia helyes értelmezéséhez. Furcsa és csodálatos dolgok rejlenek eme sötét vidékeken. Kérem, ne aggódjon amiatt, hogy e végtelenségekben kalandozom; visszatértemben a humán pszichéről való tudásunkat gazdag zsákmánnyal fogom gyarapítani. Még egy huzamosabb ideig hagynom kell magam megmámorosítani e bűvös légkörrel, hogy megfejthessem a titkokat, amik a tudattalan mélységeiben rejlenek.” (Jung, 1911/2018, 24.). Egy hónappal később, 1911. június 12-én egy következő levelében ismét felhossa a témát Freudnak: „Az éjszakáim javarészét asztrológia tölti ki. Horoszkópikus számításokat végzek, hogy megtaláljam a pszichológiai igazság magjához vezető utat. Néhány jelentős tényező, ami felmerült, bizonyosan hihetetlennek fog tűnni az Ön számára... Merem állítani, hogy egy nap az asztrológiában olyan tudást fogunk felfedezni, amit a régiek intuitíven az egekbe projektáltak. Például úgy tűnik, hogy a zodiákus jegyei karakterképek, vagy más néven libidószimbólumok, amik a libidó egy adott időpillanatra jellemző tulajdonságait ábrázolják.”¹² (Jung, 1911/2018, 25.)

Freud és Jung eltérő szemlélete egyre konfliktusosabb viszonyt generált a két pszichoanalitikus között, ami 1913-ban szakításukhoz vezetett; ehhez a freudi libidókonceptió átértelmezése mellett Jung okkult iránti érdeklődése is jelentős mértékben hozzájárult. A szakítást követő évtizedekben Jung további vizsgálódásokat folytatott a témában, ami az 1920-as és '30-as években tartott szemináriumában nyíltan megmutatkozik. 1929-ben, „Álomanalízis” című szemináriumán pl. az asztrológiát, mint „a pszichológia első formáját” nevezi meg (Jung, 1929/2018, 23.). Álláspontja szerint „az asztrológia nem csupán babonáság; a teozófiához hasonlóan magában foglal néhány olyan pszichológiai ténytet, melyek kivételes jelentőséggel bírnak.” (Jung, 1928/2018, 24.) Az 1950-es évektől kezdve az asztrológia témája inkább leveleiben és hivatalos írásaiban jelenik meg, melyekben a szinkronicitással (vagyis a „jelentésteli időbeni egybeesés”

ugyanis épp egy Ferenczi által javasolt asztrológust tervezett felkeresni Münchenben, akinek időközben – sajnálatos módon – elfelejtette a nevét. Jones szerint nem ez volt az első alkalom, hogy Freud egy tudattalan parapraxissal hozakodott elő annak érdekében, hogy kibújhasson az okkultizmust érintő vizsgálódás alól. Jung a beszélgetés során felvetette Freudnak, hogy szívesen együttműködik Ferenczivel a fent említett kérdésben, de néhány levélváltásnál tovább nem jutott az ügy. (Jones, 1957, 387.)

¹² Bár pontosan nem ismert, hogy Jung miként találkozott először az asztrológiával, több szerző említést tesz róla (Kerr, 1993, 821.; Savage Healy, 2017, idézi Tarnas, 2020, 169.), hogy az 1910. szeptember 20-án nála analízist kezdő Toni Wolff – későbbi munkatársa – akkoriban élénk érdeklődést mutatott a filozófia, a mitológia és az asztrológia iránt; lévén sokáig szoros kapcsolatban álltak Junggal, elképzelhető, hogy az ő inspirációjára kezdett Jung „horoszkópikus számításokba” és mélyedt el végül a témában. Greene (2018, idézi Tarnas, 2020, 169.) ugyanakkor cáfolja ezen állítást; szerinte Jung a Wolffal történő találkozáskor már legalább két éve ismerhette az asztrológiát.

jelenségével), a modern fizikával, illetve a test és tudat kapcsolatáról alkotott elképzeléseivel hozza összefüggésbe (Le Grice és Rossi, 2018, 2.).

Összességében kb. 50 éven át foglalkozott asztrológiával. Ez idő alatt többek között az asztrológia működési mechanizmusát fejtegette, melyről kétféle megközelítést tartott elképzelhetőnek; a projekciós mechanizmust: illetve a szinkronicitás magyarázó elvét. Erről tanúskodik egy 1947-ben, B.V. Raman professzornak írt levele: „ (...) azon állaspontra jutottam, hogy egy pszichológus számára különösképp érdekes terület az asztrológia, hiszen olyasféle pszichológiai élményeket tartalmaz, amiket a „projektált” jelzővel illethetünk – ez azt jelenti, hogy úgy találjuk, mintha a pszichológiai tények a csillagképekbe lennének írva. Ez eredetileg azon gondolat megfogalmazódásához vezetett, hogy ezek a tényezők a csillagokból származnak, míg csupán szinkronisztikus kapcsolatban állnak velük. Bevallom, ez egy nagyon érdekes gondolat, ami különös fényben tünteti fel az emberi elme szerkezetét.” (Jung, 1947/2018, 26.). Ugyanezen levélben ugyanakkor Jung felhívja a figyelmet az asztrológiával kapcsolatban felmerült legjelentősebb aggályára is, miszerint „amit az asztrológiai irodalomból hiányolok az főként a statisztikai módszertan, aminek segítségével bizonyos alapvető tények tudományosan megalapozottá válhatnak.” (26.)

2.2. A asztrológia Jung analitikus pszichológiájában

Jung asztrológiai elképzelései jelen vannak pszichológiai elméletének számos központi aspektusában, mint pl. az archetípustanban, a kollektív tudattalan koncepciójában, az individuációban, a szinkronicitásban, a szelf- és mandala szimbolizmusban, az alkímiában, a mitológiában és az istenkép evolúciójában. Le Grice és Rossi (2018, 2.) szerint ennek oka az lehet, hogy mind a jungiánus pszichológia, mind az asztrológia célkitűzése a nagyobb öntudatosság kifejlés-tése a tudattalan faktorok tudatos szintre emelésével.

Jung egyik nagy elméleti újítása a kollektív tudattalan koncepciója, melynek tartalmi az emberiség történelmi kortól, társadalmi vagy etnikai hovatartozásától független, általános emberi helyzetekre jellemző, ősidőktől fogva meglévő reakcióinak lenyomatai. A *kollektív tudattalan* domináns elemei az ősképek, vagy *archetípusok*; ezek olyan motívumok vagy szimbólumok, amik domináns funkcionális jellemzővel és nagy energiatöltéssel bírnak, döntő hatást gyakorolnak a lelki élet egészére, és numinózusok, vagyis alapvető jelentőségű tapasztalatokat hordoznak.¹³ (Jacobi, 2009, 57).

¹³ Jung az archetípus kifejezést a *Corpus Hermeticum*ból, valamint Pszeudo-Dionüsziosz (az Areopagita) tanulmányából (*De Divinis nominibus*) vette, de az őskép fogalmának meghatározásához Szent Ágoston *ideae principales* definíciója mentén jutott el, aki az ősképet mint „öröktől fogva létező, állandó mintázatokat” nevezi meg, amik a mindennek az alapját alkotva az isteni megértéshez tartoznak. (Jacobi, 2009, 57-58.)

Az archetípusos tartalom leginkább metaforákban jelenik meg; egyrésről az álmokban, másrésről a mitológiában, az irodalomban és más művészetekben érhetjük tetten őket, mivel az istenek és istennők, hősök, drámai jelenetek és cselekmények tulajdonképpen a psziché aktivitásának metaforái (Rossi, 2018, 37.). Az archetípusos szimbólumok természetükből adódóan nem szó szerint értelmezendők; hozzájuk több jelentésréteg is társulhat. *„Egyetlen pillanatig sem ringathatjuk magunkat abba az illúzióba, hogy egy archetípust véglegesen meg lehet magyarázni, és ezzel el lehet intézni”* – írja Jung. *„A magyarázat legjobb kísérlete sem más, mint többé-kevésbé sikerült fordítás egy másik képi nyelvre.”* (Jung, 1954/2011, 159.)

A pszichés tényezők magyarázatára Jung előszeretettel alkalmazott asztrológiai párhuzamokat is. Például az *„Átváltozás Szimbólumaiban”* (Jung, 1956/1976, 298.) azt írja: *„A pszichikus életenergia, a libidó a Nap szimbolikájában, vagy a szoláris attribútumokkal rendelkező hősök alakjában mutatkozik meg.”* Ehhez hasonlóan a *“Mysterium Coniunctionisban”* a Nap szimbolikájáról a következőképpen ír: *„(...) a király lényegében szinonimája a Napnak, a Nap pedig a psziché világos oldalát, a tudatosságot reprezentálja, ami a Nap utazásának mintájára minden reggel felébred az alvás és az álmok óceánjából, hogy aztán éjjel ismét elmerüljön benne. Csak úgy, mint a bolygók körtáncában, vagy mint a csillagokkal teliszórt égen, a Nap magányos alakként utazik, mint ahogy a többi planetáris archón is; így a ‘tudatosság’, ami az univerzum középpontjaként mindent önnön egójára vonatkoztat, csupán egy a tudattalan archetípusai közül...”* (Jung, 1955-1956/2018, 33.)

1954-ben André Barbault, francia asztrológus levélben interjúvolta meg Jungot az asztrológia és pszichológia összefüggéseiről alkotott elképzeléseiről. Jung azt írja, hogy *„az élet első tapasztalatait egyrésről a környezet sajátos (patogén) hatásai befolyásolják, másrésről a pszichés diszpozíció, mint pl. az öröklés, ami a horoszkópban is felismerhető módon fejeződik ki. Ezutóbbi látszólag megfeleltethető egy meghatározott pillanatnak az istenek kollokviumában, melyek más néven a pszichés archetípusok.”* (Jung, 1954/2018, 26.). Ugyanezen levélben később úgy folytatja, hogy: *„Az asztrológia épp úgy, mint a kollektív tudattalan, amivel a pszichológia foglalkozik, szimbolikus konfigurációkat tartalmaz: az „égitestek” az istenek, melyek a tudattalan erőinek szimbólumai.”* (Jung, 1954/2018, 32.) *„Szinte biztos vagyok benne”* – írja Jung –, *„hogy az asztrológia szimbolikus értelmezési módszeréből tanulhatunk valamit mi (pszichológusok) is; hiszen ez az archetípusok (vagyis az istenek) és ezek összefüggéseinek értelmezéséről szól, ami mindkét diszciplínának közös érdekét képezi. Elvégre a tudattalan pszichológiája különösképp érdekelt az archetipikus szimbolizmus ügyében.”* (Jung, 1954/2018, 32.)

Az *„Átváltozás Szimbólumaiban”* Jung (1956/1976, 54-55.) felveti, hogy noha a modern ember számára már elképzelhetetlen a régiek abbéli hite, hogy álmukban egy istenség vagy démon szól hozzájuk, a pszichológia nyelvére lefordítva

csupán az történik, hogy a psziché egy ismeretlen része aktiválódik, hogy felkészítse az álmodót az eljövendő nap eseményeire. „...A mai kor előtt mindig hittek valamilyen istenekben. A szimbolika példátlan kiüresedésére volt szükség ahhoz, hogy az isteneket pszichés tényezőkként, konkrétan a tudattalan archetípusaiként fedezzük fel újra.” – írja „A kollektív tudattalan archetípusairól” c. művében (Jung, 1954/2011, 29.). „Álomanalízis” c. előadásában megjegyzi, hogy „lévén az emberi lélek mindig is létezett, mindigvégig lennie kellett valaminek, ami egyenértékű volt a pszichológiával. (...) Az asztrológia a 17. századig elfogadott volt, és az álmokkal együtt orvosok használták egyetemeken betegségek diagnosztizálására.” (Jung, 1929/2018, 23.)

Álláspontja szerint „a csillagokkal való kapcsolatunk olyan idős, mint az emberiség maga. A primitívek úgy hitték, hogy a hullócsillagok valójában az égből leszálló lelkek, amik emberi formában kívánnak megtestesülni. (...) Később a csillagokat az istenekkel azonosították, akikre egyszerre emberi lényekként és csillagokként is gondoltak; például Jupiter, Vénusz és Merkúr egyszerre istenek, egyszerre égitestek is voltak. Az, hogy egyszerre kétféleképp is értelmezték őket, annak köszönhető, hogy ezen régi istenek az emberek személyiségének temperamentumait és alkotóelemeit jelentették. Például Mars a haragot, a marsikus temperamentumot személyesíti meg, ami egy háborús temperamentum, a horoszkópban pedig a Mars a marsikus alkotóelemet mutatja.” (Jung, 1932/2018, 35.)

3. A NYUGATI ASZTROLÓGIA A MODERN KORBAN

A modern nyugati asztrológia kezdete a brit teozófus, Alan Leo (1860-1917) nevéhez fűződik, akinek írásai a huszadik század fordulóján jelentek meg; az asztrológia és a teozófia közötti szoros kapcsolatról – mint az már említésre került – Jung maga is írt. A modern kori asztrológiában jelentkező teozófiai hatás megfigyelhető még Marc Edmund Jones (1888-1980) és Dane Rudhyard (1895-1985) műveiben is; ők hárman jelentékeny szerepet töltek be az asztrológia pszichológiai, vagy spirituális megközelítésének kifejlesztésében, ami a konkrét események bejósolása helyett inkább az asztrológia önismereti funkciójára helyezi a hangsúlyt (Le Grice és Rossi, 2018, 5.).

Napjainkban a kortárs asztrológiai irányzatok egyik legkiemelkedőbb tagja a pszichológiai asztrológia (vagy asztropszichológia) irányzata, ami a legközelebbi kapcsolatot mutatja a jungi pszichológia elméletrendszerével. A pszichológiai asztrológia kiemelkedő szerzői többek között Liz Greene, Howard Sasportas, Stephen Arroyo, Karen Hamaker-Zondag, Alice O. Howell és Richard Tarnas. Bennük közös, hogy mindannyian jungiánus módon gondolkodnak az asztrológiáról, vagyis elismerik a tudattalan valóságát és a szimbólumok fontosságát a psziché megértésében, a mitológiai elképzelések és az archetípustan felhasználásával (Le Grice és Rossi, 2018, 6.).

Az asztrológia és a pszichológia szintetizálásáról szóló törekvések megjelennek pl. a jungi tipológia és az asztrológiai elemtan, illetve a zodiákus jegyeinek összevetési kísérleteiben is. Erről az elsők között Stephen Arroyo értekezett az 1970-es évek közepén, majd Liz Greene, asztrológus és jungiánus analitikus is kifejtette a témáról gondolatait *Relating* c. könyvében, melyben a négy jungi lélektani funkciót a négy őselemmel felelteti meg, a Levegőt a gondolkodáshoz, a Vízet az érzéshez, a Földet az érzékeléshez, a Tüzet pedig az intuícióhoz rendelve (Greene, 1978, 56.). A szintetizálási kísérletekre egy másik példa a jungi árnyék koncepció és a Szaturnusz bolygó összefüggéseinek leírása, amiről szintén Greene írt bővebben (Greene, 1976/2011).

Richard Tarnas koncepciója, melyet ‘archetipikus kozmológia’ névre keresztelt el, az asztrológia háttérben húzódó elméleti feltevésekre reflektál, és jelentősége abban rejlik, hogy az asztrológia és a pszichés jelenségek, valamint a történelmi események összefüggéseiből egy olyan „új” világnézetet fogalmaz meg, melyet egyfajta megoldásnak szán a – véleménye szerint – szélsőségesen materialista és vallástalan modern világ világnézeti válságára.

4. RICHARD TARNAS ARCHETIPIKUS KOZMOLÓGIÁJA – ELŐZMÉNYEK

Tarnas *archetipikus kozmológia* elnevezésű koncepciójának összefoglalását *Cosmos and Psyche* c. könyvében mutatta be először, bár már korábban is publikált egy könyvet az asztrológia témájában (ld.: *Prometheus the Awakener*, 1995, Spring Publications).

A 2006-ban megjelent mű előzményének tekinthető az 1991-ben megjelent „A nyugati gondolat stációi” c. könyv (*The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View*), melyben a nyugati (európai) világ szemléletváltozásainak, a gondolkodás fejlődésmenetének, folytonosan változó valóságképeinek összefoglaló, kronologikus leírását igyekszik adni. A kötet anyaga a klasszikus (ókori) görög kultúrától kezdve napjainkig mutatja be a jelentős kulturális irányzatok és világszemléletek megszületését, virágzását és újabbakba való átmenetét, mindegyiket a maga vonatkoztatási rendszerén belül ismertetve (Tarnas, 1995, 17.), egyúttal a Thomas Kuhn által a hatvanas években megfogalmazott paradigmaváltások koncepciójának mintájára (ld. Kuhn, 1970/2000).¹⁴

¹⁴ A mű felfogásmódja a Kuhn által „A tudományos forradalmak szerkezete” c. műben megfogalmazott paradigmaváltások koncepcióját terjeszti ki az emberiség történetének elmúlt kb. három-ezer évére. Eszerint (röviden:) a tudomány fejlődése nem tisztán lineáris folyamat, hanem paradigmaváltásokon keresztül megy végbe; az épp aktuális kutatási gyakorlatot meghatározó tudásrend a fejlődés egy bizonyos pontján válságba jut, ami az erős szakmai bizonytalanság állapotáról is felismerhető. Ennek feloldására a régi szabályok újírására, a (korábban) érvénytelennek gondolt megközelítések integrációjára van szükség, ami csupán az uralkodó paradigma gyökeres megváltoztatása révén valósulhat meg (Kuhn, 1970/2000).

Tarnas egy 2006-ban adott interjújában (2006a, 45.) „A nyugati gondolat stációi”-t mint „trójai falovat” említi, amivel – akaratán kívül – széleskörű ismertségre tett szert¹⁵, noha eredetileg egy asztrológiai témájú könyvhöz kezdett anyagot gyűjteni, ami végül önálló művé nőtte ki magát.¹⁶ Ezen mű folytatása tehát a *Cosmos and psyche*, melyben Tarnas a modern világkép válságának hátterében álló történeti előzményekre reflektál, valamint az *archetipikus kozmológia* formájában egy lehetséges megoldást kínál a krízis feloldására.

4.1. A modern kor válsága¹⁷

Tarnas (2006b, 27-51.) összefoglalásában az univerzum modern, „varázstalanított” felfogásának létrejötte a modern szelf kialakulásával egyidőre tehető, avagy a modern szelf és a modern kozmosz koncepciója egyszerre születtek.

A modern szelf születésének kezdete kb. 500 évvel ezelőttre, a reneszánsz időszakára tehető, amikor az uralkodó emberkép jelentős változásnak indult; fontos mérföldkőként hivatkozik Picco de la Mirandola 1486-ban íródott „Beszéd az ember méltóságáról” c. művére, ami az új embereszményről alkotott kiáltványként is értelmezhető. Az ebben felvázolt emberi lény – a többi teremtett lényhez képest – szabad, saját kedve szerint alakítja önmagát, dinamikus, kreatív és multidimenzionális, aki az egésztől való elválasztottságban, ugyanakkor egyedülálló szuverenitással felügyeli a világ többi részét. Az új ember eszménye megjelenik a kor jelentős alkotóinak munkásságában, pl. Da Vinci és Michelangelo mesterműveiben, Kolumbusz, Magellán és Luther munkálkodásában, valamint egyfajta tetőpontnak tekinthető Kopernikusz heliocentrikus elméletének 1543-ban történő közzététele, aminek következtében kezdetét vette a tudományos forradalom.

A kopernikuszi fordulat kapcsán megállapítja, hogy az egyszerre jelentett fizikai és metafizikai fordulatot; előbbi azért, mivel az egész addig uralkodó középkori világképet támadva a kozmosznak új dimenziókat, felépítést és jelentést

¹⁵ „A nyugati gondolat stációi” több, mint 200.000 példány eladásával 2006 egyik bestsellere lett, számos egyetemen oktatási segédanyagként kezdték alkalmazni, ezáltal Tarnasnak nemzetközi hírnevet hozva.

¹⁶ „...Úgy éreztem, hogy az embereknek meg kell érteniük az archetípusok természetét; kezdve Platónnal, majd ahogy Arisztotelész nézetei megváltoztatták a korábbi értelmezést, a kereszténység szerepét mindebben, majd ahogy a kopernikuszi forradalom életre hívta a modern kozmológiát, majd amit a mélylélektan és Jung szolgáltatott a kibontakozóban lévő drámához, és így tovább. De ahogy igyekeztem mindezt belezsúfolni egy tágabb elméleti keretbe, végül egy önálló könyvé nőtte ki magát, és ebből lett „A nyugati gondolat stációi”. Ebben a könyvben nem firtatom vagy védem az asztrológiai nézőpontot; inkább belevettem a narratívába, mint ahogy a nyugati történetéről szóló bármely jó intellektuális írás tárgyalná az asztrológia – meglehetősen fontos – történelmében betöltött szerepét.” (Tarnas, 2006a, 45.)

¹⁷ A cirkuláris történelemszemlélet, illetve a modernitás válsága kapcsán ld. még: Spengler, 1923/1995; Varga, 2010; Válczy, 2010; Bagdy, 2011, illetve a tradicionalisták írásait, pl.: Guénon, 1927/2008; Hamvas, 1983.

adott, utóbbi pedig mivel az ember és a kozmosz, valamint az ember és az Isten kapcsolatát újféle fényben tüntette fel. Kopernikusz és követői ugyanis a felfedezésnek magasfokú spirituális jelentőséget tulajdonítottak, áttörésüket isteni megvilágosodásnak, egyfajta spirituális ráébredésnek tartották, ami a kozmikus rend valós strukturális nagyszerűségére és intellektuális szépségére mutatott rá; ugyanakkor az emberi elme végre közvetlen kapcsolatot teremthetett a valós kozmikus renddel, mint ahogy az az isteni elme régóta fennálló szándéka volt.¹⁸ Azáltal, hogy az emberi elme képes volt ezen teljesítmény véghezvitelére, az emberi értelemben vetett bizalom hatalmas mértékben megnövekedett és megjelent az igény a kozmológiai igazság és az univerzum objektív valóságának feltárására.

A reneszázsot követő évszázadokban a modern tudomány kifejlődésével, majd a demokratikus individualizmus megjelenésével az emberi teljesítmény egyre magasabb szinteket ért el; ennek egyfajta csúcspontja volt az európai Felvilágosodás időszaka. A modern ember számára a teljesítmény legfőbb mozgatórugójává a józan ész lett, ami önképünk formáját és alapját is meghatározza. Ehhez hasonlóan a modern tudományos módszer egyik legalapvetőbb előfeltevése annak szisztematikus felismerése, hogy a világban az értelem és cél kizárólagos forrása az emberi elme, és hogy alapvető hiba olyasvalamit vetíteni a nem-emberire, ami emberi. Eszerint a megismerést „de-antropomorfizálni” kell, mivel a tények kívül, az objektív világban vannak, míg a jelentés a szubjektumon belül található. A modern világnézet – Descartes óta – radikálisan elválasztja egymástól a szubjektumot és az objektumot, ami végett az ember – ezidáig példátlan módon – képessé válik arra, hogy környezetét kiszámítsa, irányítsa és ezáltal manipulálni tudja.

Tarnas a *modernitás válságának* okát a modern világkép egyoldalú racionalitásának tulajdonítja (2006b, 69-97.). Jelen korunk világnézetét a primitív ember világszemléletével állítja szembe, ami nem tartja fent az objektum és szubjektum közötti döntő szétválasztást: a primitív emberi lény számára ugyanis a természeti világot értelem járja át, egy olyan értelem, ami emberi és kozmikus is egyben. A primitív világot lélek járja át, jelekkel és szimbólumokkal van tele, és ugyanazon pszichológiailag rezonáns valóság élteti, amelyet az emberek önmagukban tapasztalnak meg. A világot élő organizmusként tartja számon, amit a világlélek, az *anima mundi* éltet¹⁹, és amiben az ember úgy vesz részt, hogy

¹⁸ Erről tanúskodnak Kepler harmadik törvényének bejelentésekor írt szavai is: „*Most, hogy a hajnal tizennyolc hónapja felserkent, hogy a fényes nappal három hónapja világít, és néhány napja, amióta a teljes Napkorong megvilágítja csodálatos töprengéseimet, semmi sem tarthat vissza. Szabadon átengedem magam a szent örületnek; őszintén merem vallani, hogy elloptam az egyiptomiak arany edényeit, hogy sátorot építsek az én Istenemnek messze Egyiptom határaitól. (...) és írom e könyvet – akár a jelen nemzedékének, akár az utókornak, nem számít. Várhat egy évszázadot az olvasóra, hiszen Isten maga hatezer évet várt egy szemtanúra.*” (Kepler, 1619, idézi Tarnas, 2006b, 39-40.)

¹⁹ Az *anima mundi*, vagyis a világlélek koncepciója a gnoszticizmus és hermetikus hagyomány egyik alapvetése (ld. van den Broek & Hanegraaff, 1998, 3., 137.; Hanegraaff, 2013, 124.); koncepciója Platon Timaioszában, valamint a neoplatonistáknál is megjelenik, de Jung is számos helyen ír róla (pl. ld. „A nyugati és a keleti vallások lélektana”, 2005/2018, Scolar Kiadó)

közben a világgal folyamatos kölcsönhatásban léteznek. Ez a tudatosság differenciálatlan állapota, avagy a *participation mystique*, ami a világban való közvetlen belső részvétel bonyolult érzékelését jelenti, melyet rituálék közvetítenek. A primitív világ nyelvezete mitikus és numinózus, szimbolikus és archetipikus; a részvétel egyszerre többirányú, multidimenzionális, mindent átható és átfogó.

A modern világ ehhez képest – Max Weber híres, Schillertől kölcsönzött terminusa szerint – „varázstalanítva” van (ld. Angus, 1983; Jenkins, 2000, 12.). A „varázstalanodás” egy olyan történelmi, vagy időbeni folyamatot jelöl, amelyben a természeti világ és az emberi tapasztalat minden szegmense demisztifikálódik, teljes mértékben megismerhetővé, bejósolhatóvá és manipulálhatóvá válik, a tudomány és a racionalizmus értelmezési sémáinak segítségével. A világ emberközpontúvá válik, az univerzum pedig egyre személytelenebbé. Mivel a világot teljes egészében semleges tények alapján értelmezik, nem létezik többé olyan spirituális, szimbolikus vagy expresszív dimenzió, amely olyan kozmikus rendet biztosítana, amelyben az emberi létezés egyértelműen megtalálhatná a jelentőségét és célját. Emellett a „varázstalanítás” radikálisan fokozza az emberi szelf szabadság és autonóm szubjektivitás érzését is, így fokozza az ember abbéli képességét, hogy a természeti világot elsősorban formálandó környezetnek és az emberi haszonra felhasználható erőforrásnak tekintse (Tarnas, 2006b, 69-97).

4.2. Két paradigma találkozása

Tarnas ezen folyamat szemléltetésére két nagy *történelmi mítoszt*, két paradigmát említ, melyek olyan tartós, jelentéstételi, archetipikus struktúrákat jelölnek, amelyek befolyásolják a kulturális pszichét, formálják hiedelmeinket, és ezáltal kihatnak cselekvéseinkre, valamint arra, hogy hogyan értelmezzük önmagunkat.²⁰ (Tarnas, 2006b, 52-68.) A nyugati intellektuális és spirituális hagyomány alatt húzódó két (antitetikus) mítosz a Haladás és a Bukás mítosza (ld. Shay, 1957; Baudouin, 1950/2017).

A *Haladás mítosza* egy heroikus narratíva a progresszióról és a nemes eredményekről. Az emberi tudat fejlődése itt egy olyan epikus narratívába illeszkedik, ami egy hosszú, hősi utat mutat a primitív világ sötét tudatlanságából egy fényesebb, modern világba, ahol örökké gyarapodik a tudás, a szabadság és a jóllét, és amit a modern elme megjelenése, valamint az emberi értelem tartós fejlődése tett lehetővé. Ezen értelmezésben a történelem iránya előre és felfelé terjedő, az emberiség megtestesítője pedig az „ember” (anthropos, homo, l'uomo, l'homme, el hombre, chelovek, der Mensch), aki – implicite – egy olyan

²⁰ A történelmi mítosz definícióját először George Sorel adta meg 1908-ben megjelent „A haladás illúziója” c. művében, a történelmi mítoszok alatt olyan „racionálisan felfoghatatlan képi rendszereket” értve, melyek megegyeznek a csoport hitével/meggyőződésével, és a mozgalmak nyelvén fejeződnek ki (Sorel, 1908/1969).

maszkulin hősként képzelhető el, aki a természet és a hagyományok korlátozásai felé emelkedik, felfedezi a nagy kozmoszt, uralja környezetét, és meghatározza saját sorsát.²¹

A *Bukás mítosza* ezzel ellentétesen a heroikus mítosz árnyoldalaként fogható fel, avagy a progresszió elkerülhetetlen velejárója; eszerint ugyanaz a kulturális tradíció ami a fellendülést elősegítette, egyben központi szerepet játszott egy lassan kibontakozó válság kiváltásában, amely az élet minden területére kiterjed, az ökológiai és gazdasági tényezőktől a pszichológiai és szellemi szegmensig. Az emberi tudatosság evolúciója – ebben az értelmezésben – egybeesik a természet egyre pusztítóbb kihasználásával, a tradicionális őslakos kultúrák kiirtásával, a szellemi realitásokba vetett hit elvesztésével, és az emberi lélek egyre növekvő boldogtalanságával, ami egyre elszigeteltebbnek éli meg magát. Az emberi tudatosság evolúciója révén az emberiség radikálisan elválasztódott a természettel való, eredendő egységtől és összekapcsoltságtól, a világ deszakralizálódott, ami végül a nyugati tudomány és technológia által felhatalmazott modern ipari társadalmak hegemoniájához, a természet kizsákmányolásához és számos faj kihalásához vezetett.

Tarnas²² (2006b, 61-68.) szerint a két történelmi mítosz egyszerre érvényes, egymással kiegészítő-jellegű kapcsolatban vannak, avagy részaspektusai egy nagyobb referenciakeretnek, egy olyan metanarratívának, amelyben a két ellentétes interpretáció egymásbafonódik, hogy egy bonyolult, integrált egészt formáljon (ld. Gestalt-hatás). Ezen értelmezés szerint a modern kor válságának funkciója – ami egy évezredek óta kibontakozó evolúciós dráma tetőpontjaként is értelmezhető –, hogy egy magasabb szinten létrejövő szintézist készítsen elő. A posztmodern gondolkodásmód eszerint úgy is tekinthető, mint egy szükséges átmeneti szakasz a korszakok között, egy olyan időszak, amit a feloldódás és a nagyobb, tartós kulturális paradigmák közötti nyitás jellemez.

Emellett említést tesz egy harmadik aspektusról is, miszerint az emberiség történelmében vagy evolúciójában nincs koherens mintázat, vagy legalábbis nincs olyan, ami független lenne az emberi értelmezéstől; eszerint a történelemben bármiféle mintázatot az emberi elme projektál bele, különféle nem-empirikus tényezők hatására, mint pl. kulturális, politikai, gazdasági, szociális, szociobiológiai vagy pszichológiai. A történelem pusztán konstrukció, mivel a

²¹ Tarnas (2006b, 52-53.) szerint a nyugat ezen, „pozitív” oldala mutatkozik meg a görög filozófia és kultúra eredményeiben, a zsidó-keresztény hagyomány mély erkölcsi és szellemi törekvéseiben és a tudományos fejlődés nagyratörő vívmányaiban is (ld. Holdraszállás, Hubble űrtávcső stb.).

²² Idézi (61-62.) John Stuart Mill-t, aki Coleridge-ről szóló esszéjében a következőt írja: „Bizton állítható, hogy a szociálifilozófia szinte minden, múltbeli vagy jelenlegi nagy vitájában mindkét félnek igaza volt abban, amit megerősített, és tévedett abban, amit tagadott; és ha bármelyik felet arra készítettük volna, hogy a magáé mellett elfogadja a másik nézeteit is, már csak kevés kellett volna ahhoz, hogy doktrínája helyesnek bizonyuljon.” (Mill, 1838, 30.). Tarnas szerint e meglátás kiterjeszhető majdnem minden egyet nem értésre (így a két paradigma szembenállására is); avagy ha valami mellett érvelünk, sokszor elfojtjuk a másik oldalt, hogy igazunkat erősítsük, noha a két nézőpont egyszerre teszi ki a teljes képet.

mintázat az emberi szubjektumban lakozik, nem pedig a történelmi objektumban. Ugyanakkor Tarnas ezen lehetőséget elutasítja azzal, hogy „*a látszólag paradigmamentes relativizmus önmagában is egy paradigma*” (66-67); avagy noha elismeri, hogy mindig mítoszok és interpretatív kategóriák mentén látunk, ugyanezen felismerést képtelen önmagára vonatkoztatni.

4.3. Jungi koncepciók Tarnas elméletében

Tarnas *archetipikus kozmológiájának* kidolgozásakor három fő Jungi koncepcióra támaszkodott: a szinkronicitásra, a kollektív tudattalanra és azon belül az archetípustanra.

Jung a szinkronicitás jelenségéről először 1928-ban beszélt egy szeminárium alkalmával (ld. Tarnas, 2006b, 168.), majd 1930-ban, egy Richard Wilhelm emlékére írt szövegben javasolta a „szinkronicitás” kifejezést az olyan események közötti összefüggés leírására, melyek között nem kauzális (ok-okozati) kapcsolat, hanem időbeni szimultaneitás van jelen (Jung, 1930/2003, 55-56.). Jung leírja, hogy a tudattalan pszichológiáját érintő sokéves vizsgálódása során merült fel benne, hogy a kauzalitás elve nem alkalmazható minden tudattalantól származó jelenség magyarázatára; így jutott el a pszichés paralellizmusok jelenségéig, amelyek hátterében a „szinkronicitás”, vagyis a „jelentéssel telített időbeni egybeesés” (vagy egyidejűség) magyarázó elve húzódik. Meglátása szerint „... az idő nemcsak absztraktum, hanem sokkal inkább valamilyen konkrét folytonosság, ami olyan minőségeket, illetve alapfeltételeket foglal magában, amelyek különböző helyeken, viszonylagos egyidejűségben, és az oksági elvvel nem magyarázható párhuzamosságban nyilvánulnak meg, például az azonos gondolatok, szimbólumok vagy lelkiállapotok egyidejű megjelenésének formájában. (...) ami egy adott időpontban teremtődik, ama bizonyos időpillanat minőségeit hordozza magában.”²³ (Jung, 1930/2003, 56.). Jung ugyanitt a szinkronicitásra való példaként említi a kínai és európai korstílusok egybeesését, a Ji Csinget és az asztrológiát is.

Jung bevallása szerint a szinkronicitás koncepciójának gondolata elsőként az Albert Einsteinnel folytatott beszélgetései során ötlött fel benne az 1910-es évek folyamán, majd ezen impulzus vezetett a Wolfgang Paulival történő együttműködés létrejöttéhez is, akivel 1952-ben egy közös művet publikáltak „A ter-

²³ Jung erről így ír bővebben (56.): „Az asztrológia viszonylagos érvényességét bizonyítja, hogy valóban megvan a lehetőség arra, hogy a születési időpont alapján elégséges módon rekonstruálhassék a karakter. Mivel a nativitas semmiképpen sem a valódi asztronómiai csillagálláson, hanem egy önkényes, tisztán fogalmi időrendszeren nyugszik – a tavaszi napéjegyenlőség pontja a precesszió következtében asztronómiailag már régen eltolódott az Aries (Kos) 0°-tól –, ha valóban létezik igazi asztrológiai diagnózis, akkor az nem a csillagok hatásán alapul, hanem az általunk feltételezett időminőségeken, vagyis más szavakkal szólván, ami egy adott időpontban teremtődik, ama bizonyos időpillanat minőségét hordozza magában.”

mészet és a psziché értelmezése” (*The Interpretation of Nature and the Psyche*) címmel (Shamdasani, 2011, xii-xiii.). Ebben Jung „A szinkronicitás, mint az akauzális összefüggések alapelve” (*Synchronicity: an Acausal Connecting Principle*) című monográfiája kapott helyett, melyben a szinkronicitásról alkotott elméletét adja közre, valamint egy általa kivitelezett asztrológiai kísérletet is, melyben 180 házaspár szinasztriáját (születési képletének összehasonlítását) végezte el előzetesen megadott szempontok szerint (ld. Jung, 1960/2011, 43-68.). Jung és Pauli munkájukat tudatosan a prekarteziánus természetfilozófia megújításának vélték, implicite visszaállítva a fizikai és a spirituális világok közötti megfelelés antik felfogását, ezáltal áthidalva az ősi és a modern világképek közötti szakadékot (Shamdasani, 2011, ix.).

Jung szinkronicitás alatt elsődlegesen a belső – pszichés – állapot és a szimultán megjelenő külső esemény közötti jelentőségteljes egybeesést értette. Analitikus munkája során megfigyelte, hogy a páciensei terápiás folyamatában újra és újra szinkronisztikus események bukkannak fel, főként krízisek és jelentős transzformációk idején; úgy tűnt, hogy a belső és külső valóságok váratlan találkozása az egyénben a pszichológiai teljesség felé tartó, integráló-jellegű gyógyulási folyamatot indukál. (ld. *Az arany szkarabeusz esete*, Jung, 1960/2011, 109-110.)²⁴ Jung nézete szerint a szinkronicitások általában véve ugyanazt a szerepet töltik be, mint az álmok, a pszichés tünetek, és a tudattalan más manifesztációi; avagy kompenzálják a tudatos hozzáállást, hogy a pszichét a problematikus egyoldalúságtól egy nagyobb teljesség felé vezessék, ezáltal elősegítve az individuációs út létrejöttét. Jung értelmezésében a szinkronisztikus belső és külső eseményeket összekötő mögöttes jelentés természetét tekintve *archetipikus* jellegű.²⁵

Jung munkásságának utolsó szakaszáról Tarnas úgy gondolkodik, hogy a szinkronicitás megfogalmazásán keresztül – valamint azt párhuzamba állítva a kínai taoizmussal, a görög szimpátiatannal, a mikrokozmosz és makrokozmosz hermetikus doktrínájával, a középkori és Reneszánsz megfeleltetések tanával, és az „*unus mundus*” középkori felfogásával²⁶ – Jung egyre inkább közeledett

²⁴ Jung a saját életében is megfigyelt hasonló, szinkronisztikus eseményeket, ld. pl. a Henry Fierz-zel történő találkozást (Tarnas, 2006b, 180-183.).

²⁵ Jung archetipusokkal kapcsolatos nézetei (Tarnas, 2006b, 193-194.) munkásságának első és középső szakaszában egybehangzottak Kant ‘a priori’ formákról és kategóriákról alkotott nézeteivel, avagy az archetipusokat főként az emberi psziché belső világába lokalizálta; későbbi munkássága során azonban az archetipusok azon koncepcióját kezdte előnyben részesíteni, miszerint ezek az értelem vagy jelentés olyan autonóm mintázatai, amik mind a pszichét, mind az anyagot informálják, és egyben hídak is képeznek a belső és a külső világ között: „*A szinkronicitás egy olyan jelentést feltételez, amely ‘a priori’ az emberi tudatossághoz képest és látszólag az emberen kívül létezik.*” (Jung, 1960/2011, 85-86.)

²⁶ Marie-Louise von Franz így ír erről: „*A szinkronisztikus eseményekkel kapcsolatos leglényegesebb és bizonyosan a leglényűgözőbb dolog, avagy ami igazán numinózussá teszi őket, az az, ahogy felszámolódik bennük a lélek és az anyag kettőssége. Ily módon tehát a minden létező végső egységének egyfajta empirikus bizonyítékaként szolgálnak, amit Jung, a középkori természetfilozófia terminológiájából merítve unus mundusnak nevezett. A középkori filozófiában ezen fogalom*

a „meglekesített világ”, avagy az *anima mundi* felfogásának ősi koncepciójához; felfedezései révén megnyitotta a modern vallási helyzet és a tudományos világkép alapjaiban történő újradefiniálásának lehetőségét, és egyúttal egy kritikus lépést tett a vallás és a modern tudomány közötti skizma felszámolása felé.

4.4. Az archetipikus kozmológia

Tarnas asztrológia iránti érdeklődése a Jung által leírtakhoz hasonló szinkronisztikus események megfigyelése révén katalizálódott. Az Esalen Intézetben eltöltött éveit alatt, miközben doktori disszertációján dolgozott Stanislav Groffal, felfedezték, hogy a jelentős pszichológiai transzformációk, vagy „nem-általános tudatállapotok” megtapasztalásának legmegbízhatóbb indikátora a születési képlet adott pontjain tranzitáló (áthaladó) bolygók fényszögei (Tarnas, 2006a, 46.).

1976-tól, disszertációjának évétől Tarnas elkezdte felállítani és tanulmányozni az Esalenben lakó, vagy ott megforduló egyének születési képleteit, majd több száz analízist követően kiterjesztette a vizsgálatot olyan híres személyek képleteire is, mint Freud, Jung, Nietzsche, Virginia Woolf, Simon de Beauvoir, Newton és Galilei (Tarnas, 2006a, 46.; 2006b, 438-439.). Ezután a külső bolygók ciklusai, valamint a főbb történelmi események és kulturális irányzatok közötti korreláció vizsgálata következett, ami úgy remélte, hogy a kollektív psziché archetipikus dinamikáira deríthet fényt.

Kutatásai során úgy találta, hogy – egyéni szinten – a pszichológiai áttörések és gyógyító átalakulások konzisztensen korrelálnak bizonyos bolygóállásokkal, míg a tartósan fennálló, pszichológiai értelemben vett „nehéz” időszakok másféle bolygók tranzitjainak kategóriáival esnek egybe (Tarnas, 2006a, 214.). Ugyanezen mintázat megjelent a történelmi és kulturális jelenségek kapcsán is; Tarnas arra jutott, hogy a történelmi időfolyam tekintetében egyfajta belső rend figyelhető meg, ami kapcsolatban áll a bolygóciklusokkal és az univerzális archetipusokkal.

Hogy a bolygók korrelációinak jelentését mélyebben megérthesse, egyrészt a főbb asztrológiai műveket (pl. Ptolemaiosz: *Tetrabiblos*, Kepler: „Az asztrológia megbízhatóbb alapjairól”), másrészt modern asztrológus szerzők írásait (pl. Leo, Rudhyar, Carter, Ebertin, Addey, Harvey, Hand, Greene, és Arroyo) tanulmányozta, valamint az efemeridákat, amelyben a bolygók pozíciójának listája található. (Tarnas, 2006b, 215-217.) Úgy találta, hogy a bolygókhöz asszociált szimbolikus elvek javarészt megfeleltek a modern mélylélektan által leírt arche-

a potenciálisan már eleve létező, Isten elméjében lejátszódó teremtés modelljét jelöli, összhangban azzal, mely szerint Isten később vitte véghez a teremtést. John Scotus Erigena szerint ez „Isten éltető vagy alapvető hatalma, amely a minden létező és nem-létező mögötti Semmiből számtalan formát hoz létre.” (von Franz, 1998, 247.).

típusoknak, melyeket Freud és Jung, valamint archetipikus és transzperszonális pszichológiával foglalkozó követők is leírtak. Ebből, valamint a kapott eredményekből adódóan Tarnas arra jutott, hogy a hagyományos asztrológia nagy részét jellemző szigorú determinizmus és szó szerinti értelmezés helyett sokkal inkább egy archetipikus megközelítés érvényesül, amelynek természetéből adódóan specifikus, konkrét előrejelzést – az asztrológia segítségével – képtelenség megadni, ugyanakkor a pontos kontextus és a résztvevő emberi szerep számottevő jelentőséggel bír.

Egy adott archetípus manifesztációja – az archetípus természetéből adódóan – lehet „pozitív” vagy „negatív”, jótékony vagy destruktív, csodálatra méltó vagy hitvány, mélyenszántó vagy triviális. Az ugyanazon csillagállással rendelkező egyének ugyanazon archetipikus gestaltnak a cselekvő, vagy a befogadó oldalán is elhelyezkedhetnek, mindkét esetben más tapasztalati következményekkel; egy adott esemény kimenetele tehát egyrésztől a kontextustól (az esetleges körülményektől) függ, másrésztől az egyéni válaszadás jellegétől (ami az emberi akarat és intelligencia függvénye). Tarnas szerint tehát „*a korrelációkban működő archetipikus alapelvek erőteljesekek, de radikálisan függenek a részvételt jellegétől*” (Tarnas, 2006b, 224.).

A résztvevő szerepének fontosságát a megismerésben Tarnas már „A nyugati gondolat stációi” c. művének epilógusában is hangsúlyozza, amikor egy, az uralkodó descartes-i-kanti episztemológiát felváltó, *participatórikus episztemológiai látásmód* bevezetését javasolja, amelynek gyökereit Goethe, Schiller, Schelling, Coleridge, Hegel és Rudolf Steiner munkásságából eredezteti (Tarnas, 1995, 484.): „*E felfogás szerint a természet lényegi realitása nem különváló, önálló, önmagában teljes valóság, amelyet az emberi tudat kívülről „objektív” módon vizsgálhat és regisztrálhat. Nem: a természet fokozatosan kibontakozó igazsága csakis az emberi tudat aktív részvételével bukkan elő. A természet valósága nem pusztán fenomenális, de nem is független, nem is objektív: éppenséggel az emberi megismerés aktusa révén jön létre. (...) E participatórikus episztemológia (...) nem egyszerűen valamiféle naiv misztikus participációhoz való visszatérésként, hanem az ősi, differenciálatlan tudattól induló, az elkülönülés okozta elidegenedés szakaszán keresztül vezető hosszú fejlődés dialektikus szintéziseként képzelandő el. (...) Az emberi megismerés interpretatív és konstruktív jellegét teljes mértékben elismeri, ugyanakkor a természet és az ember valamint a tudat közötti intim, egymást kölcsönösen átjáró-átható viszonyoknak köszönhetően az episztemológiai elidegenedés kanti következményei teljességgel meghaladhatók.*”²⁷

Tarnas azt reméli, hogy az archetipikus kozmológia által kínált világnézet, avagy az asztrológia ily módon történő alkalmazása segítheti az egyént annak

²⁷ A Tarnas által tematizált *participatórikus episztemológia* koncepciójára számosan reflektáltak; megjelent a kortárs pszichoanalízis (ld. Brown, 2016; Brown, 2019) és a transzperszonális pszichológia diskurzusában is, utóbbi berkein belül élénk vitákat indukálva (ld. Ferrer, 2002; Wilber, 2006).

megértésében, hogy egy olyan jelentésekkel teli és értelmes univerzumban él, ami összhangban áll legmélyebb spirituális és erkölcsi törekvéseivel; az említett összefüggések felismerése segítheti abban, hogy nagyobb tudatossággal és kreatív potenciáljainak kifejlesztésével vegyen részt az emberiség kollektív evolúciójában; egyéni szintén pedig előmozdíthatja a személyes (spirituális) fejlődést, avagy az individuációs út létrejöttét azáltal, hogy segítségével a tudattalan tartalmak könnyebben megismerhetővé, tudatosíthatóvá válnak (Tarnas, 2011, 12.).

5. RECEPCIÓ ÉS UTÓÉLET

Noha „A nyugati gondolat stációi” összességében kedvező fogadtatásban részesült²⁸, a *Cosmos and Psyche* már vegyesebb kritikákat kapott. A Tarnas által felvázolt téma interdiszciplináris, nehezen bekegatorizálható jellegére, a vizsgálódás hermeneutikus megközelítésmódjára, valamint az asztrológia jelenkori áltudományos státuszára való tekintettel talán alig meglepő azon tény, hogy a pszichológia főárama – természettudományos fókuszával – kevésbé reflektált a műre; a kritikák inkább különféle tematikájú könyvek és folyóiratok hasábjain, vagy online felületeken jelentek meg.

Sokan dicsérték radikális, megvilágosító erejű gondolatmenete miatt (pl. Pinchbeck, 2007; Pigem, 2007; Spencer 2007); pl. Jordi Pigem (2007) recenziójában Tarnas művét Freud „Álomfejtéséhez” hasonlítja, amely „úttörő, ám a maga korában mélyen felforgató hatással bírt”²⁹. Neil Spencer (2007) Richard Dawkins álláspontjával szembehelyezkedve a *Cosmos and Psyche*-t „a Felvilágosodás-uralta objektív világ és a Romantika-uralta szubjektív világ közötti skizma gyógyítására tett próbálkozásnak” nevezi, amely ellentétben áll „Dawkins félszemű nézetével”, amely „a képzelet és a művészet ellenségévé teszi az értelmet”.

Mások a józan észnek való ellentmondásában (pl. Meaney, 2006), a módszer-tanában (pl. Dean, 2006; Heron, 2007), vagy a teljes „New Age” mozgalomban találtak kivetnivalót (pl. Shepherd, 2011). Pl. Geoffrey Dean (2006), aki mielőtt az asztrológia egyik lehangosabb kritikusrává vált volna, maga is professzionális asztrológusként kereste a kenyerét (Wiseman, 2007, 17.) és a mai napig számos kvantitatív jellegű kutatást folytatott a témában³⁰ (Arthur Matherrel együtt neki köszönhető az asztrológiával kapcsolatos kutatások 1977-ben megjelent

²⁸ ld. A 12-es lábjegyzetet

²⁹ Pigem (2007) szerint „a *Cosmos and Psyche* rendkívül részletes, majdhogynem enciklopédikus analízist nyújt (...) amit jelentős bizonyítékmennyiség támaszt alá, erősen sugallva az emberi események és az asztronómiai ritmusok közötti mély összefüggést. Freud úttörő (és abban az időben mélyen felforgató) Álomfejtésével egy teljesen új területet nyitott meg, és Tarnas valami ehhez hasonlót visz véghez a kozmikus archetípusok gondos és nagy műveltségről tanúskodó értelmezésével.”

³⁰ ld. Dean és Kelly (2003) híres kutatását („Is Astrology Relevant to Consciousness and Psi?”), valamint az arra érzékeny cáfolat-kísérletet (McRitchie, 2016).

nagyszabású gyűjteménye, a *Recent Advances in Natal Astrology: A critical review 1900-1976*, Analogic), Tarnast érintő kritikájában részletesen tárgyalja a műben fellelt hibákat és hiányosságokat. A recenzió absztraktjában foglaltak szerint Tarnas „főként izolált tényezőket vizsgál, gyakran nagyon tág orbitokkal, és nem az egész képletet nézi. A születési adatokat és a születési képleteket ritkán tünteti fel. Semmiféle kontrollt nem alkalmaz, noha az elengedhetetlen volna. Más asztrológusok hasonló munkáit általában figyelmen kívül hagyja, és a tudományos kutatásokat is kihagyja – még Gauquelin is csak egy futó említést érdemel. Műveltsége ellenére Tarnas képtelen tömören és érthetően fogalmazni, illetve anyagának koherens rendezésére is. Miután a zaj elcsendesült, a hibák nyilvánvalóvá válnak és az úgy darabjaira esik. Hacsak a bénító olvashatatlanság, az összefüggéstelenség és a megalapozatlan következtetések kombinációja nem jelent erényt számodra, ne olvasd el ezt a könyvet”.³¹

Egy másik bíráló, John Heron (2007) kritikájában 18 olyan metodológiai problémát fejt ki, amely véleménye szerint Tarnas kutatását jellemzi³². Le Grice (2007) ezen cikke adott válaszában az előbbieket pontról-pontra cáfolja: „habár Heron említ néhány értékes és ösztönző kérdést, amelyek az archetipikus asztrológiával kapcsolatos módszertan, illetve az azt illető feltételezések kidolgozására és tisztázására hívják fel a figyelmet, úgy vélem, kritikáját súlyosan befolyásolja és végső soron érvényteleníti az, ahogy Tarnas munkáját félreértelmezi és meghamisítja.”

A magyarországi recepció tekintetében Kecskés Péter (2008, 56.) írt egy rövidebb lélegzetű véleményt a műről, melyben a kötetet „értékes hozzájárulásnak” nevezi az „archetipikus asztrológiai megközelítéshez”, de egyben annak hiányosságait is feltünteti.

Az archetipikus kozmológia utóéletét tekintve, 2007 második felében az archetipikus asztrológia iránt érdeklődő tudósokból, kutatókból és szakemberekből megalakult az “Archetypal Research Collective” (ARC) San Franciscóban. Egy évvel később, 2008-ban útjára indult az “Archai: The Journal of Archetypal Cosmology” c. folyóirat azon kifejezett céllal, hogy egy új akadémikus tudományt alapítson és fejlesszen az archetipikus kozmológiának.³³

³¹ A kritika eredeti megjelenési helye: *Skeptical Inquirer* 30(4), July/August 2006.

³² Heron cikke először a *Network Review: Journal of the Scientific and Medical Network*, 95, Winter 2007 számában jelent meg, de kibővített verziója a <http://www.human-inquiry.com/jhoncp.htm> weboldalon olvasható.

³³ Az Archai honlapja szerint „Az archetipikus kozmológia magában foglalja a ciklikus bolygóállások és az emberi tapasztalás archetipikus mintázatai közötti összefüggések vizsgálatát (archetipikus asztrológia), de ezen túlmutatva magában foglalja a korrelációk elméleti alapjainak, valamint azok tágabb értelemben vett kortárs világnézetekre gyakorolt hatásának tanulmányozását is. Ebből adódóan az archetipikus kozmológia multidiszciplináris tárgy, ami számos más területen végzett kutatás számára hasznos lehet, mint pl. a mélylélektan, a történelem, a filozófia, a kozmológia, a vallástudományok, a kultúratudományok, a művészetek és a szociális- és természettudományok.” (<http://www.archai.org/about/>)

6. DISZKUSSZIÓ

Tarnas *Cosmos and Psyche* c. munkája több szempontból egyedülállónak mondható: az általa felvonultatott információmennyiség széleskörű kultúrtörténeti műveltségről árulkodik, a konklúziók háttérében álló három évtizedes kutatómunka legalábbis mély elkötelezettségről tanúskodik, ugyanakkor régi-új témaválasztásából adódóan is, hiszen az *archetipikus kozmológia*, avagy az asztrológia szimbolikus nyelvezetének pszichológiai szempontból történő tanulmányozása és alkalmazása, egyúttal a téma egyetemi berkekbe való (vissza) integrálási kísérlete³⁴ merész vállalkozásnak tűnhet egy olyan korban, amelyben a pszichológia főáramát túlnyomórészt a kognitív idegtudomány, illetve a kvantitatív jellegű kutatások és a pozitivista-empiricista típusú elemzések képviselik.³⁵ A fent ismertetett téma mindazonáltal több kérdést is felvet: például, hogy az asztrológia tárgyköre vizsgálható-e (egyáltalán) a tudományos racionalizmus eszközeivel, például statisztikai módszertannal, vagy amennyiben nem, az asztrológia létjogosultságának elvetését jelenti, vagy érdemes lehet valamilyen más megközelítést alkalmaznunk? Illetve amennyiben asztrológiával való foglalatalkodásra adnánk a fejünket, lehetnek-e az asztrológia használatának veszélyei, és amennyiben igen, hogyan küszöbölhetnénk ki őket?

A statisztikai kutatásokra rengeteg példa áll rendelkezésünkre, különböző módszertani megközelítésekkel és kérdésfeltevésekkel; lásd pl. Eysenck (Eysenck & Nias, 1982; Dean & Nias, 1997), Dean (2004; Dean & Kelly, 2003; Ertel & Dean, 1996; Dean & Mather, 1977), Burke (2012), McGrew és McFall (1990) és Phillipson (2003) kutatásait, akik az asztrológiával a modern tudományosság kritériumaival összhangban, körültekintő alaposággal foglalkoztak, és akik eredményei többnyire nem támasztották alá az asztrológia működőképességét.³⁶ Az asztrológia statisztikai vizsgálatnak való alávetetősége – mint az már említésre került – Jungot is foglalkoztatta; az ő saját kivitelezésű kutatása sem hozott szignifikáns eredményeket az elemzés során, melynek kapcsán többek között úgy fogalmazott: „*a statisztikai elképzelés (...) egyoldalú (...), mivel csak a valóság átlagos aspektusát ragadja meg, míg a teljes képet kizárja*”; márpe-

³⁴ A Felvilágosodás időszaka előtt az asztrológia és az asztronómia még nem vált szét egymástól, lényegében egy "tudományterületet" alkottak a természetfilozófián belül (ld. Baumann, 2005, 65.; Barton, 1994); mint ahogy azt Jung (1929/2018, 23.) is említi: „...*az asztrológia a 17. századig elfogadott volt, és az álmokkal együtt orvosok használták egyetemen betegségek diagnosztizálására.*”

³⁵ Ld. a Google Scholar szerint a három legnépszerűbb pszichológiai szakfolyóirat 2020 áprilisában a "Trends in Cognitive Sciences", a "Psychological Science" és a "Frontiers in Psychology" (forrás: https://scholar.google.com/citations?view_op=top_venues&hl=en&vq=med_psychology).

³⁶ Megemlítendő, hogy jelen szerzők eljárásait is érték kritikák (pl. Brockbank, 2003; McRitchie, 2008; McRitchie, 2016), valamint hogy bizonyos statisztikai elemzések az asztrológiát bizonyító eredményekkel zárultak: köztük Gauquelin (1955, 1988) „Mars-hatás” néven elhíresült vizsgálata, amelyre a későbbiekben válaszul – más, az asztrológiát érintő kutatásokhoz hasonlóan – vég nélkül érkeztek a pro- és kontra tanulmányok (ld. Jerome, 1973; Eysenck, 1984; Ertel, 1988; Ertel, 1992; Nienhuys, 1997; Kollerstorn, 2005).

dig ha „egy egyén pszichológiájának feltárása során (...) a véletlen maximuma és minimuma feltűnik, ezen tényezők természete vizsgálódás tárgyát képezi”³⁷ (1960/2011, 47.). Hozzá hasonlóan más szerzők is kétségbevonják az asztrológia számszerűsíthetőségét, mondván, hogy az emberi psziché komplexitása, illetve az emberi tapasztalatok sokszínűsége nem egyszerűsíthető le a statisztika fekete-fehér gondolkodásmódjára (Greene, 1978, 201.). Riemann (1976/2002, 36.) német pszichoanalitikus és asztrológus ennek kapcsán így fogalmaz: „A természettudomány oldaláról érkező (asztrológiával kapcsolatos) kifogásokkal az a gond, hogy kizárólag mennyiségi mércével közelednek az asztrológiához, és a logikus gondolkodásból indulnak ki. Minőségileg szimbólumjellegű dolog azonban nem mérhető mennyiségi mércével, s így ez a kritika értelmét veszti.”³⁸ Mindezen tapasztalatokból adódik Tarnas archetipikus megközelítésmódja is; véleménye szerint az archetipikus szemszög kitágíthatja és gazdagíthatja az asztrológia értelmezési horizontját, és vice versa, az asztrológia is hozzájárulhat a (poszt-) jungiánus iskolák által továbbfejlesztett archetipikus értelmezések esz-köztárához, az aktív imagináció és az álomelemzés mellett (Tarnas, 2006a, 51.).

Az asztrológia pszichoterápiás vagy pszichoanalitikus praxisban történő alkalmazásával kapcsolatosan ugyanakkor jelenleg igen kevés (eset)tanulmány³⁹ és empirikus adat áll rendelkezésre, mely Buck (2018) szerint főként az asztrológia közvélekedésben és tudományos közegben betöltött áltudományos státuszával hozható összefüggésbe. Buck (ibid, 220.) tanulmányában említ néhány jungiánus analitikust – a már említett leginkább ismert szerzőn, Liz Greene-en túl pl. Judith Robert, Christina Becker és Monika Wikman nevét –, akik praxisukban köztudottan alkalmazzák a pszichológiai asztrológiát, azonban kiemeli, hogy a jungiánus analitikus közösségben kevés e témával foglalkozó írás és könyvfejezet született, ami véleménye szerint annak köszönhető, hogy az asztrológiával való foglalkozás szakmai berkeken belül is kimondottan zavarba ejtő és kínos tevékenységnek számít – az analitikus pszichológia atyjának a téma iránti

³⁷ „Egy statisztikus számára ezek a számok nem bizonyítanak semmit, értéktelenek, mivel szóródásuk véletlenszerű. Azonban a pszichológia talaján maradvá elvettem azon lehetőséget, miszerint pusztá véletlenszerűségről lenne szó. A természetes események összességét figyelembe véve a szabály alóli kivételek számbavétele épp olyan fontos, mint az átlagoké. Ez a statisztikai elképzelés téveszméje: egyoldalú, mivel csak a valóság átlagos aspektusát ragadja meg, míg a teljes képet kizárja. A világ statisztikai megközelítése csupán absztrakció, és ilyenképp hiányos és megtévesztő, főleg ha egy egyén pszichológiáját igyekszünk feltárni. Amennyiben a véletlen maximuma és minimuma feltűnik, ezen tényezők természete vizsgálódás tárgyát képezi.” (Jung, 1960/2011, 47.)

³⁸ „Az asztrológiával szemben leggyakrabban felhozott ellenvetések vagy tudományos, vagy világnézeti alapon nyugszanak. (...) Egyetérthetünk Ernst Jüngerrel, amikor azt mondja: „A tudós harcában az asztrológia ellen van valami a szélmalomharcból. Az asztrológiát olyan konstrukciónak tartja, amelynek felépítésében jól el kell igazodnia. A logika megismerési eszközeivel méri, és ezért rossz konstrukciónak tartja. Eközben elkerüli a figyelmét az a különbség, amely a fogalom és a vélemény, illetve a tudás és a bölcsesség között van.” (Riemann, 1976/2002, 36.)

³⁹ Az egyetlen általam fellelt, pszichoterapeuta tollából származó esettanulmány Yvonne Smith Klitsner (2015) *Synchronicity, Intentionality and Archetypal Meaning in Therapy* c. írása, de az asztrológia pszichológiai alkalmazásához lásd még pl. Perry (2012a; 2012b) vagy Shargel (2016) írásait.

élénk érdeklődése, illetve a jungiánus elméletben megmutatkozó szimbólumokra fektetett nagy hangsúly ellenére. Az elutasítottság Buck (ibid. 221.) szerint az asztrológia okkult természetéből fakad: mivel nem ismerjük sem működésének mikéntjét, sem a hatásosságának hátterében álló tényezőket, valamint mivel a napjainkban uralkodó tudományos paradigma kritériumai szerint nem magyarázható és nem bizonyítható, az asztrológiával való kísérletezés és az abban való elmélyedés célszerűtlen és felesleges erőfeszítés-, vagy egyszerűen babonáság számba megy. Megemlítendő, hogy a szinkronicitás kérdéskörének vizsgálata, annak pszichoterápiás helyzetben történő alkalmazása azonban egyre nagyobb népszerűségnek örvend (ld. Reiner, 2006; Todaro-Franceschi, 2006; Hogenson, 2009; Carvalho, 2014; Roxburgh, Ridgway & Roe, 2015), amelynek mentén az elmúlt években egy asztrológiai születési képleteket involváló esettanulmány is napvilágot látott (ld. 39-es lábjegyzet).

Ami az asztrológiában rejlő potenciális veszélyforrásokat illeti, Tarnas (2006b, 184-186.) az individuációs folyamat kapcsán az ennek szogálatába állított szinkronisztikus események megfigyelésének hátulütőiről is beszél: mivel e jelenségek minősítése az adott kontextus és árnyalatainak szubjektív kiértékelésén alapul, az egyén könnyedén eshet a nárcisztikus torzítás hibájába, mely során a világot naivan a régi, beszűkült szelfjére vonatkoztatja, ezáltal kikerülve a saját tudattalan tartalmaival való fájdalmasabb konfrontációt, amely a fejlődési folyamat máskülönben elősegíthetné. Tarnas szerint tehát elengedhetetlen, hogy az egyén kellő önismerettel rendelkezzen, valamint hogy képes legyen a különféle kognitív erőket – úgy mint az empirikust, a racionálist, az emocionálist, a relációsat, az intuitívet és a szimbolikust - kiegyensúlyozott összjátékban tartani. Ezzel egybehangzóan Phillipson (2002, 12-13.) tanulmányában, melyben az asztrológia ambivalens, kétséges jellegét taglalja, egy lényeges szempontra hívja fel a figyelmet: eszerint az elmúlt két-háromszáz évben az asztrológia gyakorlatában háttérbe szorult az elemzést végző asztrológus „helyes attitűdjének” fontossága, ami alatt az elfogulatlan és előítéletmentes megközelítést érthetjük; ezek nélkül ugyanis képtelenség helyes elemzést kivitelezni⁴⁰. Riemann (1976/2002, 82-84.) az asztrológia pszichoterápiás gyakorlatban betöltött szerepét fejtegetve azon konklúzióra jut, hogy a horoszkóp terápiás vagy tanácsadói tevékenységben történő alkalmazása „*nagyon eredményes*” lehet, ha másért nem, már csak „*az átviteli folyamatok miatt is*” (82.); ugyanakkor hozzát teszi, hogy „*amennyire kívánatos lenne egyrészt, hogy a pszichoterapeuták és tanácsadók asztrológiai ismereteket szerezzenek, a maguk, valamint a páciensek és a tanácskérők*

⁴⁰ „Ezen megközelítés szerint az asztrológusnak egy képlet megítélése előtt olyan tudatállapotba szükséges kerülnie, amit „meditatív” vagy „imádságosnak” mondhatnánk. A tradicionális asztrológia egyik modern képviselője, John Frawley azt tanítja diákjainak, hogy a legfontosabb feladat minden asztrológus számára az, hogy elismerje egy nálánál nagyobb erő létezését, és hogy megfékezze saját büszkeségét, mielőtt ítéletet hozna: „Túlságosan könnyű az asztrológust elemezni a képlet helyett... Félre kell tenned a saját nézeteidet és feltételezéseid... Életbevágóan fontos, hogy ne feledd, te nem tudod – az asztrológia tudja.” (Phillipson, 2002, 13.)

horoszkópját ismerjék, épp annyira lenne kívánatos és szükségszerű, hogy az asztrológusok pszichológiai, jobban mondva mélylélektani képzésben részesüljenek, és lehetőleg végigcsináljanak egy saját analízist. Ez mérsékelné annak a veszélyét, hogy saját tudattalan problémáikat egy megbeszélendő horoszkópba vetítsék.” (83-84.).

Tarnas kezdeményezése, hogy az asztrológiát a tudományos diszkusszió tárgyává tegye, mindenestre számos előnyt tartogathat magában: egyrésztől a szinkronicitás jelenségének vizsgálata révén közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy „fény derüljön az emberi elme különös szerkezetének” általunk eddig nem, vagy nem elég jól ismert komponenseire (ld. Jung, 1947/2018, 26.); másrésztől hozzásegíthet minket ahhoz, hogy könnyebben megérthessük az archetípusok természetét, s így a tudattalan szimbolikus nyelvezetének „lefordításához” is közelebb kerülhessünk; harmadrészt, mind az archetipikus kozmológia, mind a participatórikus episztemológiai nézőpont felvetése érdekes és értékes hozzájárulásnak tekinthető a transzperszonális pszichológia szempontrendszeréhez, ezáltal további élénk vitáknak adva helyet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angus, I. H. (1983). Disenchantment and Modernity: The Mirror of Technique. *Human Studies*, 6, 141-166.
- Assagioli, R. (1965/1971). *Psychosynthesis*. USA, NY, New York: The Viking Press.
- Bagdy, E. (2011). Paradigmaváltás az új évezredben. In Bagdy, E., Mírnics, Zs. & Nyitrai, E. (szerk.), *Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia* (pp. 13-39). Budapest: Kulcslyuk Kiadó.
- Barton, T. (1994). *Ancient Astrology*. UK, London: Routledge.
- Baumann, B. G. (2005). *Divine Knowledge: Buddhist mathematics according to Antoine Mostaert's 'Manual of Mongolian Astrology and Divination'*. US, Ann Arbor: ProQuest.
- Battista, J. R. (1996). Abraham Maslow and Roberto Assagioli: Pioneers of Transpersonal Psychology. In Scotton, B. W., Chinen, A. W. & Battista, J. R. (szerk.), *Textbook of Transpersonal Psychiatry & Psychology* (pp. 52-61). USA, NY, New York: Basic Books.
- Baudouin, C. (1950/2017). *The Myth of Modernity*. US, New York: Routledge.
- Brockbank, J. (2003). The sceptical attack of Dean et al. on astrology. Forrás: <http://www.astrozero.co.uk/astroscience/JBPaper.pdf>, letöltve: 2020. 04. 19.
- Brookes, C. E. (2011). A jungi szemlélet. Transzperszonális történetek a pszichoterápiában. In Bagdy, E., Mírnics, Zs. & Nyitrai, E. (szerk.), *Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia* (pp. 256-280). Budapest: Kulcslyuk Kiadó.
- Brown, R. S. (2016). Spirituality and the Challenge of Clinical Pluralism: Participatory Thinking in Psychotherapeutic Context. *Spirituality in Clinical Practice*, 3(3), 187-195.
- Brown, R. S. (2019). *Groundwork for a Transpersonal Psychoanalysis: Spirituality, Relationship, and Participation*. UK, London: Routledge.

- Buck, S. (2018). Hiding in plain sight: Jung, astrology, and the psychology of the unconscious. *Journal of Analytical Psychology*, 63(2), 207–227.
- Burke, K. (2012). Big Five Personality Traits and Astrology: The Relationship Between the Moon Variable and the NEO PI-R. US, Ann Arbor: ProQuest LLC.
- Carvalho, R. (2014). Synchronicity, the infinite unrepressed, dissociation and the interpersonal. *Journal of Analytical Psychology*, 59(3), 366–384.
- Chinen, A. (1996). The Emergence of Transpersonal Psychiatry. In Scotton, B. W., Chinen, A. W. & Battista, J. R. (szerk.), *Textbook of Transpersonal Psychiatry & Psychology* (pp. 9-20.). USA, NY, New York: Basic Books.
- CIIS.edu. (2020). Richard Tarnas. Forrás: <https://www.ciis.edu/faculty-and-staff-directory/richard-tarnas>, letöltve: 2020. 04. 12.
- CJSSF (2013). Interview with Richard Tarnas, Ph.D. Understanding Our Moment in History. Forrás: <https://www.jungfl.org/media-center/interviews/interview-with-richard-tarnas-ph-d-understanding-our-moment-in-history/>, letöltve: 2020. 04. 12.
- Dean, G. (2006). Cosmos and Psyche: The well-travelled road to disaster. Forrás: <http://www.astrology-and-science.com/b-cosm2.htm>, letöltve: 2020. 04. 13.
- Dean, G. (2014). The Case For and Against Astrology. In Farha, B. (szerk.) *Pseudoscience and Deception: The smoke and mirrors of paranormal claims* (130-154). US, Lanham: University Press of America. eBook version, ISBN: 978-0-7618-6293-2.
- Dean, G. & Kelly, I. W. (2003). Is Astrology Relevant to Consciousness and Psi? *Journal of Consciousness Studies*, 10(6–7), 175–198.
- Dean, G. & Mather, A. (1977). Recent Advances in Natal Astrology: A critical review 1900-1976. Western Australia: Analogic. Dean, G. & Nias, D. (1997). Professor H. J. Eysenck: In Memoriam 1916-1997. *Correlation*, 16(1), 48-54. Forrás: <http://www.astrology-and-science.com/h-eyse2.htm>, letöltve: 2020. 04. 19.
- Ertel, S. (1988). Raising the Hurdle for the Athletes' Mars Effect: Association Co-Varies With Emnence. *Journal of Scientific Exploration*, 2(1), 53-82.
- Ertel, S. (1992). The Gauquelin Effect Explained? Comments on Arno Müller's Hypothesis of Planetary Correlations. *Journal of Scientific Exploration*, 6(3), 247-254.
- Ertel, S. (2007). Hopeful Findings, Unduly Neglected, on Stars and Human Affairs. *Australian Journal of Parapsychology*, 7(1), 52-71.
- Ertel, S. & Dean, G. (1996). Are personality differences between twins predicted by astrology? *Personality and Individual Differences*, 21(3), 449-454.
- Eysenck, H. (1984). The Mars Effect and its Evaluation. *Astro-Psychological Problems*, 2(2), 22-26. Forrás: <http://cura.free.fr/gauq/909app-ey.html>, letöltve: 2020. 04. 25.
- Eysenck, H. J. & Nias, D. K. B. (1982). *Astrology: Science or Superstition?* US, New York: St. Martin's Press.
- Ferrer, J. (2002). *Revisoning Transpersonal Theory*. US, New York: State University of New York Press.
- Firman, J. & Vargiu, J. (2011). A perszonális és transzperszonális növekedés. A pszichoszintézis nézőpontja. In Bagdy, E., Mirnics, Zs. & Nyitrai, E. (szerk.), *Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia* (pp. 225-247). Budapest: Kulcslyuk Kiadó.

- Gauquelin, M. (1955). *L'Influence des Astres. Étude critique et expérimentale*. FR, Paris: Le Dauphin.
- Gauquelin, M. (1988). Is there Really a Mars Effect?. *Journal of Scientific Exploration*, 2(1), 29-51.
- Goldman, M. (2012). *The American Soul Rush: Esalen and the Rise of Spiritual Privilege*. USA, NY, New York: New York University Press.
- Grof, S. (2008). Brief History of Transpersonal Psychology. *International Journal of Transpersonal Studies*, 27, 46-54.
- Grof, S. (2006). *When the Impossible Happens: Adventures in Non-Ordinary Realities*. US, Louisville: Sounds True Inc. eBook version, ISBN: 978-1-59179-900-9.
- Guest, H. (1989). The Origins of Transpersonal Psychology. *British Journal of Psychotherapy*, 6(1), 62-69.
- Guénon, R. (1927/2008). *A modern világ válsága*. Budapest: Kvintesszencia.
- Greene, L. (1978). *Relating. An Astrological Guide to Living with Others on a Small Planet*. US, Maine: Samuel Weiser, Inc.
- Greene, L. (1976/2011). *Saturn. A New Look at an Old Devil*. US, San Francisco: Weiser Books.
- Gyimesi, J. (2011). *Pszichoanalízis és spiritizmus*. Budapest: Typotex.
- Hamvas, B. (1983). *A világválság*. Budapest: Magvető. Forrás: <https://mek.oszk.hu/05900/05945/html/>, letöltve: 2020. 04. 28.
- Hanegraaff, W. J. (2013). *Western Esotericism. A Guide for the Perplexed*. UK, London: Bloomsbury.
- Heron, J. (2007). A Commentary on Richard Tarnas' *Cosmos and Psyche*. *Network Review: Journal of the Scientific and Medical Network*, 95, Winter 2007, 11-16.
- Hogenson, G. B. (2009). Synchronicity and moments of meeting. *Journal of Analytical Psychology*, 54(2), 183-197.
- Jacobi, J. (2009). *C. G. Jung pszichológiája*. Budapest: Animus.
- Jenkins, R. (2000). Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium. *Max Weber Studies*, 1(1), 11-32.
- Jerome, L. E. (1973). Astrology and Modern Science: A Critical Analysis. *Leonardo*, 6(2), 121-130.
- Jones, E. (1957). *The Life and Work of Sigmund Freud, Volume III*. US, New York: Basic Books.
- Jung, C. G. (1956/1976). *Symbols of Transformation. Collected Works Vol. 5., Complete Digital Edition*. US, New Jersey: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1962/1987). *Emlékek, álmok, gondolatok*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Jung, C. G. (1930/2003). *A szellem jelensége a művészetben és a tudományban*. Budapest: Scolar Kiadó.
- Jung, C. G. (1954/2011). *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Budapest: Scolar Kiadó.
- Jung, C. G. (1960/2011). *Synchronicity: An Acausal Connecting Principle. CW Vol. 8*. US, New Jersey: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (2005/2018). *A nyugati és a keleti vallások lélektana*. Budapest: Scolar Kiadó.
- Jung, C. G. (2018). *Jung on Astrology*. UK, Abingdon: Routledge.
- Kecskés, P. (2008). *Csillagbölcsélet*. Budapest: Magyar a magyarért alapítvány.
- Kerr, J. (1993). *A Most Dangerous Method: The Story of Jung, Freud, and Sabina Spielrein*. US, NY, New York: Vintage Books. eBook version, eISBN: 978-0-307-78812-2.
- Kollerstorm, N. (2005). How Ertel Rescued the Gauquelin Effect. *Correlation*, 23(1), forrás: http://www.objectiveastrology.net/uploads/1/6/7/2/16726802/how_ertel_rescued_the_gauquelin_effect_kollerstrom.pdf, letöltve: 2020. 04. 25.

- Kuhn, T. (1970/2000). *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lachman, G. (2010). *Jung the Mystic: The Esoteric Dimensions of Carl Jung's Life and Teachings*. US, New York: Penguin Group.
- Lajoie, D. H. & Shapiro, S. I. (1992). Definitions of transpersonal psychology: The first twenty-three years. *Journal of Transpersonal Psychology*, 24(1), 79-98.
- Le Grice, K. (2007). A Response to John Heron's Commentary on Cosmos and Psyche. Forrás: <http://www.keironlegrice.com/responsetoHeron.htm>
- Le Grice, K. & Rossi, S. (2018). Introduction. In Jung, C. G., *Jung on Astrology*, (1-12.). UK, Abingdon: Routledge.
- Lewis, J. R. (2003). *The Astrology Book: The Encyclopedia of the Heavenly Influences*. US, Canton: Visible Ink Press.
- Maslow, A. (1971/1993). *The Farther Reaches of Human Nature*. US, NY, New York: Penguin Books.
- McGrew, J. H. & McFall, R. M. (1990). A Scientific Inquiry Into the Validity of Astrology. *Journal of Scientific Exploration*. 4(1), 75-83.
- McRitchie, K. (2008). The students' critical thinking guide regarding science and astrology. *ISAR International Astrologer*, 36(1), 36-42. Forrás: https://www.researchgate.net/publication/326786514_The_students'_critical_thinking_guide_regarding_science_and_astrology, letöltve: 2020. 04. 25.
- McRitchie, K. (2016). Clearing the Logjam in Astrological Research. Commentary on Geoffrey Dean and Ivan Kelly's Article 'Is Astrology Relevant to Consciousness and Psi?'. *Journal of Consciousness Studies*, 23(9-10), 153-79.
- Meaney, T. (2006). Writer's Block: Cosmos & Psyche. *The Wall Street Journal*, 2006. 01. 21., forrás: <https://www.wsj.com/articles/SB113779467499152337>, letöltve: 2020. 04. 13.
- Mill, J. S. (1838). Coleridge. In Bennett, J. (szerk.) *Essays on Bentham and Coleridge*, 2017. forrás: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/mill1838.pdf>, letöltve: 2020. 04. 12.
- Nienhuys, J. W. (1997). The Mars Effect in Retrospect. *Skeptical Inquirer*, 21(6), 24-29. forrás: <https://skepsis.nl/mars-effect/#noot5>, letöltve: 2020. 04. 25.
- Owen, A. (2004). *The Place of Enchantment. British Occultism and the Culture of the Modern*. US, Chicago: The University of Chicago Press.
- Perry, G. (2012a). *An Introduction to AstroPsychology: A Synthesis of Modern Astrology & Depth Psychology*. USA, Haddam Neck: AAP Press.
- Perry, G. (2012b). *Mapping the Landscape of the Soul: Inside Psychological Astrology*. USA, Haddam Neck: AAP Press.
- Pinchbeck, D. (2007). Psyching out the Cosmos. In Pinchbeck, D. & Jordan, K. (szerk.) *Toward 2012: Perspectives on the Next Age (77-85)*. US, New York: Penguin Group.
- Pigem, J. (2007). As Above, so Below. *Resurgence*, 241, 2007 March/April. Forrás: <https://www.resurgence.org/magazine/article237-as-above-so-below.html>, letöltve: 2020. 04. 13.
- Powers, R. (2005). Counseling and Spirituality: A Historical Review. *Counseling and Values*, 49, 217-225.
- Reiner, A. (2006). Synchronicity and the capacity to think: a clinical exploration. *Journal of Analytical Psychology*, 51(4), 553-573.
- Riemann, F. (1976/2002). *Útmutató asztrológia. Egy pszichoanalitikus gondolatai és tapasztalatai*. Budapest: Könyvfakasztó.

- Rossi, S. (2018). Astrological symbolism in Jung's writings. In Jung, C. G., *Jung on Astrology*, (37-38). UK, Abingdon: Routledge.
- Roxburgh, E. C., Ridgway, S., & Roe, C. A. (2015). Synchronicity in the therapeutic setting: A survey of practitioners. *Counselling and Psychotherapy Research*, 16(1), 44–53.
- Ryan, M. B. (2008). The Transpersonal William James. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 2008, 40(1), 20-40.
- Scotton, B. W., Chinen, A. W. & Battista, J. R. (1996). Textbook of Transpersonal Psychiatry & Psychology. USA, NY, New York: Basic Books.
- Scotton, B. W. (1996). The Contribution of C. G. Jung to Transpersonal Psychiatry. In Scotton, B. W., Chinen, A. W. & Battista, J. R. (szerk.), *Textbook of Transpersonal Psychiatry & Psychology* (pp. 39-51). USA, NY, New York: Basic Books.
- Shamdasani, S. (2011). Editorial Preface. In Jung, C. G., *Synchronicity: An Acausal Connecting Principle. CW Vol. 8.* (xii-xiii). US, New Jersey: Princeton University Press.
- Shanker, P. & Parameswaran, U. (1986). Swami Vivekananda and William James in the History of Transpersonal Psychology. *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 67(1/4), 117- 124.
- Shargel, D. (2016). Psychological and Astrological Complexes: An Evolving Perspective. *Archai: The Journal of Archetypal Cosmology*, 5, 61-85.
- Shay, T. L. (1957). The Myth of Progress. *The Indian Journal of Political Science*, 18(1), 5-9.
- Shepherd, K. R. D. (2011). Philosophy, Richard Tarnas, and Postmodernism. Forrás: <https://www.citizeninitiative.com/philosophy.htm>, letöltve: 2020. 04. 13.
- Shewmaker, G. M., Carrington, V., Hoffman, L., Kmura, N., O'Neil, J., Paige, J., Rathsack, J., Silveira, D., Sipes, G. S. & Vu, T. (2018). Identification of Key Authors & Texts in Transpersonal Psychology. Forrás: https://www.researchgate.net/publication/326928811_Identification_of_Key_Authors_Texts_in_Transpersonal_Psychology, letöltve: 2020. 04. 12.
- Smith Klitsner, Y. (2015). Synchronicity, Intentionality, and Archetypal Meaning in Therapy. *Jung Journal: Culture & Psyche*, 9(4), 26-37.
- Sorel, G. (1908/1969). The Illusions of Progress. US, Berkeles and Los Angeles: University of California Press.
- Spencer, N. (2007). The Dawkins delusion: science good, the rest is bad. *The Observer*, 2007. 08. 12., Forrás: <https://www.theguardian.com/science/2007/aug/12/features.review>, letöltve: 2020. 04. 13.
- Spengler, O. (1923/1995). A nyugat alkonya, I. kötet. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Sutich, A. J. (1968). Transpersonal Psychology: an Emerging Force. *Journal of Humanistic Psychology*, 8(1), 77-78.
- Sutich, A. J. (1973). Transpersonal Therapy. *Journal of Transpersonal Psychology*, 5(1), 1-14.
- Tarnas, B. (2020). Eyes That Can See in the Dark. An Astrological Review of Toni Wolff & C. G. Jung: A Collaboration by Nan Savage Healy. *Archai*, 2020, 7, 153-172.
- Tarnas, R. (1995). A nyugati gondolat stációi. Budapest: AduPrint Kft.
- Tarnas, R. (2006a). Cosmos and Psyche: An Interview with Richard Tarnas. *The Mountain Astrologer*, 19(1), 124, 45-51.
- Tarnas, R. (2006b). Cosmos and Psyche: Intimations of a New World View. US, NY, New York: Penguin Group. eBook version, ISBN: 978-1-1012-1347-6.

- Tarnas, R. (2011). Archetypal Cosmology: A Brief Account. Forrás: [https://www.stanislvagrof.com/resources/Archetypal.Cosmology_R.Tarnas-\(1\).pdf](https://www.stanislvagrof.com/resources/Archetypal.Cosmology_R.Tarnas-(1).pdf) , letöltve: 2020. 04. 10.
- Taylor, E. (1992). Transpersonal Psychology: Its Several Virtues. *The Humanistic Psychologist*, 20(2,3), 285-300.
- Taylor, E. (1996). William James and Transpersonal Psychiatry. In Scotton, B. W., Chinen, A. W. & Battista, J. R. (szerk.), *Textbook of Transpersonal Psychiatry & Psychology* (pp.21-28). USA, NY, New York: Basic Books.
- Todaro-Franceschi, V. (2006). Synchronicity related to dead loved ones as a natural healing modality. *Spirituality and Health International*, 7(3), 151–161.
- Varga, Cs. (2010). Már a jövő sem a régi. – A valóban újat teremtő paradigmaváltás. In: Garami I. & Varga Cs. (szerk.): *Metaelméletek és új paradigmák: Magyar gondolkodók a XXI. századi világalternatívákról* (5-20.). Veszprémi Humán Tudományok Alapítvány.
- Válóczy, I. (2010). Metaelméletek, metarendszerek. In: Garami I. & Varga Cs. (szerk.): *Metaelméletek és új paradigmák: Magyar gondolkodók a XXI. századi világalternatívákról* (131-147.). Veszprémi Humán Tudományok Alapítvány.
- van den Broek, R. & Hanegraaff, W. J. (1998). Gnosis and Hermeticism: from Antiquity to Modern Times. US, New York: State University of New York Press.
- von Franz, M-L. (1998). C. G. Jung: His Myth in Our Time. CA, Toronto: Inner City Books.
- Vaughan, A. G. (2013). Jung, Analytical Psychology, and Transpersonal Psychology. In Friedman, H. L. & Hartelius, G. (szerk.), *The Wiley-Blackwell Handbook of Transpersonal Psychology* (pp. 141-154.). US, Hoboken: John Wiley and Sons Ltd.
- Vich, M. (1992). Changing Definitions of Transpersonal Psychology. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 24(1), 99-100.
- W. M. (1982/2008). Foreword. In *Jung, C. G., Psychology and the Occult* (viii.). UK, London: Routledge Classics.
- Walach, H. (2011). Transzperszonális pszichológia: rövid történet és néhány filozófiai reflexió. In Bagdy, E., Mirnics, Zs. & Nyitrai, E. (szerk.), *Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia* (pp. 95-124). Budapest: Kulcslyuk Kiadó.
- Wilber, K. (2006). Excerpt D. The Look of a Feeling: The Importance of Post/Structuralism. Forrás: http://www.kenwilber.com/Writings/PDF/excerptD_KOSMOS_2004.pdf, letöltve: 2020. 04. 12.
- Wiseman, R. (2007). Quirkology: How We Discover the Big Truths in Small Things. US, New York: Basic Books.

VÁLASZSTÍLUS-ALAPÚ NEMZETKÖZI STANDARDOK AZ ÖNJELLEMZŐS SZEMÉLYISÉG- MÉRÉS KORRIGÁLÁSÁRA

NAGYBÁNYAI NAGY Olivér

Károli Gáspár Református Egyetem, Pszichológiai Intézet¹

(nagybanyai.oliver@kre.hu)

Absztrakt

Háttér és célkitűzések: Számos korábbi vizsgálat igazolta a válaszadási stílus általános jelenlétét az önkitöltős kérdőíveknél. A stabilan megjelenő egyéni válaszszélsőségségi stílus kimutatása azért fontos, mivel torzíthatja a tesztpontszámok standard átlagait is. Nagymintás kutatásunk célja, hogy kimutassuk az egyénre jellemző stílus mellett csoportszinten, nyelvtérületenként is a válaszszélsőségség lehetséges torzító hatásait a mérés pontosságára, a változók közötti összefüggésekre, illetve az azokból levonható következtetésekre is.

Módszer: A Facet5, mint nemzetközileg elterjedt, Big Five alapokra épülő személyiség kérdőív, lehetővé teszi független személyiségdimenziók mérése révén a választílusok differenciált azonosítását is (maradék-válaszszélsőségség arány). Az elemzett mintát összesen 28 (köztük magyar) nyelvből származó online tesztkitöltés képezte ($N=261.592$).

Eredmények: A Facet5 személyiségdimenziók mindegyikétől függetlenül kiszámítható öt válaszszélsőségség arány egymással markáns korrelációt mutat ($r=0,7$). Ez a válaszszélsőségség kb. 5-15%-nyi zaj forrása, ami kiszűretlenül maradvá, jelentősen megnehezítheti a megcélzott személyiségdimenzió pontos mérését. A teljes kérdőívben miért válaszszélsőségség arány alapján beazonosítható válaszklaszterek lehetőséget teremtenek a választílus szerinti standard normák meghatározására. Az újonnan létrehozott standardok alapján, újstandardizálások segítségével korrigálhatók az eredeti tesztpontszámok torzításai. Mivel a válaszszélsőségség arány és a válaszklaszterek előfordulásában jelentős különbségek mutathatók ki a nyelvtérületek összehasonlításában, így az újstandardizálások is nyelvtérület-specifikusan és eltérő mértékű korrekciók révén valósulhatnak meg. Például a Big Five „normaszegés – szabályok betartása” témájában a svéd – spanyol összehasonlításában így már ellentétes irányba fordul át az átlagok közti különbség.

Következtetések: Az önjellemzős személyiségmérésben a válaszszélsőségség miatti torzítás jelentős hatással bírhat az interkulturális összehasonlítások eredményeire, ideértve a műtermékek megjelenését, illetve a valós különbségek elmaszkolódását. A személyiségdimenziók pontszámainak nyelvi és válasz-klaszterek szerinti újstandardizálása egy viszonylag egyszerű módszer kínál a visszakorrigálására.

Kulcsszavak: szélsőségség és mérsékelt választílus ■ Big Five ■ online tesztelés

Summary

Response-style based international standards for the correction of self-reported personality measurement

Background and aims: Many former researches have proved the general presence of response style in self-reported questionnaires. Detection of individual extreme re-

¹ A kutatás a Károli Gáspár Református Egyetem kutatási finanszírozásának köszönhetően jött létre (Témaszám: 20649B800)

sponse-style is highly important because it might distort the standard averages so the conclusions of a study as well. The purpose of our large sample research is to show the effect of response-extremity at individual level and at group level in each language area.

Methods: Facet5, as an internationally known personality questionnaire built on the bases of Big Five theory, can identify the content independent “remnant” response extremity ratio index, which is calculated regardless the given personality dimensions of Big Five. The examined sample ($N=261.592$) is derived from online questionnaires filled in 28 (including Hungarian) languages.

Results: There is a strong correlation between the five “remnant” response extremity ratio indices ($r=0,7$). This response extremity is roughly the source of 5-15% noise, which can complicate the exact measurement of the targeted personality dimension, if remained unfiltered. We can identify 3 response clusters with the measured response-extremity in the whole questionnaire, and we can define clusters’ standard norms based on the response style. The newly created standards of Big Five scales allow the re-standardization and the corrections of the distortion of the original test scores. When comparing different language areas, significant differences can be observed between the occurrence of response extremities and response clusters, therefore re-standardizations must be language area-specific and corrections made with varying degrees. For example, the Swedish – Spanish comparison in the „compliance / rule-breaking” theme of Big Five, results opposite direction differences between the averages.

Discussion: Response extremity might distort self-reported personality measures both individually and per language area. All this might have a significant effect on the results of intercultural comparisons, including the appearance of artificial products and obscuration of real differences. Re-standardization of the personality-dimension scores is a relatively simple solution for correcting this distortion.

Kulcsszavak: extreme and moderate response style ▪ big five ▪ online testing

ELMÉLETI HÁTTÉR

A személyiségtesztelés terén a klasszikus papír-ceruza verzióhoz képest a számítógépes és online kiértékelési és értelmezési módszerek ma már lényegében általánossá váltak. Ehhez kapcsolódóan a tesztkiértékelés módszertana is számos új formai és módszertani elemmel bővült. A különféle nyelvi változatok elérhetősége által biztosított nagymértékű rugalmasság nyomán a teszt kitöltésének vagy éppen az eredmények automatikus értelmezésének (riportok) nyelve is könnyedén változtatható, de hasonlóan nagy mozgásteret jelenthet a pontszámítások alapjául szolgáló standard norma megválasztása, akár nyelvenként, akár egyéb speciális szempontokkal képzett alminták szerint.

Az önjellemzős tesztek („self-report data”) alapvetően a válaszok tartalmi aspektusára fókuszálva igyekeznek számszerűsíteni a célváltozót, ugyanakkor a számítógépes és online metódusok olyan „látens” információk rögzítését is lehetővé teszik, mint a válaszadás itemenkénti ideje, vagy éppen a válaszkálán (például az ötfokú Likert-skálán) produkált *válaszgyakoriságok* („response distribution”), amellyel a statisztikai valószínűségtől eltérő tendenciózus jelleg vizsgálható (Berg & Collier, 1953). Bár ezen a területen számos egymáshoz kapcsolódó fogalommal találkozhatunk, azonban ezek néhol eltérő meghatározással és jelentéstartalommal bírnak. A *választendencia* („response tendency”) fogal-

ma helyett inkább a *válaszstílus* („*response style*”) (Jackson & Messick, 1958) az elterjedtebb terminus (De Beuckelaer, Weijters, & Rutten, 2010; Van Herk, Poortinga, & Verhallen, 2004), de szintén ide kapcsolódó a Cronbach (1942; 1946) által bevezetett *válaszbeállítódás* („*response set*”) fogalma is (Cheung & Rensvold, 2000; Watkins & Cheung, 1995). Miközben a *válaszbeállítódás* elnevezést legtöbbször csak a válaszgyakoriságok területére szűkítve, azzal szinonimaként használjuk, valójában eredetileg Cronbach (1946, p. 476) számos egyéb válaszjellemzőt is ebbe a körbe sorolt (pl. válaszsebesség, válaszpontosság stb). A fogalmi különbségtétel korántsem egyértelmű a szakirodalomban, de a *válaszbeállítódás* terminust preferáló szerzők alapvetően az itemek formájától, tartalmától, illetve szituációs tényezőktől (külső feltételektől) függő jellemzőként tekintenek erre, míg a *válaszstílus* fogalmát előnyben részesítők pedig egy olyan általánosan (is) érvényesülő, az adott személyre specifikus, inherens tényezőként (belső diszpozícióként) kezelik, ami nem (vagy nem elsődlegesen) az itemek jellemzőinek (formájának, tartalmának) függvényében alakul. Maga Cronbach (1950) is leginkább a helyzet vagy item kétértelműségét, strukturátlanságát tekinti a hatás kiváltójának, de már nála is megfogalmazódik, hogy esetleg egy mélyebb személyiségvonás kifejeződéseként is lehetne értelmezni a válaszmegoszlás egyéni alakulását, ami azután a fenti helyzeti tényezők hatására válik a viselkedésben markánsná, (pl. amikor a személy bizonytalan a válaszaiban az adott itemek nehézsége vagy kétértelműsége miatt). A két fogalom nem pusztán a definíciós eltérések miatt érdemel figyelmet, hanem az ebben megnyilvánuló két kutatói hozzáállás, cél szétválasztása miatt is – bár a legtöbb kutatás esetében keverten jelenik meg mindkettő. Egyfelől a *válaszbeállítódás* terminus egy olyan *externális* tényezők által meghatározott jellemzőnek tekinthető, amit a tesztelés során egyfajta minimalizálendő, kiiktatandó jelenségként kell kezelni. Ehhez képest viszont a *válaszstílus* egy *internális*, személyen belüli tulajdonság megnyilvánulásáról szól, aminek kontroll alatt tartására, befolyásolására nincs lehetőség, vagyis itt csupán a detektálásra, számszerűsítésre lehet törekedni. Jelen kutatásban a *válaszgyakoriságokat* definíció szerint olyan szisztematikus torzítási tendenciáknak tekintjük, melyek esetén a válaszadók nem (vagy nem csak) az adott tételek tartalma alapján adják a konkrét kérdőívben a válaszaikat, hanem ezt egyéb ráarakódó hatások is befolyásolják. A válaszgyakorisági eltérések vizsgálatához az indikátorok igen széles spektruma áll rendelkezésre, számos, jól elkülöníthető mérőszáma létezik a különféle kutatásokban (Baumgartner & Steenkamp, 2001).

A két legtöbbször vizsgált mutató a széli, vagy extrém válaszstílus („*extreme response style*” – ERS), illetve a beleegyező válaszstílus („*agreement response style*” – ARS). A széli válaszopciókra irányuló preferencia egy olyan általánosan és konzisztensen, időben is stabilan megjelenő (Bachman & O’Malley, 1984; Greenleaf, 1992; Naemi, Beal, & Payne, 2009) jellemző, mely tartalmilag jól leválasztható az egyébként szintén stabil egyetértési hajlandóságtól, vagy

beleegyező választílustól, illetve a szociális kívánatosságra törekvés (szociális megfelelési igény) fogalmától. Ezekhez képest az MRS (vagy MidRS – „*midpoint response style*”) egy lényegesen ritkábban vizsgált mutató, részben azért, mert ez a sok egyéb válaszlehetőség mellett csupán egyetlen, középső választás előfordulását detektálja (az ötfokú Likert-skála esetén például csak a 3-as választ). Azonban a középponti választás a válaszkála opciók jelentéstartalma függvényében fontos információval szolgálhat. Egyfelől jelölhet egy mérsékelt, átlagos szintet a vizsgált item (vagy a mérendő látens konstruktum) vonatkozásában, de értelmezhető úgy is, mint a két ellentétes végpont közötti felező pontot leképező *semleges választási lehetőség* („*neutral response option*”) (Weijters, Geuens, & Schillewaert, 2010). Ennek emelkedett előfordulása utalhat az önjellemzés bizonytalanságára, sőt bizonyos szint felett egyszerűen értékelhetetlenné teheti a tesztet a jelentős információ hiány. Amennyiben a válaszok sem az MRS (vagy MidRS), sem az ERS révén nem írhatók le (például, ha egy ötfokú Likert-skála esetén csak a 2-es, illetve a 4-es választások gyakorisága a kiemelkedő), akkor kiegészítő mutatóként a *mérsékelt választási stílus* (ModRS – „*moderate response style*”) szolgálhat hasznos mutatóként (Weijters, Geuens, & Schillewaert, 2010).

A válaszgyakorisági mutatók stabil, különféle helyzetekben és eltérő item-készletek, illetve válaszkálák mellett is stabilan tetten érhetők. Az *egyéni szintű* előfordulási valószínűségben longitudinális vizsgálatokkal (ugyanazon személyek felméréseivel) mind az ARS, mind pedig az ERS esetén igen magas szintű idői stabilitást lehet kimutatni (Bachman & O’Malley, 1984), még akár több éves időkülönbséggel is (Billiet & Davidov, 2008). Figyelemre méltó, hogy lényegében a személyiségjellemzők stabilitásához hasonló szintű „teszt-reteszt” korrelációk adódnak az extrém választendencia vonatkozásában ($r=0,8$), de még az ARS terén is közepesen erős ($r=0,5$) a megfigyelt együttjárás (Littvay, 2010). Mindezek alapján az a magyarázat is felvethető, hogy ezen választendencia jellemzők mögött valamilyen stabil, látens egyéni pszichológiai tulajdonságok is meghúzódhatnak (Austin, Deary, & Egan, 2006), tehát lényegében választílus-ként is értelmezhetők.

Nagymintás felmérések alapján az egyéni szintű stabilitás mellett kimutatható, hogy a választendencia terén a válaszadók kb. 25-30%-a jellemezhető széli választásokkal (Austin, et al., 2006; Eid & Rauber, 2000). Vagyis úgy tűnik, hogy a legkülönbélebb kérdőíves tesztelési helyzetekben meglehetősen nagy gyakorisággal megjelenik *populációs szinten* is ez a választílus. A *kulturális, nyelvi* (nemzetek, országok közötti) aspektus szerint vizsgálódva szembeötlő, hogy a széli választások terén magasabb gyakoriság mutatható ki a nyugati országokban, míg a beleegyező választílus pedig a kelet-ázsiai országokban preferált (Gilman et al., 2008; Hamamura, Heine, & Paulhus, 2008). Ezek a sajátságok arra a módszertani buktatóra is felhívják a figyelmet, hogy a kultúrközi összehasonlításokat végző kutatások, vagy akár az akkulturációs aspektusból, szubkultúrák összevetése mentén zajló vizsgálatok, a választendenciák kontrollálá-

sának hiányából fakadó műtermékek megjelenéséhez is vezethetnek. Különbéféle szimulációs, illetve valós adatokon végzett elemzések szerint egy statisztikailag szignifikánsnak tűnő skálák közötti gyenge pozitív együttjárás könnyen megváltozhat, sőt ellenkező előjelűvé is átfordulhat, ha nem pusztán a skálák tartalmi alapon képzett pontszámát vesszük számításba, hanem az egyéni válaszkála torzításokat is beemeljük a modellbe (Johnson, 2003; Plieninger, 2017).

Ilyen álszignifikanciákon nyugvó különbségek mellett általános pszichometriai problémák is felvetődnek, hiszen a választílus jelentősen befolyásolhatja a tesztadatok megbízhatóságát, illetve érvényességét. Így például az extrém válaszok preferálása (ERS) megnövelheti a skála reliabilitását, míg másik oldalról pedig csökkentheti a validitást (Clarke, 2000). De lényegében bármilyen tendenciózus válaszmegoszlási eltolódás, halmozódás (pl. ARS, ModRS) magával tud hozni egy olyan mértékű „tartalom-független” megosztott varianciát, ami már a skálák belső konzisztenciáját veszélyeztetheti.

HIPOTÉZIS

A válaszbeállítódás, illetve a választílus, mint az egyénre vonatkozó adat a tesztek fejlesztése, illetve ez eredmények értelmezése terén felhasználható információ forrásként szolgálhat. Miközben a hagyományos önkitöltős tesztelési eljárások során kizárólag a tartalomra vonatkozó válaszokra építünk – mind az egyéni eredmények kiszámításában, mind pedig a skála pszichometriai jellemzőinek, például belső konzisztenciájának meghatározásában – addig a válaszgyakorisági jellemzők számottevő hatását figyelmen kívül hagyva lényeges mérési torzításokat engedhetünk be a tesztelési folyamatba. Hipotézisünk szerint az önjellemzős személyiségtesztelésben a válaszszelesőségesség, mint tartalomtól függetlenül érvényesülő konzisztens hibaforrás a ténylegesen mérendő személyiségdimenzió mutatott pontszámokat torzíthatja. Ennek kiküszöbölésével, korrekciójával pedig a személyiségtesztben megjelenő manifeszt teszteredmények végső soron a látens konstruktumok valódi értékéhez közelebbi eredményekkel szolgálhatnak.

MÓDSZER

Mérőeszköz

A vizsgálatban a Facet5 (Buckley & Williams, 2002) Big Five alapú online személyiségteszt hazai és nemzetközi alkalmazásokban kapott adatait használtuk fel. A teszt által mért dimenziók tartalmilag jól illeszthetők a hazai személyiségtaxonómiai elemzések sajátosságaihoz is (Nagybányai Nagy, 2013). Az öto-

dik, *Empátia (Affection)* skála tartalma, elnevezése az angolszász faktorstruktúrában megszokott *Nyitottság* faktorról nem azonosítható egyértelműen, inkább a Szirmák-féle magyar vizsgálat (1994) terminológiájával hozható kapcsolatba, melyben az *Integritás* faktor markerszavai alapján hosszabban „Pozitív viszonyulás másokhoz” megjelöléssel is illethetnénk. Hasonló eredményeket korábban más Big Five kutatások is megemlítenek, így például az olasz személyiségstruktúrában külön IV. faktorként jelenik meg az altruizmus („szenzitív”, „nagylelkű” terminusok) tengelye, valamint külön egy V. faktor („forradalmi”, „progresszív” jelzőkkel) a non-konformitást képezi le (De Raad, B., M. Perugini, & Zs Szirmák, 1998). A Facet5 tesztben a további Big Five dimenziók közül az *Extraverzió* mérésére a *Lendület (Energy)* elnevezésű skála, a *Lelkiismeretesség* mérésére pedig a *Kontroll (Control)* skála szolgál. Az *Akarat (Will)* skála az eredeti *Kellemesség* faktor alacsony végpontját célozza meg, míg az *Emocionalitás (Emotionality)* skála pedig a Big Five terminológia szerinti *Érzelmi stabilitás* dimenzióknak az ellentétes oldalát képezi le.

A Facet5 tesztben a dimenzió pontszámok meghatározása – az adott nyelvtérület standard normája alapján – egy tízfokú („standard-ten”) Sten-skálán 1-10 közötti pontozással történik. A teszt elterjedt nemzetközi alkalmazása alapján 28 nagymintás nyelvi standard norma áll rendelkezésre a nyerspontok átszámításához. Magában a Facet5 kérdőívben a két ellentétes végpontként megfogalmazott állítás közötti választás egy ötfokú válaszkálán történik, így az 1-es és az 5-ös válaszadás jelenti a széli választások preferálását, míg a 2-es és a 4-es válaszok pedig a mérsékelt válaszopciót jelölik. A Facet5 esetén a középválasztás, vagyis a 3-as válaszok megjelenését a válaszszélsőségség szempontjából nem tekinthetjük releváns információnak, hiszen ebben a két ellentétes oldal közötti választás hiányát tapasztaljuk, ami lényegében az itemmel kapcsolatos döntés elkerülésével ekvivalens (s mint ilyen, tulajdonképpen egyfajta „nem választást” takar). Az ilyen típusú, tartalmilag kevésbé informatív válaszok csökkentése érdekében maga a kérdőív instrukciója is arra figyelmezteti a vizsgálati személyt, hogy a semmitmondó hármast számot igyekezzen kerülni. A kutatás fókuszára miatt lényeges azt is leszögezni, hogy az egyes skálákon belüli fordított itemek (melyek egyébként közel kiegyensúlyozottan fordulnak elő a pozitív tételekkel) nem befolyásolják a válaszszélsőségség kiszámítási módját, mivel a széli választások (1-es & 5-ös) vagy a mérsékelt választások (2-es & 4-es) előfordulása a tételfordítások után is ugyanúgy jelennek meg.

A statisztikai elemzések elvégzése IBM SPSS Statistics 26, valamint RopStat szoftverek segítségével történt. A statisztikai próbák előfeltételeinek ellenőrzése minden esetben megtörtént, de hely hiányában ezek egyenkénti bemutatásától eltekintünk.

Minta

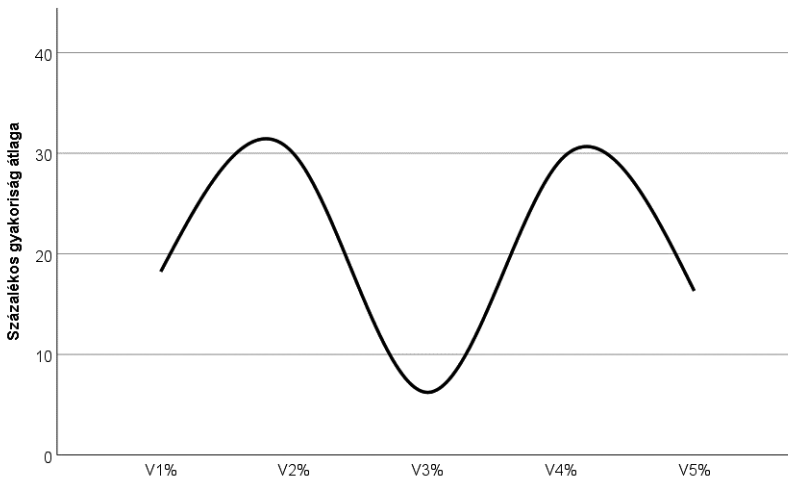
A Facet5 teszt kitöltésében résztvevők almintái összesen 28 nyelvterületről származnak, minden almintá 400 fő feletti, így a teljes mintaméret meghaladja a negyed millió főt ($N=261.592$). A kutatás ökológiai validitásának növelése érdekében a résztvevők szinte kivétel nélkül valamilyen valós szervezeti HR-alkalmazás kapcsán töltötték ki a személyiségkérdőívet a legkülönbözőbb munkakörökben, de jellemzően banki, pénzügyi, HR, IT, értékesítési, műszaki területekről. A rendszer az online kitöltésre minden esetben csak személyre szóló belépési kód segítségével adott lehetőség, így a random vagy többszöri próbálgatással történő kitöltés minimalizálható volt.

A teljes minta 0,8%-át kizselektáltuk annak érdekében, hogy az extrém egyoldalú válaszhalmozódásokat, az értelmetlen válaszkála-használatot kiszűrjük. Az 1-5-ig terjedő válaszopciókban maximalizáltuk az elérhető gyakoriságokat, ezzel az összes itemen mutatott válaszsóródás elérte minimálisan a 0,5-es szintet (így vált kiküszöbölhetővé, hogy például a vsz. csupán egy vagy két opció használjon, vagyis pl. csak 4-es és 5-ös válaszokat adjon a teljes kérdőívben).

EREDMÉNYEK

A válaszkála-opciók differenciált előfordulása

Globálisan vizsgálva a jelenleg rendelkezésre álló széles mintát ($N=261.592$) az egyes válaszfokokozatok előfordulási gyakoriságában a mérsékelt (2-es és 4-es) választások relatív túlsúlya figyelhető meg, szemben a széli választások (1-es és 5-ös) alacsonyabb szintjével (1. ábra). Ugyanakkor mindkettőtől lényeges mértékben eltér a középválasztások, vagyis a 3-as válaszok igen alacsony előfordulási gyakorisága, ami a legkritikább a többi válaszopcióhoz viszonyítva. Ez utóbbi háttérben az áll, hogy a kérdőív instrukciója kifejezetten 3-as válaszok kerülésére figyelmeztet.

1. ábra. A Facet5 kérdőívben az ötfokozatú válaszok (v1 – v5) egyéni százalékos előfordulásának átlaga. (Az ábrán az összekötő vonal a vizuális összehasonlítást segítő szerepet játszik, statisztikai értékek csak az öt kategória feletti pontokban értelmezhetők.)

A középválasztások figyelmen kívül hagyásával a széli-, illetve mérsékelt- választások előfordulásaira fókuszálva erős páronkénti összekapcsolódás figyelhető meg. (1. táblázat). Ezen válasszpárok tehát nem csupán hasonló gyakorisággal bírnak globálisan a mintában, de egyéni szinten a válaszadásokban páronként masszív együttjárást is mutatnak, miközben pedig a széli-, illetve mérsékelt- választások megjelenése egymással komplementer viszonyban áll.

1. táblázat. A széli- (v1 – v5), illetve mérsékelt- (v2 – v4) válaszfokozatok előfordulása közötti együttjárások

Pearson-korreláció	V5	V4
V1	0,862**	-0,856**
V2	-0,866**	0,767**

**($p < 0,01$)

Ennek az eredménynek az értelmezéséhez fontos kiegészítésként megjegyezni, hogy a válaszkategóriák választási előfordulása egymástól nem teljesen független, hiszen valamely válaszopció megjelenése automatikusan lecsökkenti az egyéb válaszlehetőségek jelenlétét. Ha egy Facet5 teszthez hasonló méretű, 106 item terjedelmű kérdőívben egy ekkora, kétszáz-hatvanezres mintára véletlenszerű tesztválaszokat generálnánk, akkor szintén adódnának gyenge negatív együttjárások a válaszfokozatok előfordulási gyakoriságai között (*Pearson-féle* $r = -0,247 - -0,252$; $p < 0,001$; *Spearman-féle rho* $= -0,236 - -0,241$; $p < 0,001$).

Vagyis minden válasz-összekapcsolódási korreláció értelmezésekor ehhez az enyhe negatív „alapszinthez” képest célszerű viszonyítani: így nagyjából már egy 200 fős minta esetén is azt mondhatjuk, ha a Pearson-féle korrelációnak bármilyen pozitív értékét detektáljuk, hogy ez az alapszinttől szignifikánsan különböző kapcsolatnak tekinthető. Esetünkben a Facet5 kérdőívben is erről van szó: az 1-es és az 5-ös válaszokban, valamint a 2-es és a 4-es válaszfokozatoknál tapasztalható igen magas pozitív együttjárások ($r=0,767 - 0,862$; $p<0,001$) nagyon erős eltérést jeleznek a random adatokon tapasztalt alapszintű enyhe negatív korrelációs eredményektől ($Z=574,72 - 576,66$; $p<0,001$).

Főkomponens elemzést végezve a Facet5 mintán mind az öt válaszfokozat egyéni mennyiségein egy kétfaktoros megoldás születik, amiből az elsőre 0,9 feletti töltéssel, pozitív előjellel terhelnek az 1-es és az 5-ös válaszok, míg ugyanilyen erősséggel, de negatív előjellel szerepelnek rajta a 2-es és a 4-es válaszopciók (2. táblázat). Ez a faktor a varianciák 70%-át fedi le, míg a második főkomponensre pedig csak a 3-as válaszok változója kerül és 21%-os magyarázott hányaddal bír. Ehhez képest a fenti módon generált random adatokon elvégzett hasonló elemzésben azt tapasztalhatjuk, hogy minden válaszopció külön-külön faktorra rendeződik, vagyis ott nem mutatható ki semmilyen egységes válaszszélsőségségi szerveződés.

2. táblázat. A válaszopciók rotált (varimax) főkomponens mátrixa

Válasz-opciók	1	2
v1	-0,941	-0,214
v2	0,940	-0,043
v5	-0,940	-0,218
v4	0,937	-0,066
v3	0,064	0,998

Mindezen elemzésekre azért volt szükség, hogy kimutassuk a széli választások, illetve a mérsékelt választások összevont gyakorisági indexének indokoltságát, másrészt pedig továbblépve, ez alapján a kettő egymáshoz viszonyított fölényét egy közös értékben, a *válaszszélsőségség arány mutatóban* tegyük megragadhatóvá – ötfokú válaszkála esetén $[V_1+V_5] - [V_2+V_4]$ képlettel. Ez az összevont válaszstílus mutató mind a teljes kérdőívre, mind pedig Big Five dimenzióként kiszámítható. Ami azért is lényeges, mert ezzel a személyiségskálánkénti válaszszélsőségség arány mutatók függetlenségét, illetve kapcsolatának erősségét is vizsgálni tudjuk.

A korrelációs elemzések szerint mind az öt Big Five dimenzió válaszszélsőségség arány mutatója között erős, szignifikáns lineáris kapcsolat mutatható ki ($r=0,74 - 0,79$; $p<0,01$). Vagyis az egyéni szélsőségségi válaszadási trend jól

láthatóan a kérdőív egészen végigvonul, a mérési területek mindegyikén hasonló módon kirajzolódik. Ez az eredmény azért is fontos adalék, mivel itt a Big Five pontszámok egyéni sokszínűsége mellett megjelenő markáns individuális hatásról van szó. Tehát miközben az egyes személyiségskálákon akár nagyon eltérő pozíciót is mutathatnak az egyének (hiszen a Big Five faktorok definíció szerint korrelálatlanok), ami nyilvánvalóan befolyásolhatja az önjellemzésben adott válaszok extrém vagy mérsékelt jellegét, addig ezzel párhuzamosan a válaszadás stílusa a skálák (itemek) tartalmától független is leképződik, arra mintegy ráakódik.

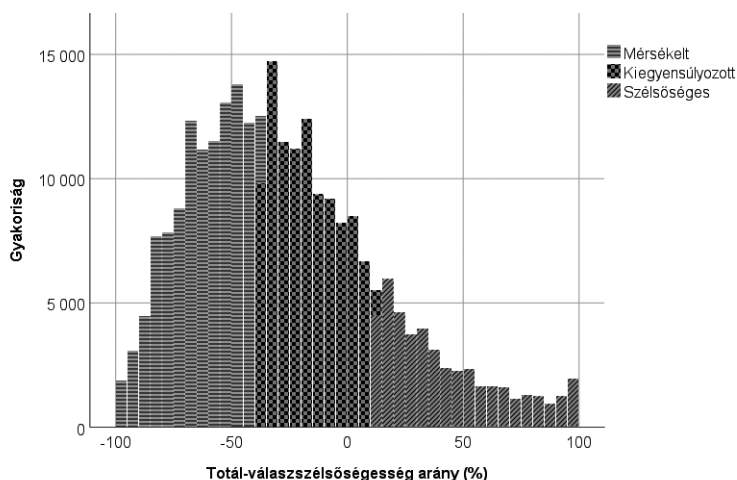
Módszertani szempontból éppen ez jelent komoly problémát, hiszen egy konkrét személyiségskála itemeinél a válaszkála szélsőséges használata egyaránt vezethet szélsőséges skálapontszámhoz és ugyanakkor magas válaszzélsőséges arányhoz is. Ezen két hatás keveredésének kivédésére, a válaszadás tartalmi, illetve formai jellegének szétválasztása érdekében a teljes kérdőívben mutatott „*totál*”-válaszzélsőséges arány mellett a vizsgált személyiségskála itemei nélkül mutatott „*maradék*”-válaszzélsőséges arány is alkalmazni fogjuk (a pszichometria item-totál, illetve item-maradék terminusainak analógiájára). A tartalmi – formai szétválasztás nyilvánvalóan nem lehet tökéletes, hiszen láttuk, hogy ez a választílus minden személyiségdimenzió végighúzódik. Ennek tudható be, hogy a teljes Facet5 adatbázison egy-egy maradék-válaszzélsőséges arány és a hozzá tartozó személyiségdimenzió lineáris és kvadratikusan értéken képzett regressziós modell mind az öt esetben szignifikáns eredményt hoz ($R=0,21 - 0,36$; $p<0,01$), amelyek kb. 5-13%-os megmagyarázott hányadot (R^2) képviselnek – ami a torzítatlan becsléssel (*adjusted R²*) is azonos értékű jelen mintaméret mellett. Mivel tehát ez a zaj nagyjából 10% körüli értéket is elérhet, így kiszűretlenül maradván megnehezítheti a megcélzott személyiségdimenzió pontos mérését.

A válaszzélsőséges arány klaszterei

A válaszzélsőséges arány mutatók közötti kapcsolatok elemzésén túl, az egyének közötti variabilitás megragadására, célszerűnek tűnik az azonos válaszzélsőséges arányú mintázatokat mutató alcsoportok elkülönítésére is kísérletet tenni. Amennyiben a skálahasználat dimenzionális megközelítésén túllépve a választílus típusok elkülönítésére fókuszálunk, akkor különféle klaszterek feltárását érdemes megcélolni. Erre az ún. kétlépéses klaszterezést (Two Step Cluster, TSC), a hierarchikus eljárást egyik változatát alkalmaztuk, amely abban speciális, hogy a klaszterek száma menet közben „adódik ki”, a modell nem igényel célváltozót („target field”). A TSC módszer első lépésként a nyers adatok alapján létrehozza a „részklasztereket” („sub-clusters”) egy kezelhető számú körét, majd második lépésben pedig ezeknek a részklasztereknek az egyre nagyobb „gyűj-

tóklaszterekbe” történő összevonása történik meg (de már az elemi adatok újrafeldolgozása nélkül).

A jelenlegi vizsgálati mintát felhasználva a széli- és mérsékelt választásoknak a teljes kérdőív során mutatott előfordulási aránya (ez a totál-válaszszélsőségesség arány változó) alapján három egymástól jól elkülöníthető válasz-klaszter adódik (2. ábra). A klaszter szétválás, tehát az inter-klaszter távolságok, valamint a klaszter koherencia, vagyis az intra-klaszter távolságok viszonyát leíró Sziluett-együttható értéke = 0,7 – ami már 0,5 felett is kifejezetten hatékonynak mondható. Logisztikus regresszió alkalmazásakor a klaszterekbe történő viszszaosztás (keresztvalidálás) összességében 99,8%-os sikerességű az ötféle válaszfokozat változói alapján ($Khi^2=508967623,215$; $p<0,001$; *Nagelkerke pseudo $R^2=0,994$*), illetve 100%-os a klaszter kialakításhoz eleve használt egyesített totál-válaszszélsőségesség arány index alapján.

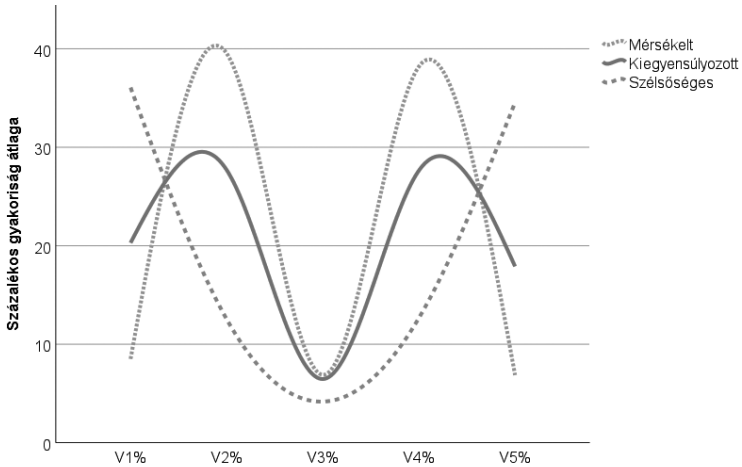
2. ábra. A szélsőséges- és mérsékelt-válaszopciók százalékában kifejezett totál-válaszszélsőségesség arány gyakorisági megoszlása a három válaszklaszter szerint

3. táblázat. A válaszszélsőségességi klaszterek mérete a teljes mintában

Klaszter-név	Fő	%
Mérsékelt	110.605	42,3
Kiegyensúlyozott	102.552	39,2
Szélsőséges	48.435	18,5

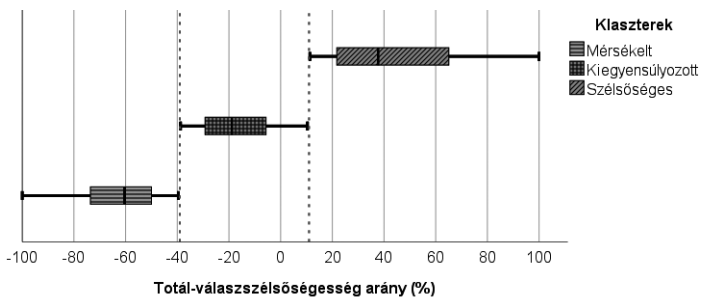
A klaszterek közül a Szélsőséges választási preferenciával rendelkezők alkotják a legkisebb, nagyjából 20%-nyi csoportját a mintának, míg a Mérsékelt válaszklaszterbe tartozók és a Kiegyensúlyozott csoport közel azonos méretű, kb. 40-

40%-ot képvisel (3. táblázat). Az egyes válaszopciók gyakorisági átlaga jól láthatóan különbözik a három válaszklaszter esetén (3. ábra).

3. ábra. Az ötfokozatú válaszok (v1 – v5) egyéni százalékos előfordulásának átlaga klaszterenként bontva. (Az ábrán az összekötő vonal a vizuális összehasonlítást segítő szerepet játszik, statisztikai értékek csak az öt kategória feletti pontokban értelmezhetők.)

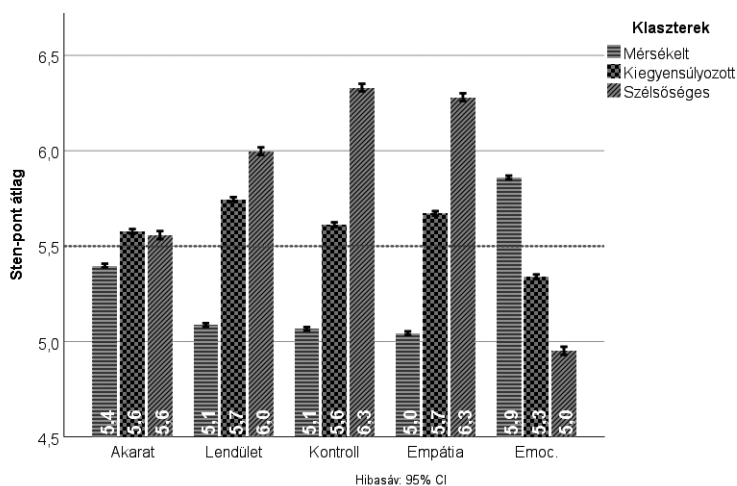
A klaszterek nem lógnak össze, a válaszszélsőséges arány határértékei -40%, illetve +10% körül találhatóak (százalékos értékben kifejezve), míg középpértékük a Mérsékelttől a Szélsőséges klaszter felé haladva rendre -60%, -20% és +40% környékén alakul (4. ábra).

4. ábra. A klaszterek határértékei és középpértéke a válaszsélsőséges arány százalékos értékben kifejezve

Újrastandardizálás és pontszám-korrekcó

A Facet5 teszteredményeket vizsgálva az eredeti Sten-pontszámok válaszklaszterenkénti átlaga egyedül az Akarat dimenzióban (Big Five Kellemesség faktorának inverz skálája) nem tér el a Mérsékelt és a Kiegyensúlyozott klaszter között, de minden más összevetésben 1%-os szinten szignifikánsan különböznek a skálaátlagok egymástól. Ráadásul a Sten-skáláknál az elméletileg elvárt 5,5 pontos értéktől is 1%-os szinten szignifikáns az összes skálaeltérés – még a Mérsékelt klaszter pontszámainál is, bár a másik két klaszternél jóval nagyobb mértékűek ezek (4. ábra). Mindez azt a problémát világítja meg, hogy a választílus (vagyis a kitöltés formai jellege) alapján történő csoportosítás a Big Five átlagok (vagyis a kitöltés tartalmi jellege) terén is jelentős differenciákhoz vezet.

5. ábra. Az eredeti Sten-pontszámok szerint elvárt ($M=5,5$; $SD=2$) személyiségskála értékektől mutatott klaszterenkénti eltérések átlaga és 95%-os konfidencia intervalluma (CI)

Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a Facet5 tesztben a választendencia egyénre jellemző, konzisztens jelenléte globális, ráarakódó hatásként befolyásolja, torzítja a Big Five skálapontszámok alakulását. Ennek kiküszöbölése érdekében az egyik legegyszerűbb módszernek a válasz-klaszterenkénti normatív átlagok használata kínálkozik – az eddigi nyelvenkénti, országokkénti standardizálások mellett – ún. újrastandardizált pontok kialakítására. Hasonlóan ahhoz, mint ha mondjuk a nemek szerinti erős átlageltolódások miatt külön férfi és női standardhoz történő viszonyítással számítanák ki az egyéni pontértékeket.

A választílus-klaszterek és nyelvi csoportok szerinti együttes standardizálás révén (tehát ahol egymás után egy-egy nyelvnek egy-egy válasz-klaszterére történik a nyers értékek standardizálása, majd ezeket egy közös Sten-skálában

egyesítjük) kaphatnánk a legprecízebb eredményt, hiszen akkor a teljes mintánk minden Big Five skáláján 5,5 pont átlagú és 2 pont szórású értékkel rendelkeznenék. Ehhez képest lényegesen egyszerűbb módszert jelent a már rendelkezésre álló nyelvi standard-értékek három klaszter szerinti újstandardizálása. Bármelyik úton is indulunk, a választendenciából fakadó általános pontszám eltolódásokat ellensúlyozó korrekciókat végzünk, amivel a válaszszélsőségességi-hatástól megtisztított korrigált Sten-pontszámokat hozunk létre. Ennek a válasz-klaszterekre végzett újstandardizálással kapott pontszámoknak az alap, nyelvi-standard szerinti Sten-ponttól való eltérése (vagyis a Sten-pont korrekciók mértéke) minden klaszterben és minden személyiségskálán 1%-os szinten szignifikáns változást jeleznek, és jól láthatóan a Kiegyensúlyozott klasztert érintik a legkevésbé (5. ábra és 4. táblázat).

4. táblázat. A Facets Big Five dimenziók újstandardizálás miatti Sten-pont korrekciói válaszklaszterenként ($H_0=0$ értékhez viszonyítva)

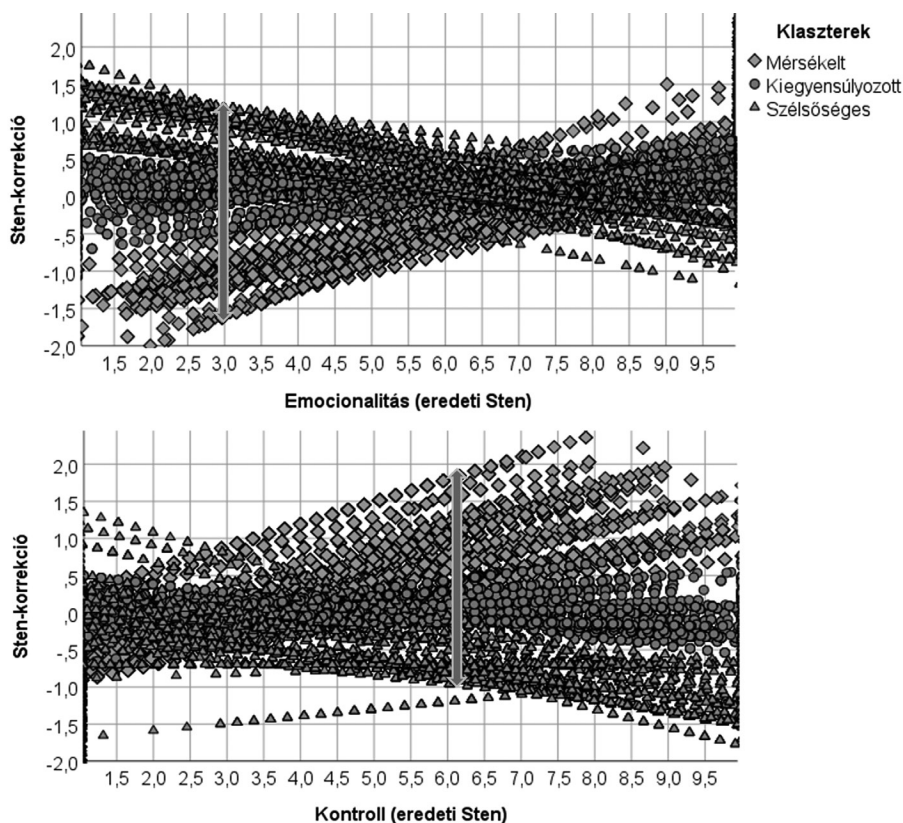
Sten-pont korrekció	Mérésékelt ($df=110.604$)			Kiegyensúlyozott ($df=102.551$)			Szélsőséges ($df=48.434$)		
	M	SD	t	M	SD	t	M	SD	t
Akart korrekció	0,10	0,36	93,63**	-0,08	0,16	-159,53**	-0,06	0,47	-27,42**
Lendület korrekció	0,41	0,37	375,67**	-0,24	0,18	-443,85**	-0,50	0,38	-288,76**
Kontroll korrekció	0,43	0,47	309,43**	-0,11	0,21	-167,92**	-0,83	0,41	-442,94**
Empátia korrekció	0,46	0,48	315,52**	-0,17	0,24	-224,31**	-0,78	0,49	-351,06**
Emoc. korrekció	-0,36	0,39	-305,63**	0,16	0,17	300,02**	0,55	0,45	265,97**

(** $p < 0,001$)

A Sten-korrekciók iránya nem minden esetben triviális, például az Emocionalitás esetén a Mérésékelt választílus korrigálása inkább pozitívabb pontszámokat eredményez, míg a Szélsőséges klaszter pedig negatív irányú korrekciót igényel (a Kiegyensúlyozott pedig keverten), ezzel szemben az összes többi személyiségdimenzió éppen fordított irányúak a torzulások, így a korrekciók iránya is (5. ábra és 6. ábra).

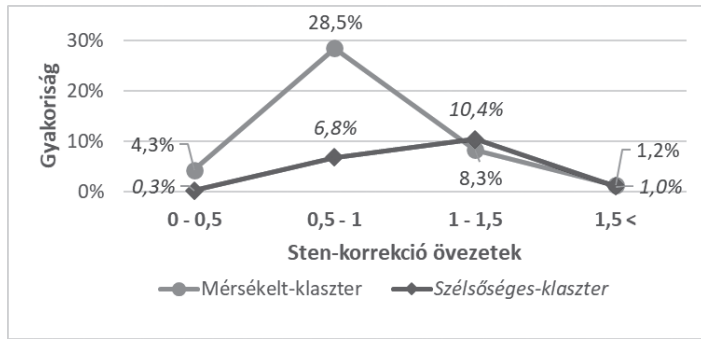
Ezen pontszámeltolódások elsősre nem tűnnek nagyoknak az 1-10-es terjedelmű Sten-skálán, de tegyük hozzá, hogy itt több tízezres mintákon megjelenő átlagos torzulásokról van szó, és ezeken belül az egyéni korrekciók jóval markánsabbak is lehetnek, ráadásul a magas, illetve alacsony Sten-pont tartományoknál nem ugyanolyan módon érvényesülnek. A pontszám torzulások a Sten-skála extrémebb pontszámövezeteiben a legjelentősebbek, éppen abban a skála tartományban, ami a pontszám értelmezésben legérzékenyebb a kis eltérésekre. Másik oldalról értelmezve fontos azt is látni, hogy ugyanaz a személyiség-skála Sten-pontszám hozhat +1,5 vagy -1,5 pont korrekciót is egy-egy átlagos egyén szintjén szintjén, attól függően, hogy azok melyik klaszterbe tartoznak. Vagyis

egy ilyen példában (6. ábrán nyilakkal jelölve) összességében már 3 Sten-pontos differencia is létrejöhet két személy között egyszerűen a különböző választílusba tartozásuk miatt, ami pedig számottevő, már kb. 30-50%-os gyakoriságbeli (percentilis) eltérést jelent.

6. ábra. Az Emocionalitás-, illetve a Kontroll-dimenzió eredeti (nyelvi) standard szerinti pontszámához szükséges válaszklaszterenkénti Sten-korrekcók (nyilakkal jelölve a legalább hárompontos egyéni differenciák határa)

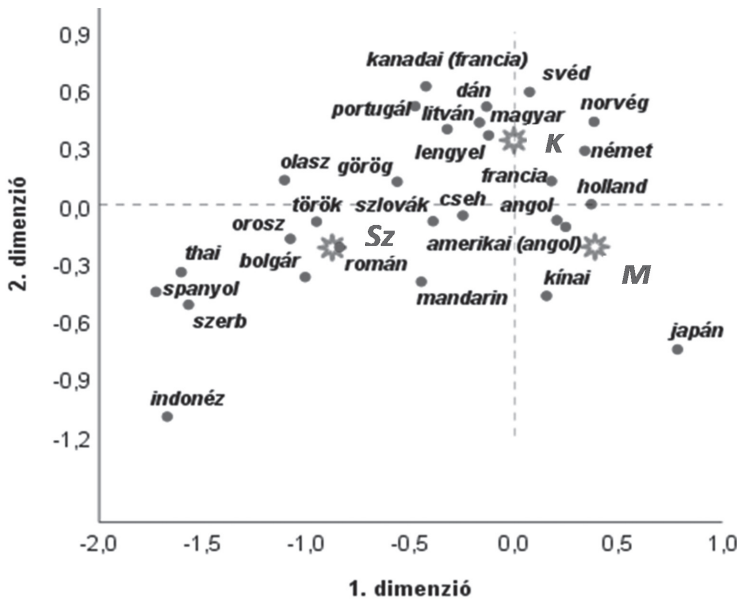
A skálapontszám korrekciók meglepően nagy valószínűséggel fordulnak elő a teljes mintában. Legalább egy Big Five területen valamilyen minimális, 0,5 Sten-pontot elérő pontszámtorzulást a teljes mintánk közel 60%-a mutat (a Mérsékelt választílusúakból 38%, a Szélsőséges válaszklaszterből 18%, míg a Kiegyensúlyozott csoportból csupán 3% származik), de még az 1 Sten-pontos értéket meghaladó korrekciók is a teljes minta ötödénél (22%) előfordulnak (7. ábra).

7. ábra. Sten-korrektciók nagyság szerinti övezeteinek gyakorisága a teljes mintán belül Mérésékelt-, illetve Szélsőséges-klaszterek mentén szétbontva

A Big Five pontszámok nyelvterületek közötti valódi- és fals-különbségei

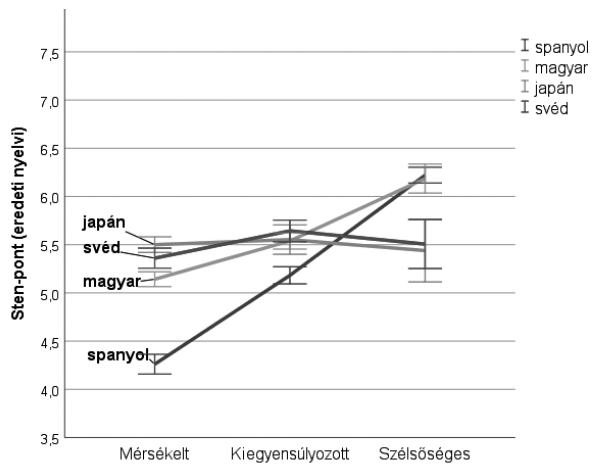
A 28 nyelvi csoportra külön-külön standardizált alap Big Five értékek, tehát az eredeti nyelvi-standard pontok egységesen 5,5 pont átlagúak és 2 pont szórásúak minden Facet5 skála esetén. Ehhez képest látványos széttartás következik be, ha a három válaszklaszter szerinti bontásban vizsgálódunk tovább.

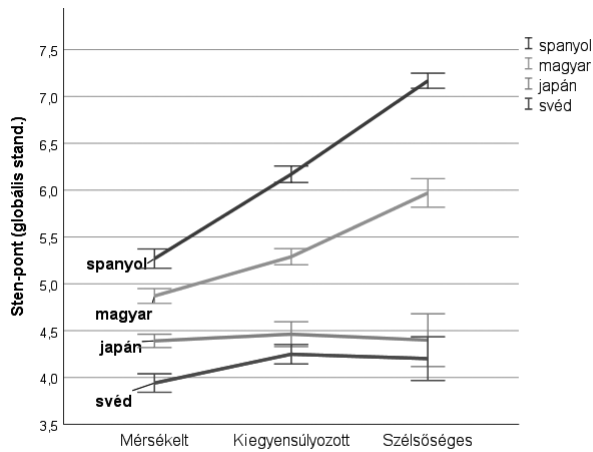
8. ábra. A Mérésékelt- (M), Kiegyensúlyozott- (K), Szélsőséges- (Sz) klaszterközéppont és a 28 nyelvi csoport fordított-U alakú kétdimenziós elhelyezkedése (válaszszélsőségesség-arány korrespondencia-analízise)

Mivel a nyelvterületek válaszszelesőségesség arány mintázata között jelentős különbségek vannak – emiatt is tagolódnak csoportokba (8. ábra) – így az eredeti Sten-pontok is más-más mértékben és irányban válnak el egymástól klaszterenként. Annak érdekében, hogy most már a válaszklaszterek szerint is 5,5-ös Sten-átlagú értékeink lehessenek – nyelvenként eltérő mértékű korrekcióra lesz szükség. Bizonyos nyelveknél (pl. japán, holland) alig, míg másoknál (pl. portugál, mandarin) viszont komolyabb, akár +/-1 pontos eltolást is végre kell hajtani – amiatt, hogy egy szélsőséges vagy egy mérsékelt klaszterből származó személyről van szó. Ez utóbbi nyelvi csoportokban pedig már nem ritka az sem, hogy a korrigálás kb. 1,5 – 2,5 pontos egyéni különbségeket eredményez ugyanazon kezdeti Sten-értékű (azonos nemzetiségű) személyeket összevetve. Nézzünk erre egy konkrét és extrém példát! Amennyiben a Big Five Lelkiismeretesség faktorát leképező Facet5 Kontroll-skála nyers pontjait (amit most a könnyebb értelmezhetőség érdekében a teljes, globális mintánkon Sten-pontokra standardizáltunk) összevetjük a különféle nyelvterületek között, akkor számos szignifikáns és jelentős átlagbeli eltérést találunk – így például a spanyol átlag messze magasabb, mint a svéd középérték, de persze a nyelvenként standardizált pontjaik ($M=5,5$; $SD=2$) természetesen nem térnek el egymástól (9. ábra). Ha azonban az eredeti (nyelvenként standardizált) Sten-pontok válaszstílus-klaszterenkénti újraprofilozált értékeit vetjük össze, akkor már a svédek és spanyolok viszonylatában kisebb különbségekkel, ám ezzel éppen ellentétes mintázatra és végkövetkeztetésre fogunk jutni a „normaszegés – szabályok betartása” Big Five témáját illetően, mivel egy nagy negatív, illetve egy kis pozitív irányú hatásmérték ellentmondása áll egymással szemben (5. táblázat). Tehát a válaszklaszterek figyelembevétele nélkül egy igen erős interkulturális hatásról ($Cohen-d=1,26$) számolnánk be, míg a korrekció elvégzése után csupán egy alacsony szintű hatásról ($Cohen-d=0,22$), de ami még fontosabb, az eddigiekkel szögesen ellentétes irányú differenciáról értekezhetnénk.

VÁLASZSTÍLUS-ALAPÚ NEMZETKÖZI STANDARDOK AZ ÖNJELLEMZŐS SZEMÉLYISÉGMÉRÉS...

Hibasáv: 95% CI

Hibasáv: 95% CI

9. ábra. A Facet5 Kontroll-skála eredeti nyelvi standardizált pontjainak (fent), globális mintán standardizált nyers pontjainak (középen), illetve a klaszterenként újstandardizált pontjainak (lent) átlaga és 95%-os konfidencia intervalluma (CI) négy nyelvterületen

5. táblázat. A svéd – spanyol minta eltérése a Facet5 Kontroll-skálán: az újstandardizált pontszámítás eltérő mértékű és ellentétes előjelű Cohen-d hatásmértéket eredményez a nyers-pontból standardizáltak eltéréseihez képest

	Svéd (N=2524)		Spanyol (N=4421)		Cohen-d	CI95
	M	SD	M	SD		
Nyers-pont globális standardizáltja	4,12	1,82	6,49	1,92	-1,26**	-1,33 -1,2
Eredeti-pont (nyelvi-standard) klaszterenkénti újstandardizáltja	5,54	2,05	5,13	1,77	0,22**	0,14 0,27

MEGVITATÁS

A jelen vizsgálatban azt a korábban többször is kimutatott hatást vizsgáltuk, miszerint a választendencia egyénekre jellemző módon (pl. Bachman & O'Malley, 1984), a mérendő dimenzió tartalmától részben függetlenül is érvényesülve, számottevő hatással bírhat a kérdőív minden egyes tételére adott válaszban, ami az önjellemzős kérdőívek mérési hatékonyságát, torzítottságát is érdemben befolyásolhatja. A probléma lényegét az adja, hogy az egyéni válaszszelesőségesség nem tisztán az itemek tartalmi megítéléséből származik, tehát nem csupán a mért személyiségskálákon elfoglalt szélsőséges pozíció állhat a háttérben, hanem egy rejtett, másodlagos torzító hatás is érvényesül benne. Mivel a válaszpreferencia egymástól tartalmilag teljesen független mérési területeken is képes torzítani, így globális befolyásoló hatása miatt olyan teszteredmények megjelenésével is számolni kell, melyekben nem valós tulajdonságok manifesztálódnak (1. fajú hiba), illetve másik oldalról pedig esetenként ténylegesen létező látens tulajdonságok maradhatnak rejtve (2. fajú hiba). A válaszszelesőségessi torzítások mind az egyéni, mind pedig a csoportos eredmények interpretációjában. komoly értelmezésbeli eltérésekhez, akár ellentmondó következtetések levonásához is vezethetnek.

A konkrét empirikus elemzésünk a Facet5 által mért Big Five személyiségdimenziók széleskörű nemzetközi adatbázisa köré szerveződött, ami több mint negyedmillió személy teszteredményeinek felhasználását tette lehetővé. A választílus miatti torzítás kontrollálásához az első fontos lépést a válaszszelesőségesség arány indexének kialakítása, valamint ez alapján pedig három, egymástól markánsan elkülönülő Mérsékelt, Kiegyensúlyozott és Szélsőséges válaszadói klaszter meghatározása jelentette. Ez volt szükséges ahhoz, hogy minden Big Five dimenzióhoz meghatározhatóvá váljanak a választílus-klaszterek speciális átlagértékei, illetve az így definiált standard normák segítségével pedig újstandardizálhatókká váljanak az eredeti tesztpontszámok.

Ahogy más kutatások is kimutatták, a nyelvterületek válaszszelesőségességi mintázata között jelentős különbségek vannak (Gilman et al., 2008; Hamamura, Heine, & Paulhus, 2008), így az újstandardizálási pontszám-korrekciók mértéke és iránya is eltérően alakul az egyes személyiségdimenziókon. Mivel a választílus hatás az empirikus minták jelentős részét érintheti (Austin, et al., 2006; Eid & Rauber, 2000), ezért a bemutatott korrekciók elvégzésével, jelentősebb volumenű pontszámváltozások is történhetnek, így pedig az eredmények elemzése és értelmezése terén egymással ellentétes végkövetkeztetések is születhetnek. Jelen példánkban bizonyos nyelvterületi differenciák terén (pl. spanyol / svéd) a korábbi műtermék jellegű eredményekkel szemben a korrigált értékek kifinomultabb valódi összehasonlításokat tesznek lehetővé.

Gyakorlati oldalról nézve úgy tűnik, hogy a személyiségdimenziók pontszámait torzító általános válaszszelesőségességi hatás ezen klaszter-specifikus újstandardizálási módszer révén egyszerűen kiküszöbölhető. Mivel az egyre elterjedtebb online tesztrendszerekben kifejezetten egyszerűen megvalósítható a standard normák ilyen irányú bővítése, így a tesztkitöltést követően a megfelelő válaszszelesőségességi standard normákat (is) figyelembe véve lehet a korrigált standard skálapontszámokat kiszámítani.

IRODALOM

- Austin, E. J., Deary, I. J., & Egan, V. (2006). Individual differences in response scale use: Mixed Rasch modelling of responses to NEO-FFI items. *Personality and individual differences, 40*(6), 1235-1245.
- Bachman, J. G., & O'Malley, P. M. (1984). Yea-saying, nay-saying, and going to extremes: Black-white differences in response styles. *Public Opinion Quarterly, 48*(2), 491-509.
- Baumgartner, H., & Steenkamp, J. B. E. M. (2001). Response styles in marketing research: A cross-national investigation. *Journal of Marketing Research, 38*(2), 143-156.
- Berg, I. A., & Collier, J. S. (1953). Personality and group differences in extreme response sets. *Educational and psychological measurement, 13*(2), 164-169.
- Billiet, J. B., & Davidov, E. (2008). Testing the stability of an acquiescence style factor behind two inter-related substantive variables in a panel design. *Sociological Methods & Research, 36*(4), 542-562.
- Buckley, N., & Williams, R. (2002). Testing on the web – Response patterns and image management. *Selection & Development Review, 18*, 3-8.
- Cheung, G. W., & Rensvold, R. B. (2000). Assessing extreme and acquiescence response sets in cross-cultural research using structural equations modeling. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 31*(2), 187-212.
- Clarke, I. (2000). Extreme Response Style in Cross-Cultural Research: An Empirical Investigation. *Journal of Social Behavior & Personality, 15*(1), 137-152.
- Cronbach, L. J. (1942). Studies of acquiescence as a factor in the true-false test. *Journal of Educational Psychology, 33*, 401-415.

- Cronbach, L. J. (1946). Response sets and test validity. *Educational and psychological measurement*, 6(4), 475-494.
- Cronbach, L. J. (1950). Further evidence on response sets and test design. *Educational and psychological measurement*, 10, 3-31.
- De Beuckelaer, A., Weijters, B., & Rutten, A. (2010). Using ad hoc measures for response styles: a cautionary note. *Quality and Quantity*, 44(4), 761-775.
- De Raad, B., M. Perugini, & Zs Szirmák (1998). In Pursuit of a Cross-lingual References Structure of Personality Traits: Comparisons among Five Languages. *European Journal of Personality* 11(3):167-85.
- Eid, M., & Rauber, M. (2000). Detecting measurement invariance in organizational surveys. *European Journal of Psychological Assessment*, 16(1), 20.
- Gilman, R., Huebner, E. S., Tian, L., Park, N., O'Byrne, J., Schiff, M., . . . Langknecht, H. (2008). Cross-National Adolescent Multidimensional Life Satisfaction Reports: Analyses of Mean Scores and Response Style Differences. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(2), 142-154.
- Greenleaf, E. A. (1992). Measuring extreme response style. *Public Opinion Quarterly*, 56(3), 328-351.
- Hamamura, T., Heine, S. J., & Paulhus, D. L. (2008). Cultural differences in response styles: The role of dialectical thinking. *Personality and individual differences*, 44(4), 932-942.
- Jackson, D. N., & Messick, S. (1958). Content and style in personality assessment. *Psychological Bulletin*, 55(4), 243.
- Johnson, T. R. (2003). On the use of heterogeneous thresholds ordinal regression models to account for individual differences in response style. *Psychometrika*, 68(4), 563-583.
- Littvay, L. (2010). The Genetic Heritability of Survey Response Styles.
- Madden, M., Fox, S., Smith, A., & Vitak, J. (2007). *Digital footprints: Online identity management and search in the age of transparency*: Pew Internet & American Life Project Washington, DC.
- Naemi, B. D., Beal, D. J., & Payne, S. C. (2009). Personality Predictors of Extreme Response Style. *Journal of personality*, 77(1), 261-286.
- Nagybányai Nagy, O. (2013). Online személyiségmérés a hazai Big Five struktúra mentén: a Facet5 teszt magyar adaptációja. *Pszichológia*, 33(1), 37-59.
- Plieninger, H. (2017). Mountain or molehill? A simulation study on the impact of response styles. *Educational and Psychological Measurement*, 77(1), 32-53.
- Szirmák, Z., & De Raad, B. (1994). Személyiségtaxonómia a magyar nyelv személyleíró szókincse. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 50(1-2), 39-65.
- Van Herk, H., Poortinga, Y. H., & Verhallen, T. M. M. (2004). Response styles in rating scales. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(3), 346.
- Watkins, D., & Cheung, S. (1995). Culture, Gender, and Response Bias: An Analysis of Responses to the Self-Description Questionnaire. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26(5), 490-504.
- Weijters, B., Geuens, M., & Schillewaert, N. (2010). The stability of individual response styles. *Psychological Methods*, 15(1), 96-110.